

www.kmkt.ff.ukf.sk
www.facebook.com/FF.KMKaT

KONTEXTY

KULTÚRY A TURIZMU

2/2017

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA MANAŽMENTU KULTÚRY A TURIZMU

KONTEXTY kultúry a turizmu
ročník 10 – číslo 2

Obsah

Redakčná rada:
prof. PhDr. Jaroslav Čukan, Csc. – predseda
doc. PhDr. Alžbeta Uhrinová – Hornoková, PhD.,
mim. prof.
doc. PhDr. Boris Michalík, PhD.
doc. Dr. Vladimír Senič
DrSc. Sandra Kralj Vukšić, PhD.
PaedDr. Lucia Záhumenská, PhD.
PhDr. Marián Žabenský, PhD.
Mgr. Silvia Letavajová, PhD.

Šéfredaktor:
doc. PhDr. Boris Michalík, PhD.
E-mail: bmichalik@ukf.sk

Zodpovedný redaktor:
PhDr. Michala Dubská, PhD.
E-mail: mdubska@ukf.sk

Preklad do anglického jazyka:
autori a PaedDr. Lucia Záhumenská, PhD.

Technický redaktor:
PhDr. Roman Zima, PhD.

Foto na obálke:
Miroslav Pap, Nadlak (2017)

Adresa redakcie:
Kontexty kultúry a turizmu
Katedra manažmentu kultúry a turizmu,
FF UKF v Nitre
Štefánikova 67, 949 74 Nitra
Tel.: 037/64 08 361
E-mail: jkollarova@ukf.sk

Všetky príspevky sú recenzované.
Neprešlo jazykovou úpravou.
Náklad: 200 ks

IČO vydavateľa: 00 157 716
Periodicita vydávania: 2x ročne
Poradové číslo periodickej tlače: 2/2017
Dátum vydania: 18.12.2017
Ročník vydávania periodickej tlače: 10. ročník
Registračné číslo Ministerstva kultúry SR:
EV3217/09
ISSN 1337-7760

Elektronická verzia: kmkt.sk/kontexty
Tlač zabezpečuje: EQUILIBRIA, s.r.o.

Editoriál. 5

Príspevky

ČUKAN, J. – KURPAŠ, M. – MICHALÍK, B. – ZIMA, R. – ŽABENSKÝ, M.
Mapovanie a hodnotenie kultúrneho potenciálu Slovákov v Rumunsku 7

MICHALÍK, B. – KURPAŠ, M. – ZIMA, R.
Slovenské minoritné inštitúcie a organizácie v Nadlaku 21

ČUKAN, J. – ŽABENSKÝ, M. – PAP, M.
Príspevok ku kultúrnemu dedičstvu Nadlaku 31

KURPAŠ, M. – ŽABENSKÝ, M.
Etnoturizmus v kontexte kultúrneho cestovného ruchu v Rumunsku 39

PLUHÁR, T.
Kultúrny potenciál Slovákov v Tardoši. 47

PAP, M.
Kultúrne dedičstvo Slovákov v Tardoši 57

FRAŇOVÁ, I. – ZIMA, R.
Rozvoj cestovného ruchu v meste Poprad s akcentom na využívanie kultúrnych zdrojov. 71

HUČKOVÁ, J.
Emocionálna inteligencia ako jeden z osobnostných predpokladov pre prácu sprievodcu v CR 83

ŽURAKOV, V.
Technické pamiatky na Slovensku a ich využitie v okrese Komárno 89

PREDANOCYOVÁ, B.
Interpretácia banskej kultúrnej krajiny v kontexte cestovného ruchu 103

LETAVAJOVÁ, S.
Koncept daru a obdarovania a jeho význam v tradičnej kultúre 115

Recenzie

MERHAUT, M.
Sociokultúrne aspekty manažmentu služieb. 126

KARLÍČEK, M.
Marketingová komunikace (Jak komunikovat na našem trhu – 2., aktualizované a doplnené vydání) 128

Správy

Správa z medzinárodnej vedeckej konferencie v Znojme 129

Katedra manažmentu kultúry a turizmu ako účastník diskusného fóra s riaditeľkou Centra svetového dedičstva UNESCO – Dr. Mechtild Rössler. 131

Oslavy svetového dňa cestovného ruchu v Nitre 133

Editoriál

Druhé číslo 10. ročníka časopisu Kontexty kultúry a turizmu dáva už tradične priestor na publikovanie výsledkov výskumu v kultúre a cestovnom ruchu. Keďže sa na pracovisku vydavateľa rieši významný aplikovaný projekt Agentúry na podporu výskumu a vývoja, nadštandardný priestor dostáva prezentácia výsledkov mapovania a hodnotenia kultúrneho potenciálu dolnozemsých Slovákov. Náklad časopisu aj zaužívané distribučné kanály zabezpečia primerané zviditeľnenie dosiahnutých výstupov projektu.

Kolektív autorov publikuje metodiku výskumu a základné informácie o Slovákoch v Rumunsku. Činnosť slovenských minoritných inštitúcií a organizácií v Nadlaku analyzujú Boris Michalík, Michal Kurpaš a Roman Zima, kým kultúrne dedičstvo Slovákov v Nadlaku mapujú Jaroslav Čukan, Marián Žabenský a Miroslav Pap. Kultúrny potenciál Slovákov v Rumunsku v kontexte využitia v rámci etnoturizmu riešia Michal Kurpaš a Marián Žabenský. Samostatný priestor v aktuálnom čísle dostali denní doktorandi Miroslav Pap a Tamás Pluhár. V lete 2017 sa zúčastnili výskumného tábora v obci Tardoš, ktorý organizoval Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. Okrem získania cenných informácií, mali možnosť vidieť pri práci skúsenejších kolegov z oblasti etnológie, kulturológie, lingvistiky či historickej geografie. Vo svojich príspevkoch podrobne hodnotia kultúrny potenciál slovenskej minority v spomenutej dedine.

Cestovný ruch je obsahom prevažne druhej polovice vydania. Ivona Fraňová a Roman Zima publikujú príspevok o rozvoji cestovného ruchu v Poprade. Sumarizujú ponuku kultúrno-historických atraktivít v meste, analyzujú ich návštevnosť a prinášajú vlastnú SWOT analýzu cestovného ruchu. Psychologickým aspektom sprievodcovskej činnosti na základe prezentácie výsledkov skúmania emocionálnej inteligencie sa venuje Jana Hučková. Ďalší interný doktorand na KMKaT Viktor Ďurakov píše o technických pamiatkach a ich využití v okrese Komárno. Barbora Predanocyová publikuje závery svojej dizertačnej práce zamerané na interpretáciu banskej kultúrnej krajiny v kontexte cestovného ruchu. Výpočet vedeckých a odborných príspevkov uzatvára Silvia Letavajová - skúma význam daru v tradičnej kultúre. Obsah čísla dopĺňajú dve recenzie na aktuálne publikácie a správy z aktivít pracovníkov katedry.

Osobitne nás teší, že v aktuálnom čísle dostali väčší priestor publikovať výsledky svojho bádania doktorandi katedry. Problémom mladých vedeckých pracovníkov je často práve „nevypísanosť“, „nevyštylizovanosť“, metodológia či metodika práce. Recenzné konanie im preto spravidla pomáha nielen odstrániť nedostatky v aktuálnych príspevkoch, vedie ich aj k dlhodobejšiemu dodržiavaniu publikačných štandardov, trpezlivosti pri čakaní na výsledok či zvládaniu vlastnej/ludskej ješitnosti.

Boris Michalík

Mapovanie a hodnotenie kultúrneho potenciálu Slovákov v Rumunsku¹

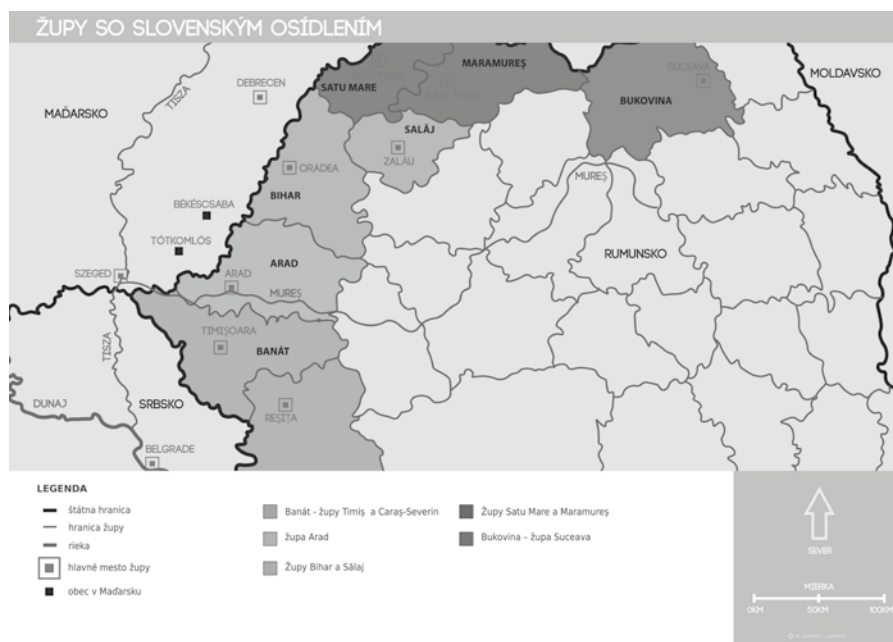
**Jaroslav Čukan – Michal Kurpaš –
Boris Michalík – Roman Zima – Marián Žabenský**

Kľúčové slová: Slováci v Rumunsku, kultúrny potenciál, etnická minorita, etnická identita

Key words: Slovaks in Romania, cultural potential, ethnic minority, ethnic identity

Abstract: The aim of our contribution is to present a project to map and evaluate the cultural potential of Slovak minority communities in Romania. We try to contribute to the visibility of members of Slovak nationality living outside the borders of Slovakia in the environment in their native country, because Slovaks in Slovakia have generally little knowledge about Slovaks living in Romania. Traditional culture belongs to the decisive ethno-identification and at the same time ethno-differentiating factors and our ambition is to discover and present cultural values, which form the border between Romanian and Slovak culture and thus contribute to the preservation and development of the awareness of the Slovak ethnicity of the Slovaks in Romania. Taking into account the administrative division of Romania, we briefly characterize individual units, and on our own, original map data, we record mainly locations with such Slovak communities where there is at least one institution operating on the Slovak ethnic principle.

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0104. Príspevok je tiež súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0488/16.

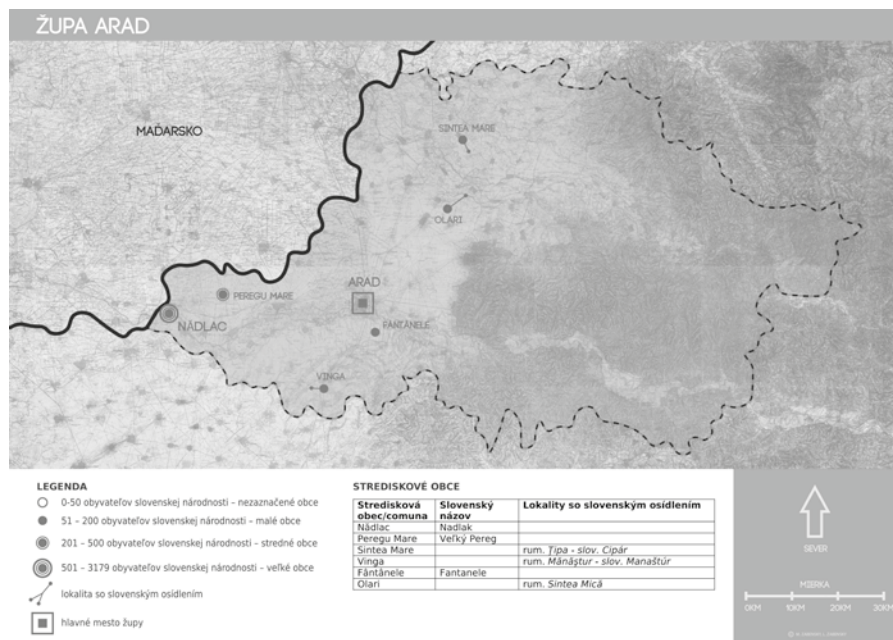

Zdroj: Ľuboš Žabenský (2016)

Etnické spoločenstvo Slovákov tvoria príslušníci slovenského národa aj všetci ostatní, ktorí z rôznych dôvodov opustili domovinu svojich predkov a žijú odlúčení od národa v prostredí iných etník a kultúr. Dolnozemskí Slováci sú potomkami príslušníkov vystahovaleckých vln, ktorí po skončení tureckej expanzie opúšťali hornouhorské stolice – Hornú zem a osídľovali južnejšie situované, vyludnené a spustošené uhorské stolice – Dolnú zem. Takýmto porovnaním a kontrastom polohy v rámci bývalého Uhorska je možné jednoducho vysvetliť pojmy dolnozemskí a hornozemskí Slováci, ktorí sa začali kultúrne a jazykovo diferencovať vnútornou kolonizáciou už od konca 17. storočia. Na území dnešného Slovenska bolo obyvateľstvo vystavené nepriaznivým vplyvom stavovských povstaní, hladomorom ako dôsledku drancovania šľachty, neúrody a epidémií. Rekatolizácia sa týkala protestantov aj príslušníkov východného obradu. K masívnejšiemu osídľovaniu územia dnešného Rumunska slovenským obyvateľstvom dochádzalo najmä od polovice 18. storočia do polovice 19. storočia. Do aradskej oblasti a do Banátu prichádzali Slováci väčšinou zo skôr obsadených žúp na území dnešného Maďarska a z Vojvodiny na severe Srbska, ale aj priamou kolonizáciou zo Slovenska. Pozývanie kolonistov na neosídlené a dovtedy nevyužívané územia a vidina lepších hospodárskych možností prilákali aj Slovákov do žúp Bihor a Salaj v Sedmohradskom rudohorí, do severnejšej oblasti Satu Mare a Maramureș aj do Bukoviny na severovýchode. V ich prípade prevažovali predovšetkým ekonomické príčiny migrácie.

Slováci v Rumunsku sa ocitli v novom štáte po rozpade Rakúsko-Uhorska v roku 1918. Ich kultúrne tradície aj jazyk sú výsledkom bohatstva, ktoré si ich predkovia priniesli zo svojej starej vlasti, pôsobenia nových geografických podmienok, etnických, kultúrnych aj náboženských vplyvov. Slováci kdekolvek vo svete, teda aj v Rumunsku i na Slovensku, žijú v iných podmienkach, majú rozdielne možnosti, ale tie isté korene. Kultúru majú rovnakú, podobnú aj rôznu. Sú výnimočným bohatstvom štátov, v ktorých žijú. Predstavujú rovnocennú a nenahraditeľnú súčasť slovenského kultúrneho dedičstva. Zo 48 organizácií Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku je 32 adries v župe Bihor, 4 v župe Salaj, 4 Satu Mare, 2 Cluj, 3 Arad a 3 Timis. Príslušníci slovenskej národnostnej menšiny v Rumunsku zachovávajú odkaz svojich predkov a vedomie slovenskej etnickej príslušnosti hlavne tam, kde ich učitelia aj evanjelickí a rímskokatolícki duchovní vedú vlastným príkladom k používaniu slovenského jazyka, k zachovávaniu a rozvíjaniu tradícií a napomáhajú k organizovaným formám kultúry na etnickom základe.

Cieľom nášho projektu je zmapovať a zhodnotiť kultúrny potenciál slovenských minoritných spoločenstiev v Rumunsku. Snažíme sa prispieť k zviditeľneniu príslušníkov slovenskej národnosti žijúcich za hranicami Slovenska v prostredí ich materského národa, lebo Slováci na Slovensku majú o rumunských Slovákoch vo všeobecnosti veľmi slabé vedomosti. Keďže tradičná kultúra patrí k rozhodujúcim etnoidentifikačným a zároveň etnodiferenciačným faktorom, našou ambíciou je objaviť a prezentovať také kultúrne hodnoty, ktoré tvoria hranicu medzi rumunskou a slovenskou kultúrou a prispieť tak k zachovávaniu a rozvíjaniu vedomia slovenskej etnickej príslušnosti Slovákov v Rumunsku. Prvým krokom k splneniu našich predsavzatí je identifikácia slovenských enkláv a diaspór na území Rumunska. Zohľadňujúc administratívno-správne členenie jednotlivé celky stručne charakterizujeme a na vlastné, originálne mapové podklady zaznamenávame predovšetkým tie slovenské spoločenstvá, kde existuje aspoň jedna inštitúcia, fungujúca na slovenskom etnickom princípe. V nasledujúcich etapách budeme údaje dopĺňať a kompletizovať. Našou prioritou je mapovanie a hodnotenie aktuálneho kultúrneho potenciálu, vytvorenie jeho reálneho obrazu v súčasnosti. Vertikálna charakteristika bude v každom prípade len pomocným kontextom, prostriedkom k identifikácii a analýze súčasného stavu. Obsahovo sa orientujeme na kultúrne dedičstvo, organizácie a inštitúcie produkujúce najmä organizované formy kultúry, zohľadňujeme infraštruktúrne podmienky k realizácii kultúry a ľudské zdroje ako nástroj riadenia aj vykonávania kultúrnych aktivít s prívlastkom etnokultúrne. V závere nášho metodicko-informatívneho príspevku venujeme osobitnú pozornosť inštitúciám, ktoré majú pre organizované formy kultúry Slovákov v Rumunsku rozhodujúci význam; Je to Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku, Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku a Vydavateľstvo Ivan Krasko.

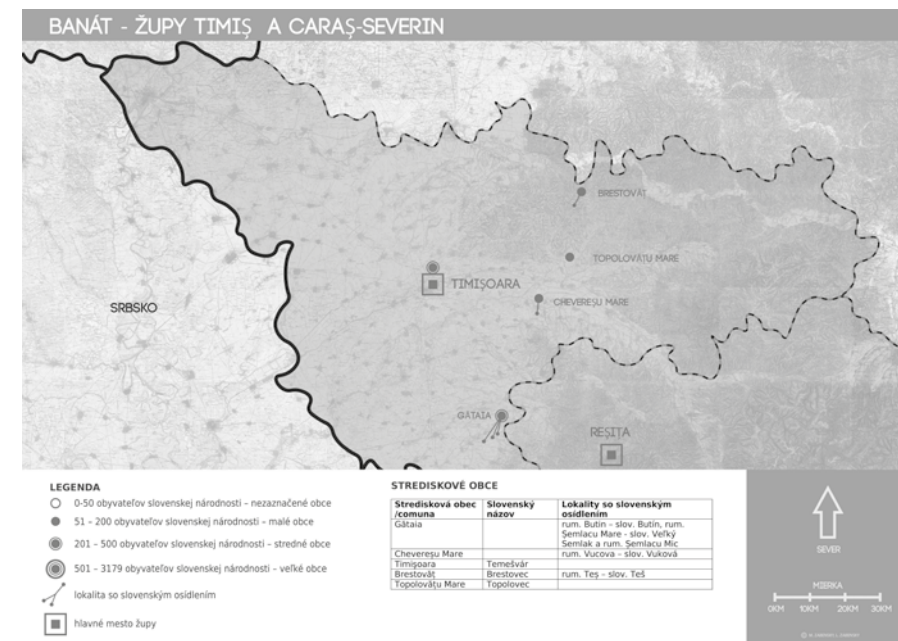

Zdroj: *Luboš Žabenský (2016)*

Aradská župa bezprostredne susedí s Čanádskou a Békešskou župou v Maďarsku a prevažná väčšina územia je typickým rovinatým dolnozems-kým priestorom.

V roku 1747 sa prisťahovali do osady Mokrú Slováci z Békešskej Čaby a zo Sarvaša, dedinu dosídlili kolonisti z Gemera a Hontu. V roku 1803 sa Slováci z Békešskej župy rozpínali ďalej a založili Nadlak. Osada rýchlo rástla, lebo bola dosídľovaná Slovákmi z predchádzajúcich etáp kolonizácie zo širokého okolia – z Vojvodiny, rumunskej časti Banátu aj priamo zo Slovenska. Postupne sa stala sídlom s najpočetnejšou slovenskou menšinou. Dodnes je kultúrnym, vzdelanostným a národnoobrodeneckým centrom celej aradsko-banátskej oblasti. V rokoch 1919 a 1920 dosídlili Slováci aj Smlak a začiatkom 50. rokov Veľký Pereg migráciou zo Šariša. Obyvateľstvo bolo väčšinou evanjelického vierovyznania, gréckokatolíci z východného Slovenska sa čoskoro porumunčili. V roku 1883 sa Slováci usadili v Cipári severovýchodne od Aradu. Popri evanjelikoch z Békešskej Čaby a z Nitrianskej stolice prišli do tejto multikultúrnej dediny aj rímskokatolíci z hornej Oravy. V Aradskej župe aj v Banáte žili Slováci z viacerých regiónov na území Slovenska a z rozdielnych etáp dolnozemskej kolonizácie v lokálnych spoločenstvách väčšinou spolu s Rumunmi a Nemcami, no aj s Maďarmi a Čechmi. Hlavným tradičným zamestnaním a zdrojom obživy bolo poľnohospodárstvo a naň nadväzujúce remeslá. Špecifickou kultúrnou črtou Nadlaku s rozľahlým chotárom bolo sálašské hospodárenie. Znamenalo neopakovateľné príbuzenské aj susedské vzťahy s bohatými formami recipročnej vzájomnej pomoci. Intenzívne

kontakty boli hlavne so slovenskými spoločenstvami v Békešskej župe, odkiaľ sa väčšinou prisťahovali a kde im zostalo široké príbuzenstvo. Kontakty sa obnovovali opätovným sťahovaním do okolia Békešskej Čaby, kde slovenskí

Zdroj: *Luboš Žabenský (2016)*

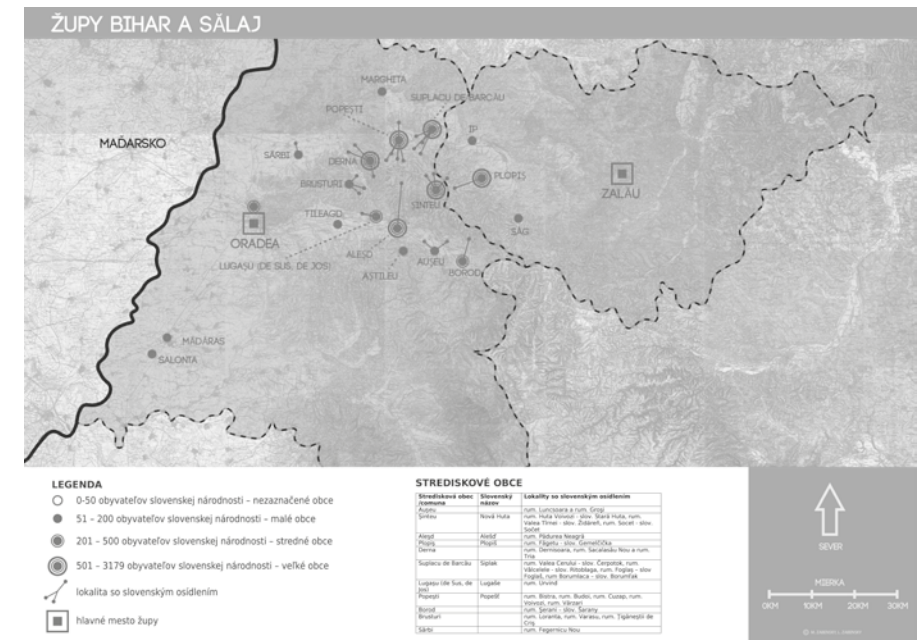
kolonisti z Nadlaku založili napríklad Pitvaroš. Necelých sto rokov po založení Nadlaku sa presídľovali aj do Bulharska a po 1. svetovej vojne do Ameriky. Koncom 40. rokov 20. storočia mnohí reemigrovali do Československa. V ére budovania socializmu sa podmienky k národnostnému životu zhoršili. Vďaka existencii slovenského gymnázia, ktoré fungovalo od roku 1945 do 1956 najskôr ako učiteľský ústav, bola v Nadlaku vychovaná slovenská inteligencia, schopná uspokojovať aj požiadavky Slovákov z iných oblastí Rumunska. Okrem vzdelávania v slovenskom jazyku sa absolventi gymnázia zaslúžili o kontakty, vzájomnú spoluprácu a rozprúdili spolkové aktivity na slovenskom etnickom základe.²

Od 70. rokov 20. storočia sa postupne rozvíja umelecká, vedecká a edičná činnosť. V Nadlaku sa stal už tradíciou jesenný festival dolnozemskej interpretov slovenských ľudových piesní Cez Nadlak je.... Aktívny je Folklórny súbor Sálašan aj ochotnícky divadelný súbor. Spoločenský a kultúrny život obohacujú cirkevné zbory. V Nadlaku je evanjelický, rímskokatolícky, gréckokatolícky aj pravoslávny boží chrám. Väčšina slovenského obyvateľstva je evanjelického vierovyznania. Evanjelická a. v. cirkev sa výraznou mierou podieľa

² Štefanko 2004:16-18.

na organizovaní cirkevného aj spoločenského a kultúrneho života Slovákov. Má veľký podiel na kontaktoch so Slovenskom a so slovenským svetom.

Historické územie tzv. **Temešvárskeho Banátu**, od začiatku 18. storočia striedavo provincia Rakúska aj Uhorska, bolo po 1. svetovej vojne rozdelené štátnymi hranicami. Západná časť je súčasťou Vojvodiny, rozlohou väčšia východná časť pripadla Rumunsku a zlomok severozápadu je v dnešnom Maďarsku. Terén je rovinatý alebo má charakter miernej pahorkatiny s malou nadmorskou výškou. Sú tu vhodné podmienky k poľnohospodárstvu a pestovaniu aj náročných teplomilných rastlín. Po skončení tureckej nadvlády bolo hraničné teritórium kolonizované Slovákmi, Čechmi aj Nemcami, ktorí spoločne so Srbmi, Rumunmi, Maďarmi a Židmi vytvorili multietnické a multikultúrne prostredie. Začiatkom 19. storočia slovenskí kolonisti osídlili Tejč, Skajuš, Veľký Šemlak a Berzoviu, počnúc rokom 1813 postupne osídľovali Butín, v roku 1825 prišli Slováci z Veľkého Krtíša do Vukovej, koncom 40. rokov 19. storočia do Brestovca. Príkladom rozmanitého pôvodu slovenských kolonistov a časového úseku ich príchodu do Banátu je jedno z najjužnejšie situovaných slovenských spoločenstiev v Rumunsku – Butín. Ako východiskové lokality sa uvádzajú Valaská Dubová, ale aj Oravská a Nitrianska stolica – konkrétne Brezová pod Bradlom, Myjava a Vrbové. Okrem primárnej kolonizácie z územia dnešného Slovenska je v butínskych matrikách uvedených aj množstvo slovenských spoločenstiev v Maďarsku, Srbsku a Rumunsku, ktoré boli osídľované v rôznych etapách kolonizácie Dolnej zeme z dôvodov ekonomických aj náboženských. V priebehu celého 19. storočia a začiatkom 20. storočia prichádzali do Butína v rámci jedného štátu slovenskí migranti z Malého Kereša, Slovenského Komlóša a Békešskej Čaby v dnešnom Maďarsku, z Aradáča, Padiny, Kovačice, Hajdušice, Jánošíka, Vojlovice a Pančeva v srbskom Banáte, z Báčskeho Petrovca a Silbaša v Báčke, ale aj z Nadlaku, Vukovej, Šemlaku, Moravy a Klopotína na území Rumunska. Po rozpade Rakúsko-Uhorska evidujeme ešte v 40. rokoch 20. storočia prisťahovalcov z Brezovej pod Bradlom. Od 60. rokov 20. storočia smeruje do pôvodne evanjelického Butína kolonizácia slovenského obyvateľstva rímskokatolíckeho vierovyznania zo Sedmohradského rudohoria. Kolonisti z Bihoru sú rímskokatolíckeho vierovyznania. Vhodne doplnili menej početné slovenské evanjelické obyvateľstvo. Pribudli žiaci v materskej škole aj v základnej škole, pričinní sa o možnosť uzatvárať etnicky homogénne manželstvá, obohatili kalendárny obyčajový cyklus o obchádzky dorotášov a betlehemcov, v rámci rodinného zvykoslovia pribudla napríklad udalosť 1. svätého prijímania či birmovka. Od pôvodných evanjelických Butínčanov sa odlišujú aj tradičným odevom a dekoratívnymi prvkami interiéru, ktoré pochádzajú z bihorských sklární. Kultúra slovenských enkláv v juhozápadnom Rumunsku je tak špecifická z aspektu pôvodu slovenských kolonistov z rôznych regiónov Slovenska aj Dolnej zeme a rôznej náboženskej príslušnosti. Do konca 1. svetovej vojny tu prevládali intenzívne príbuzenské, spoločenské

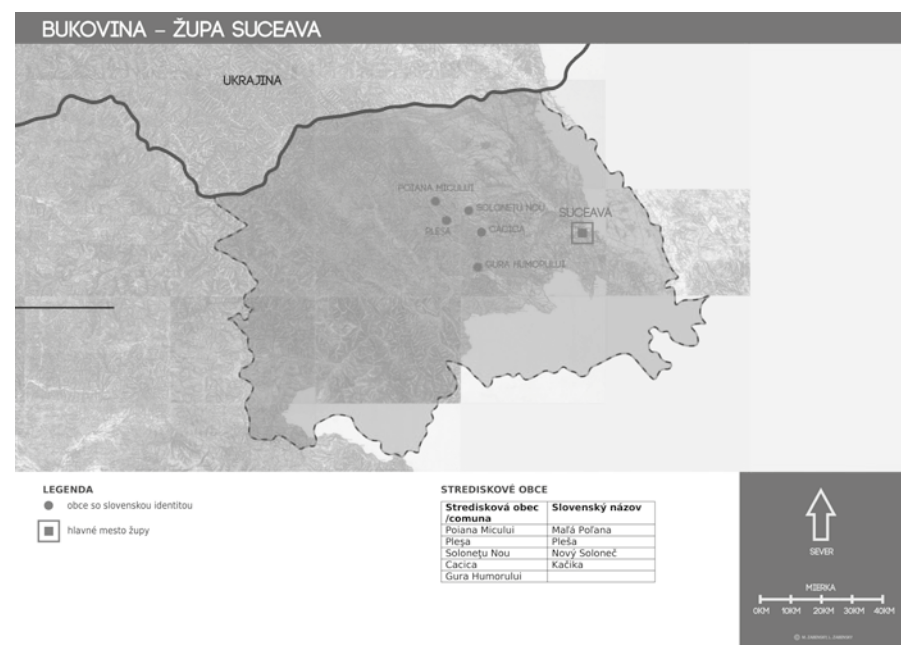

Zdroj: Ľuboš Žabenský (2016)

aj ekonomické kontakty so slovenskými i s nemeckými evanjelickými komunitami v rumunskom aj v srbskom Banáte. Národnostná kultúra je vzhľadom na kultúrne a náboženské vplyvy z Nadlaku, pokračujúcu migráciu z Bihoru a kontakty so Slovenskom stále v štádiu formovania. Akulturácia vplýva na nárečie, piesňový folklór, revitalizujú a inovujú sa svadobné aj iné obyčajové tradície. Ustálenú formu nadobúdajú betlehemské obchôdzky, tradičný odev, strava aj funkčné a dekoratívne prvky interiéru, importované z bihorskeho rímskokatolíckeho prostredia. V historickej oblasti rumunského Banátu sú tri oficiálne slovenské organizácie, ktoré udržiavajú inštitucionálne kontakty so spoločenstvami v župách Arad, Bihor a Salaj.

Bihorská a Salajská župa v Sedmohradskom rudohorí na severozápade Rumunska boli osídľované viacerými kolonizačnými vlnami obyvateľstvom z horských oblastí Slovenska, najmä z Kysúc, Oravy, Gemera, Šariša a zo Zemplína. Vzhľadom na to, že väčšina slovenského obyvateľstva v tejto oblasti žije v Bihorskej župe a menej v župách Salaj a Cluj, zaužívané je aj spoločné pomenovanie bihorski Slováci. Obyvateľstvo prevažne rímskokatolíckeho vierovyznania s vysokou natalitou prijalo výzvy sedmohradských kniežat prísť do prostredia, ktoré bolo veľmi podobné ich domovine, vykonávať zamestnania a žiť spôsobom života ako boli naučení z domu – rúbať a kľčovať lesy a páliť drevené uhlie pre sklárske huty, získavať poľnohospodársku pôdu, zaoberať sa poľnohospodárstvom, pastierstvom, chovom dobytky a využiť pracovné príležitosti v sklárňach a miestnych baniach. Najstaršia osada Bodonoš vznikla v roku 1785, onedlho Borumlak a Varzal, Gemelčíčka, Stará a Nová

Huta, Židáreň, Čierna Hora. Keď bolo Slovákom v týchto dedinách tesno, do polovice 19. storočia dosídlili vnútornou kolonizáciou Bojovské, Čerpotok (z Borumlaku), Šarany (z Gemelčičky), Nový Šastelek (z Bodonoša, Starej Huty a Novej Huty) a mnohé ďalšie dediny a mestá.³ Kompaktné slovenské osídlenie v horskom prostredí bez výraznejších vonkajších zásahov znamenalo postupné kultúrne vyrovnanie Slovákov, pochádzajúcich z rôznych regiónov a kultúrnych oblastí Slovenska a vytvorenie špecifického jazyka, kultúry a mentality. Rímskokatolícke vierovyznanie a bohoslužby v rodnom jazyku sú podstatným zjednocujúcim faktorom. V medzivojnovom období sa celé rodiny sťahovali do Brazílie. Nízka vzdelanostná a kultúrna úroveň slovenského obyvateľstva sa začali meniť v 30. rokoch 20. storočia, keď československá vláda poslala do Sedmohradska slovenských učiteľov a poskytla prostriedky na budovanie škôl. Vďaka tomu sa začala rozvíjať aj inštitucionalizovaná kultúra a organizované

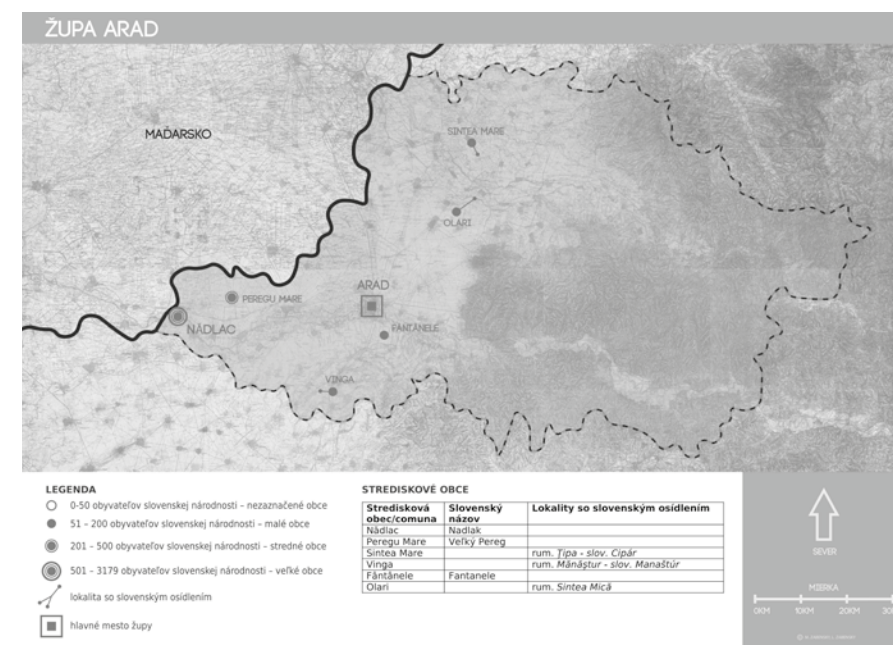

Zdroj: Ľuboš Žabenský (2016)

kultúrne podujatia. V socialistickom Rumunsku v rámci daných možností boli ekonomicky stabilnejšie najmä tie lokálne spoločenstvá, kde boli po 2. svetovej vojne podmienky k zamestnaniu mužov v priemysle a ženy s pomocou ostatných rodinných príslušníkov pracovali na svojich hospodárstvach. Spoločenské väzby a tradičná kultúra sa začali prirodzene oslabovať v tých spoločenstvách, odkiaľ ľudia v produktívnom veku dochádzali, alebo sa

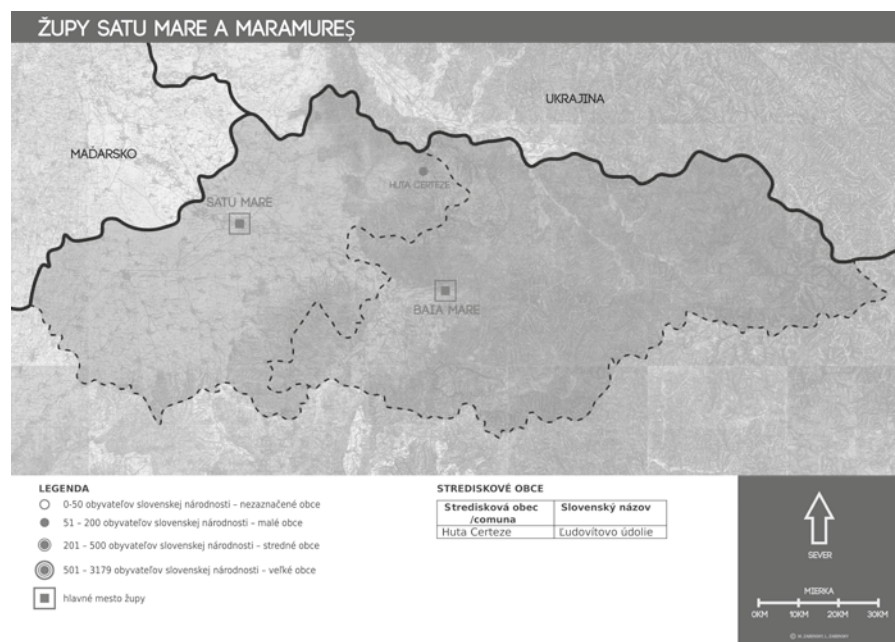
³ Štefanko 2004:20-23.

sťahovali za prácou do miest. Od 60. rokov 20. storočia opúšťajú stovky rodákov zo Sedmohradskeho rudohoria svoje domovy a usádzajú sa v Butíne a iných zanikajúcich osadách so slovenským evanjelickým obyvateľstvom v bývalom Banáte v okolí Temešváru a podieľajú sa na tvorbe novej úrovne slovenskej dolnozemskej kultúry. Formovanie spôsobu života a kultúry v Bihore a Salaji dodnes vo veľkej miere závisí od vplyvu miestnej inteligencie – najmä učiteľov a rímskokatolíckych kňazov. Na vzdelanostnú úroveň majú nezanedbateľný vplyv absolventi nadlackého gymnázia a v miestnych podmienkach najmä existencia bodonošského Teoretického lýcea Jozefa Kozáčka od roku 1995. Mládeži umožňuje vzájomné kontakty, odchod na štúdiá v rámci Rumunska aj na slovenské univerzity. Je málo bihorských a salajských domácností, z ktorých by aspoň jeden rodinný príslušník neštudoval alebo nepracoval na Slovensku. Do určitej miery je to aj odrazom ekonomiky a životnej úrovne v oboch štátoch.

Zdroj: Ľuboš Žabenský (2016)

K jedinečným kultúrnym črtám patrí tradičná architektúra, organizácia spoločenského života na kopaniciach a kultúrne tradície v rozptýlených sídlach, akými sú napríklad Stará Huta, Gemelčička alebo Bojovské, obchádzky betlehemcov, aké sme zaregistrovali napríklad v Borumlaku a vo Varzali v roku 2009. Dodnes je všeobecne rozšírená aj výnimočná Hra o svätej Dorote, ktorú prezentujú bihorskí mládenci. V sklárskych osadách sú neodmysliteľnou a všeobecne rozšírenou súčasťou zariadenia reprezentatívnych interiérov rodinných domov najrôznejšie úžitkové aj dekoratívne predmety – výrobky zo

Zdroj: Ľuboš Žabenský (2016)

skla. K organizovaným formám kultúry patrí napríklad vinobranie s bohatým kultúrnym programom a očakávanými súťažami v Bodonoši, krumpľová zábava s gastronomickými špecialitami zo zemiakov v Šaranoch alebo na Huti či májový mládežnícky folklórny festival v Čerpotoku. Vďaka nemu sa revitalizujú obyčajové a folklórne tradície, tradičná odevná kultúra a hosťujúce folklórne súbory z Dolnej zeme aj zo Slovenska rozvíjajú vzájomné kontakty, vedomie slovenskej etnickej príslušnosti a spolupatričnosti. Všeobecne rozšírené sú návštevy odpustov v širokom okolí spojené s účasťou na bohoslužbách. Rodičia s deťmi odchádzajú na odpusty individuálne bez ohľadu na to, či majú v konkrétnej dedine príbuzných. Vznikla aj tradícia oslavovať deň dediny, čím sú známe napríklad Varzaľ alebo Siplak.

Satmársko-marmarošská oblasť na severozápade Rumunska a Bukovina na severovýchode boli kolonizované slovenským obyvateľstvom od konca 18. storočia. V roku 1787 prišli v rámci osídľovania málo využitých oblastí do Livady a niektorých ďalších dedín poľnohospodárski robotníci zo Zemplína, Šariša aj z Užskej župy. Do polovice 19. storočia dosídľovali staršie osady Baia Mare, Boinesti a iné, kvalifikovaní baníci zo Spiša (napríklad z Jánoviec). V 40. rokoch 19. storočia doplnili obyvateľstvo obce Huta Certeze slovenskí drevorubači a uhliari z bližšie neurčených lokalít severného Slovenska, ktorí pracovali pre potreby sklárskej a železiarskej huty. Dodnes je zaužívaný slovenský názov obce Ludovítovo údolie odvodený od mena zakladateľa železiarskej huty. Maďarizačné tlaky a absencia slovenského školstva spôsobili, že sa väčšina Slovákov pomaďarčila alebo porumunčila. Vďaka rímsko-katolíckej

farnosti v Huta Certeze sa výučba náboženstva a časť bohoslužieb vykonávali v slovenskom jazyku. Podobne ako v bihorskej a salajskej oblasti prispelo k zachovaniu východoslovenského nárečia slovenského jazyka a vedomia slovenského etnického pôvodu od 30. rokov 20. storočia slovenské vyučovanie. V polovici 50. rokov 20. storočia sa k slovenskej národnosti hlásilo 560 zo 700 obyvateľov. Slovenské vyučovanie bolo nakrátko revitalizované v roku 1999, prihlásilo sa naň 45 žiakov. V roku 2001 vyučovanie v slovenskom jazyku zaniklo a neexistujú tu žiadne organizované formy kultúry. V neďalekej dedine Boinesti obyvatelia rozprávajú východoslovenským nárečím slovenského jazyka a počas sviatkov v kostole spievajú aj slovenské piesne. Domy Slovákov s výnimkou Sacaseni majú modrú omietku. Mladí Slováci zo Satmárskej župy pracujú väčšinou v Taliansku a vo Francúzsku. V Marmarošskej župe nie je žiadna organizovaná kultúra na slovenskom etnickom princípe. Vo viacerých dedinách sa rozpráva po slovensky, ale obyvatelia nemajú vedomie slovenskej etnickej príslušnosti. Udržiavajú príležitostné kontakty s bihorskými Slovákami, poriadajú napríklad zájazdy na kultúrne podujatia.⁴

Členité horské **prostredie Bukoviny** kolonizovalo slovenské obyvateľstvo z Kysúc a Oravy na prelome 18. a 19. storočia s cieľom zabezpečovať suroviny pre miestne sklárske huty. Prácu ponúkala aj soľná baňa v Cacici. Vo všetkých lokalitách poskytovala obživu práca v lesnom hospodárstve. V mimoriadne ťažkých podmienkach sa obyvateľstvo niekoľkokrát premiestňovalo. V 1. polovici 19. storočia Slováci dosídlili aj Nový Solonec a Plešu, kde žilo aj rumunské, poľské a nemecké obyvateľstvo. Zásluhou poľskej rímskokatolíckej administratívy bolo slovenské obyvateľstvo postupne polonizované. Národnoobrodenecké snahy v 30. rokoch 20. storočia priniesli výučbu v slovenskom jazyku a aktivizáciu slovenského minoritného života. Po 2. svetovej vojne časť slovenského obyvateľstva reemigrovala do starej vlasti, alebo sa z menších osád presťahovala do väčších dedín a miest. Ostatní bez pomoci materského národa dodnes postupne podliehajú tlakom poľskej asimilácie. V súčasnosti v Bukovine neregistrujeme ani jednu slovenskú organizáciu na etnickom princípe, respektíve organizované kultúrne aktivity. Obyvateľstvo Poiana Micului rozlišuje v rámci rozvinutej reťazovej kolonizačnej zástavby dolný – slovensko-nemecký koniec dediny a horný – poľský koniec. Má vedomie pôvodu z okolia Čadce na Kysuciach a rozpráva slovenským kysuckým a goralským nárečím. Prezентuje však poľskú etnickú príslušnosť, lebo od pána farára všetci vedia, že sú Poliaci. So Slovákami z iných častí Rumunska ani so Slovenskom neudržiavajú kontakty.⁵

Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku (KVSÍK) a Vydavateľstvo Ivan Krasko. Nadlacksý učiteľský ústav a následne slovenské gymnázium vychovali od konca 2. svetovej vojny vlastnú slovenskú inteligenciu, ktorá začala

⁴ Štefanko 2004:23-24.

⁵ Štefanko 2004:24-25.

v Nadlaku rozvíjať národnobuditeľskú a umeleckú činnosť. Slovenskí intelektuáli, orientovaní na pôvodnú slovenskú literárnu tvorbu, založili v roku 1976 Literárny krúžok Ivana Krasku. Jeho činnosť sa zintenzívnila a stala sa všeobecne známa už v osemdesiatych rokoch minulého storočia. V roku 1994 sa toto prevažne literárne združenie stalo právnym subjektom s názvom Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku. Vedúcou osobnosťou inštitúcie z hľadiska odbornej aj organizátorskej práce bol až do svojej smrti v roku 2008 jej zakladajúci predseda Ondrej Štefanko. Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku spoločne so Svetovým združením Slovákov v zahraničí udeľujú každoročne od roku 2009 Cenu Ondreja Štefanka dvom osobnostiam, ktoré sa výrazne zaslúžili o rozvoj slovenského zahraničného sveta. Spoločnosť je jednou z najvýznamnejších inštitúcií Slovákov v Rumunsku. Plní viacero nezastupiteľných úloh – organizuje pravidelne sa opakujúce alebo príležitostné vedecké konferencie, odborné semináre, školenia a prednášky, má bohatú knižnicu, archív a poskytuje kultúrno-poradenskú činnosť. Aktívne spolupracuje s podobne orientovanými pracoviskami na Dolnej zemi, najmä so slovenskými vedeckovýskumnými a dokumentačnými centrami v Békešskej Čabe a v Novom Sade. Pracovníci KVSÍK majú intenzívne kontakty s Úradom pre Slovákov žijúcich v zahraničí so sídlom v Bratislave a s mnohými inými kultúrnymi a vedeckými inštitúciami a univerzitami na Slovensku aj v Rumunsku.

Výraznou aktivitou je vydateľská činnosť a jej propagácia na výstavách a knižných veľtrhoch v Rumunsku aj na Slovensku. Okrem odbornej literatúry v slovenskom jazyku vydáva pôvodnú slovenskú literárnu tvorbu dolnozemskej autorov, preklady slovenských aj českých autorov do rumunčiny a rumunských diel do slovenského jazyka. Vydateľské aktivity zabezpečuje Vydavateľstvo Ivan Krasko, ktoré si Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku v Nadlaku založila hneď od svojho vzniku. Pravidelnou vydateľskou činnosťou je príprava časopisov. Od roku 1996 vydáva spolu so slovenskými národnostnými inštitúciami v Rumunsku, Maďarsku a Srbsku časopis Dolnozemský Slovák. Do roku 2008 pripravovali aj dvojazyčný časopis pre kultúrny dialóg Rovnobežné zrkadlá – Oglinzi paralele, ktorý sprostredkoval slovenské literárne aktivity rumunskej verejnosti a naopak.

Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku (DZSČR) bol založený na zakladajúcom zhromaždení 4. januára 1990 v Nadlaku a stáva sa právnym subjektom na základe rozhodnutia Súdu v Arade č. 769 z 27. februára 1990. Vzniká „ako dobrovoľná, demokratická organizácia združujúca rumunských občanov slovenskej a českej národnosti“ (čl. 2 Stanov DZSČR z r. 1990). Poslaním tejto strešnej organizácie Slovákov a Čechov žijúcich v Rumunsku bolo od samého začiatku: „napomáhať slovenskej a českej menšine plne sa podieľať na procese obnovy slobodného Rumunska a v bratskej jednote s rumunským ľudom a ostatnými národnosťami aktívne prispieť k rozkvetu našej spoločnej vlasti; reprezentovať tieto dve národnosti a v medziach ústavy a zákonov hájiť ich národnú identitu, záujmy a demokratické práva;

zasadzovať sa za priateľstvo a spoluprácu medzi všetkými národnosťami, rozhodne odsudzovať nacionalizmus a šovinizmus.“ (čl. 3 Stanov DZSČR z r. 1990). Počas svojej 25-ročnej existencie organizuje DZSČR najrozmanitejšie kultúrne činnosti, zasadzuje sa o rozvoj národnostného školstva s vyučovacím jazykom slovenským a českým, reprezentuje tieto dve národnosti a háji ich práva na miestnej, regionálnej či celoštátnej úrovni prostredníctvom svojich volených a menovaných zástupcov v štruktúrach štátnej správy a samosprávy.

V súčasnosti má vyše šesťdesiat miestnych organizácií zoskupených do štyroch oblastí: Slovenská bihorská oblasť (župy Bihor, Salaj a Satu Mare), Aradská oblasť (župa Arad a odľahlé miestne organizácie), Banátska oblasť (župa Timiș) a Česká južnobanátska oblasť (župy Caraș Severin a Mehedinți). Najväčšia koncentrácia miestnych organizácií DZSČR je v župách Bihor, Salaj a Satu Mare.

K najvýznamnejším formám kultúrno-osvetovej práce patrí existencia folklórnych súborov, organizovanie folklórnych festivalov, prehliadok a rôznych kultúrnych podujatí, ktorých poslaním je revitalizovať najrôznejšie oblasti kultúrnych tradícií, ale aj divadelná ochotnícka činnosť, ktorá má dlhodobú tradíciu (napr. prvé divadelné predstavenie v Nadlaku bolo v roku 1899). DZSČR aktivity organizuje, finančne aj odborne zabezpečuje a prostredníctvom národnostnej tlače o nich informuje širokú verejnosť.

K najznámejším folklórnym telesám patrí Folklórny súbor Sálašan z Nadlaku. So svojou hudobnou aj tanečnou zložkou spracováva muzikologický a choreologický materiál Slovákov z rôznych častí Rumunska, no aj z regiónov Slovenska. Okrem dolnozemskej teritória sa predstavil aj v Českej republike a na Slovensku. Z Folklórnych slávností pod Poľanou v Detve je na Slovensku známy FS Cerovina z Čerpotoku. Podobne ako FS Lipka z Bodonoša, FS Ďatelinka z Varzaľa a detské folklórne súbory Salajka z Gemelčičky, Srdiečko z Borumlaku a ďalšie v Šaranoch, Novom Šasteleku či v Novej a Starej Hute pôsobia v bihorskej oblasti a námety čerpajú predovšetkým z prostredia slovenského osídlenia v Sedmohradskom rudohorí.

DZSČR organizuje podujatia, ktoré umožňujú prezentovať činnosť členov folklórnych súborov a interpretov slovenských ľudových piesní. Spomenúť možno najmä medzinárodnú prehliadku sólistov ľudovej piesne Cez Nadlak je..., kde sa každoročne v septembri stretávajú dolnozemskí speváci a súťažiaci v troch vekových kategóriách. Za zmienku stojí aj Medzinárodný mládežnícky festival v Čerpotoku, detský folklórny festival v Gemelčičke či Letný hudobný festival v Starej Hute. Oblúbené sú festivaly a slávnosti, ktorých ústrednou témou je Deň školy a najmä jesenné zemiakové festivaly a zábavy s prípravou zemiakových jedál, výmenou poznatkov medzi pestovateľmi zemiakov, rôznymi súťažami súvisiacimi so zemiakmi a s folklórnym programom – napríklad v Novej Hute alebo Šaranoch.

DZSČR pravidelne informuje o podujatiach, ale aj celkovo o činnosti, vo svojom kultúrno-spoločenskom mesačníku Naše snahy (vychádza od roku

1990). Pre náročnejších čitateľov vydáva kultúrno-literárny časopis Naše snahy Plus (vychádza štvrtročne). Zastrešuje aj vydávanie školských časopisov ako napríklad Prameň, ktorý vydávajú študenti lýcea v Bodonoši pre celú bihorskú-salajskú oblasť.

Literatúra a pramene:

BARTALSKÁ, L. a i.: *Sprievodca slovenským zahraničím*. Bratislava 2001. ISBN 80-88841-18-6.

BOTÍK, J.: *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multi-etnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava 2007. ISBN 978-80-7114-650-6.

ČUKAN, J. a kol.: *Butín. Kultúrne tradície Slovákov v rumunskom Banáte*. Nitra 2008. ISBN 978-80-8094-323-3.

KOLEKTÍV: *200 rokov života Slovákov v Nadlaku*. Nadlak 2003. ISBN 973-8324-26-2.

LENOVSKÝ, L. - ČUKAN, J. - DUBSKÁ, M. - MICHALÍK, B.: *Hodnotiaci model kultúrneho potenciálu*. Nitra 2014. ISBN 978-80-558-0726-3.

SIRÁCKY, J. a i.: *Slováci vo svete*. Martin 1980.

SVETOŇ, J.: *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava 1943.

ŠTEFANKO, O.: *O Slovákoch v Rumunsku*. Nadlak 2004. ISBN 973-8324-61-0.

Zoznam informátorov:

Ivan Miroslav Ambruš (1950)

Pavel Hlásnik (1968)

Kontakt:

prof. PhDr. Jaroslav Čukan, CSc.
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
E-mail: jcukan@ukf.sk

doc. PhDr. Boris Michalík, PhD.
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: bmichalik@ukf.sk

PhDr. Marián Žabenský, PhD.
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: mزابensky@ukf.sk

PhDr. Michal Kurpaš, PhD.
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: mkurpas@ukf.sk

PhDr. Roman Zima, PhD.
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: rzima@ukf.sk

Slovenské minoritné inštitúcie a organizácie v Nadlaku¹

Boris Michalík – Michal Kurpaš – Roman Zima

Kľúčové slová: kultúrny potenciál, minoritný manažment, kultúrne organizácie, ľudské zdroje

Key words: cultural potential, minority management, cultural organizations, human resources

Abstract: Contemporary institutions and organizations in Nadlak can be divided into those that associate people on an ethnic principle and those which operate regardless of the nationality of its members. In the current paper we focus on those whose activities are aimed at preserving the Slovak ethnic identity. In general we conclude that the most important institutions of Slovaks in Romania are seated or operate in Nadlak. These include in particular the Democratic Union of Slovaks and Czechs in Romania, Cultural and Scientific Society of Ivan Krasko, and Ivan Krasko Publishing House. In the following sections, we offer a set of basic information and a brief description of activities of individual organizations. Presented information is the output of repeated short-term field researches in years 2016 and 2017.

Úvod. Nadlak ako najväčšia slovenská enkláva vyniká aj inštitucionálnou sieťou a diverzifikovanou spolkovou činnosťou. Podobne ako v iných slovenských enklávach v Rumunsku, približne od konca 2. svetovej vojny až do roku 1989 neexistovali prakticky žiadne menšinové inštitúcie. Organizovaná

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0104. Príspevok je tiež súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0488/16.

kultúra bola podriadená vládnucej ideológii a realizovala sa bez ohľadu na etnickú príslušnosť obyvateľstva. Pritom do roku 1948 fungovalo v Nadlaku viacero kultúrnych či ekonomických organizácií.

Súčasná inštitúcia a organizácia v Nadlaku možno rozdeliť na tie, ktoré združujú ľudí na etnickom princípe alebo bez ohľadu na národnosť. V aktuálnom príspevku sa venujeme tým, ktoré majú v predmete svojej činnosti aktivity smerujúce k zachovaniu slovenskej etnickej identity. Vo všeobecnosti konštatujeme, že v Nadlaku sídlia, resp. pôsobia najvýznamnejšie inštitúcie Slovákov v Rumunsku. Ide predovšetkým o Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku, Kultúrnu a vedeckú spoločnosť Ivana Krasku a Vydavateľstvo Ivan Krasko. Podávame o nich súbor základných informácií a stručný opis aktivít. Sú výstupom opakovaných krátkodobých terénnych výskumov v rokoch 2016 a 2017.

Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku. Vrcholná organizácia Slovákov a Čechov v Rumunsku bola založená v roku 1990 a kontinuálne funguje až do súčasnosti. Hlavným cieľom je zastupovať záujmy slovenskej a českej menšiny v Rumunsku najmä v oblasti kultúry, vzdelávania, pestovania materinského jazyka. Okrem toho vydáva časopisy Naše snahy, Naše snahy plus a neperiodické knižné publikácie dolnozemskej autorov alebo diela orientované na slovenskú a českú dolnozemskej kultúru.

Z hľadiska organizačnej formy ide o občianske združenie so špecifickým účelom, ktoré vzniklo na základe zákona o združeniach a nadáciách. Je členom Rady národnostných menšín, ktorá zahŕňa 20 minorít žijúcich v Rumunsku. Majú právo kandidovať vo voľbách do parlamentu, pričom menšinový poslanec musí získať minimálne 10% hlasov zo zisku rumunského poslanca.

Systém riadenia je sofistikovaný, navonok inštitúciu zastupuje a riadi predseda, pričom časť kompetencií môže preniesť na 1. podpredsedu, resp. generálneho tajomníka. Ďalším orgánom je predsedníctvo, ktoré sa skladá z predsedu, generálneho tajomníka, štyroch podpredsedov za jednotlivé oblasti a ďalších troch členov, ktorí sú volení podľa počtu Slovákov v jednotlivých oblastiach Rumunska. Raz za štyri roky sa schádza zjazd DZSČR, ktorý volí uvedené orgány. Okrem toho pôsobí v rámci zväzu aj koordinačný výbor a revízna komisia.

Členskú základňu tvoria príslušníci slovenských a českých minoritných spoločenstiev vo vyše 60 miestnych organizáciách (z toho približne 50 slovenských a 10 českých). Spolu má zväz viac ako 5000 členov.

Centrálné sídlo zväzu je v Nadlaku, pričom ide zároveň aj o sídlo oblastnej pobočky. V spoluvlastníctve zväzu je budova a areál centrálného sídla, vo výlučnom vlastníctve niekoľko ďalších budov v rôznych častiach Rumunska a nadlaský etnodom, v ktorom je inštalovaná muzeálna expozícia. Zväz má k dispozícii primerané technické a materiálne vybavenie vrátane osobných vozidiel. Financovanie je zabezpečené zo štátneho rozpočtu Rumunska, ktoré zohľadňuje demografické aj iné ukazovatele. Členovia zväzu platia ročný členský príspevok. Spolufinancovanie je riešené formou grantov z rôznych

domácich aj zahraničných zdrojov, zo Slovenska ide najmä o podporu Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí. Z hľadiska výšky rozpočtu zväz dokáže pokrývať režijné aj organizačné náklady. Množstvo a diverzifikácia cieľových aktivít závisí od grantovej a sponzorskej podpory.

Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku. Založená bola v roku 1994, odvtedy funguje nepretržite. Cieľom je podporovať profesionálnejšie formy kultúry, vydavateľskú a vedecko-výskumnú činnosť, nepriame vzdelávacie aktivity, organizovanie vedeckých aj popularizačných podujatí.

Z hľadiska organizačnej formy ide o občianske združenie. KVSÍK riadi predseda a generálny tajomník. Okrem nich pôsobí v organizačnej štruktúre aj Rada spoločnosti zložená z piatich členov – predsedu, gen. tajomníka, hospodára a ďalších dvoch členov. Členmi sú najmä Nadlačania. Materiálno-technickú základňu tvorí budova sídla v spoluvlastníctve s DZSČR a bežné technické vybavenie. Financovanie je zabezpečené najmä z domácich grantov a sponzorských príspevkov.

Vydavateľstvo Ivan Krasko. Založené bolo v roku 1994, odvtedy pôsobí nepretržite. Nemá právnu subjektivitu, pôsobí pod hlavičkou Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku. Predstavuje zaujímavú marketingovú značku, známu kvalitnou literárnou aj vedeckou produkciou. Hlavným cieľom je podporovať a zabezpečovať edičnú a vydavateľskú činnosť v rámci viacerých stabilných edícií. Ide predovšetkým o edície Vedecké zošity (niekoľko titulov za rok), Pôvodná tvorba, Knižnica dolnozemskej Slováka, časopis Dolnozemskej Slováka či zborníky z konferencií.

Na čele vydavateľstva je riaditeľ. Práci vo vydavateľstve sa venuje približne 8 ľudí, ktorí zabezpečujú najmä grafickú a technickú stránku publikácií. V minulosti využívali na tlač vlastnú tlačiareň, ktorá je nefunkčná. Aktuálne zabezpečujú tlač dodávateľským spôsobom. K materiálnemu vybaveniu patrí informačná technika KVSÍK a rôzne licencované grafické programy. Vydavateľská činnosť je financovaná najmä z grantovej podpory, ktorá prichádza z domácich zdrojov aj zo Slovenska.

Spoločnosť pre edukáciu a kultúru v Nadlaku. Od založenia v roku 2006 pôsobí ako občianske združenie kontinuálne do súčasnosti. Hlavnou činnosťou sú vzdelávacie aktivity pre deti a mládež. Organizuje semináre, okrúhle stoly a workshopy. Spoločnosť riadi predseda, dvaja podpredsedovia, tajomník a hospodár. Všetci funkcionári tvoria 5-členné predsedníctvo. Organizácia má približne 100 dospelých členov. Na svoju činnosť využívajú priestory DZSČR, k dispozícii majú bežnú informačnú techniku a príručnú knižnicu. Spoločnosť financuje aktivity z grantov a sponzorských príspevkov.

Literárny spolok Ondreja Štefanka. Spolok bol založený v 70. rokoch 20. storočia. Pôvodne pôsobil pri Mestskej knižnici, od roku 1994 funguje v rámci KVSÍK. Pôvodne niesol meno Ivana Krasku, po smrti Ondreja Štefanka bol premenovaný. Cieľom spolku je analýza pôvodnej tvorby, informovanie o literárnom dianí doma, v zahraničí aj v slovenských prostrediach na Dolnej

zemi. Činnosť spolku nevyžaduje osobitné financovanie, členovia majú k dispozícii knižnicu v priestoroch DZSČR.

Folklorný súbor Sálašan. Počiatky FS Sálašan sa datujú do roku 1999, kedy vznikla Ľudová hudba Sálašan. Do roku 2003 fungovali ako orchester so spevákou skupinou, od roku 2003 už aj s tanečnou. Súbor nadviazal na činnosť slovenskej tanečnej skupiny, ktorá pôsobila pri Dome kultúry v Nadlaku v 70. rokoch 20. storočia. V rokoch 1992 – 2002 existoval detský a mládežnícky Folklorný súbor Ďatelinka ako školský súbor. Jedným z hlavných dôvodov vzniku komplexného FS Sálašan bolo 200. výročie príchodu Slovákov do Nadlaku a jeho dôstojné oslavy. Pri tejto príležitosti sa obyvatelia mesta zmobilizovali a vznikli aj iné zoskupenia (napr. sekcia mažoretiek, rumunský FS).

FS Sálašan nemá právnu subjektivitu, pracuje pod záštitou DZSČR, ktorý zároveň financuje jeho aktivity. V rokoch 2003 – 2006 bol vedúcim ľudovej hudby Jozef Zifčák, pričom hudobníci pôsobili ako poloprofesionáli – boli zamestnaní na dve hodiny denne. Z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov sa FS Sálašan zriekol financovania ľudovej hudby, v súčasnosti vystupujú hudobníci len príležitostne – na celovečerných podujatiach alebo pri významných udalostiach.

Súbor aktuálne tvoria tri tanečné skupiny – dve detské (5–10 rokov, 11–15 rokov) a skupina dospelých (od 15 rokov). Detské majú 22 – 23 členov, skupina dospelých sa počíta na 7 – 8 párov. Detské skupiny sa stretávajú pravidelne, dospelí len príležitostne, keďže väčšina jej členov je odcestovaná v školách, resp. za zamestnaním.

Z organizačného hľadiska pracuje v súbore vedúca tanečnej zložky a vedúca speváckej skupiny. Členovia súboru využívajú služby externého choreografa Martina Urbana zo Slovenska, bývalého tanečníka SLUK-u. Hudobný sprievod rieši súbor tak, že si obstaráva profesionálne nahrávky. Príležitostní muzikanti sú domáci – spočiatku to boli Rumuni, v súčasnosti sú traja rumunskej národnosti a ďalší štyria stabilní pravidelne prichádzajú zo Slovenska. Počas festivalu Cez Nadlak je... je orchester rozšírený na 10-12 členov. Dlhodobým cieľom FS Sálašan je vychovať vlastných hudobníkov z radov detí a mládeže. Z tohoto dôvodu plánujú kúpiť deťom hudobné nástroje a v spolupráci s nadlackými učiteľmi hudby, resp. školenými hudobníkmi, vybudovať základ pre budúcu ľudovú hudbu.

Nácvik programu je realizovaný v tanečnej sále Domu kultúry, no viac by súboru vyhovovali vlastné priestory. V pláne zväzu je vybudovanie Kultúrneho centra, súčasťou ktorého by mali byť aj vhodné priestory pre FS Sálašan (tanečná miestnosť aj priestory na uskladnenie krojov a rekvizít). Vo vlastníctve súboru je množstvo krojov – nadlackých, bihorských, myjavských, horehronských, východoslovenských aj tekovských. Ich nákup financoval zväz. V tejto súvislosti treba poznamenať, že starostlivosť o kroje by vyžadovala samostatnú zodpovednú osobu, ktorá by kroje evidovala, prala, žehlila a pripravovala na vystúpenia.

Súbor využíva zväzovú techniku – mikrofóny, reproduktory, CD prehrávače, počítač, projektor. Kulisy a rekvizity si najčastejšie zhotovujú svoj-pomocne. V posledných rokoch podporuje súbor aj mesto Nadlak, viacero projektov viazaných na činnosť podporil aj ÚSZZ.

Repertoár FS Sálašan tvorí 5 celovečerných programov, z ktorých dva sú inšpirované prostredím Nadlaku, jeden Bihorom a zvyšné dva regiónmi Slovenska. Programy predviedli v Rumunsku (Bukurešť, Nadlak), Srbsku (Báčsky Petrovec, Kysáček, Aradák) aj na Slovensku (Tlmače, Martin). Snahou realizátorov je predstaviť sa každý rok na inom mieste, lebo cestovanie do zahraničia a získanie nových zážitkov a skúseností je jedným z dôležitých motívov účasti na činnosti FS Sálašan.

Divadlo X. Divadlo X vzniklo v roku 1998. Tradícia ochotníckeho divadla v Nadlaku je však omnoho staršia, prvé divadelné predstavenie sa oficiálne uskutočnilo v roku 1899. Existujú tvrdenia, že divadlo sa tu hralo aj predtým, no k dispozícii nie sú hodnoverné zdroje. V období budovania socializmu sa divadelné predstavenia organizovali v rámci Domu kultúry, resp. v školách a možno konštatovať, že boli takmer výlučne v slovenčine. Divadlo X predstavuje etnicky čisto slovenské združenie.

Po páde socializmu vznikli tri samostatné divadelné skupiny, ktoré však pôsobili bez väčšieho manažérskeho vedenia. V rokoch 1996 – 1998 zanikli, aby sa v roku 1998 sformovalo nové a stabilné divadelné ochotnícke združenie, ktoré v Nadlaku pôsobí dodnes.

Divadlo X nemá právnu subjektivitu a funguje pod záštitou DZSČR. Ide o združenie dobrovoľníkov, ktorí pracujú bez nároku na honorár. V prípade potreby finančných prostriedkov ich poskytne zväz (preprava na predstavenia).

Ochotníci pôsobia bez organizačnej štruktúry, možno však tvrdiť, že na najvyššom stupni hierarchie stojí organizátor, režisér a herec Ján Keleš. Pri založení divadla sa v ňom angažovalo 12 členov, v súčasnosti prechádza určitou kádrovou krízou, keďže viacerí stabilní herci odišli študovať, resp. pracovať do zahraničia.

Divadelníci majú k dispozícii zväzové priestory pre potreby skúšok, len posledné skúšky pred predstavením sa realizujú na scéne v kultúrnom dome. Nadlačania nacvičia v priemere jedno predstavenie ročne. Premiéry sa vždy konajú v Nadlaku, reprízy aj na iných scénach. Predstavili sa už v Novej Huti v Bihore, Békéšskej Čabe, Sarvaši, Pivnici, Kysáči, Kulpíne, na Slovensku v Bratislave, Trebišove, Nižnom Žipove, Svätom Petre, Pribete. Reprízu spravidla uvádzajú aj v Nadlaku. Divadelné hry sú početne navštevované, pri premiére býva vždy vypredané (viac ako 400 miest), pričom sa platí symbolické vstupné 5 lei. Repertoár tvoria klasické hry starších autorov, napr. Krpčeky sv. Floriána, Mravci a cvrčkovia, Matka, Ťapákovci, Ženské slzy, Pani Rafiková a tí druhí. V posledných rokoch využívajú predlohy známeho divadelného odborníka Michala Babiaka, ktorý je pôvodom z Kulpína.

Z materiálneho vybavenia majú ochotníci k dispozícii rôzne kulisy, rekvizity či kostýmy, ktoré si často vyrábajú, resp. obstarávajú sami. S tým súvisí problém ich skladovania – uložené sú v súkromnom nevyužitom dome, pretože nemajú adekvátne priestory. Pred premiérou je potrebné pripraviť a vytlačiť bulletiny a propagačné plagáty, s čím pomáha DZSČR. Viacero predstavení bolo zaznamenaných na DVD nosičoch, čím zostali zachované aj pre ďalšie generácie divadelných priaznivcov.

Okrem Divadla X pôsobí v Nadlaku aj neformálne školské divadlo pod vedením učiteľky Eleny Kmeťovej, ktorá vedie aj ochotnícke aktivity dôchodcov v rámci Klubu mladých srdc.

Dychová hudba Nadlačanka – 150 rokov. Dychovka predstavuje najstaršiu, takmer nepretržite fungujúcu spolkovú organizáciu v Nadlaku. Vznikla v roku 1855 a s výnimkou 1. svetovej vojny pôsobí do súčasnosti. Pôvodne bola založená ako remeselnícka dychovka, neskôr prešla pod záštitu Dobrovoľného hasičského zboru, pod ktorou pracovala do roku 2006. Od roku 2011 pôsobí v rámci DZSČR. Od vzniku až po súčasnosť išlo vždy o etnicky čisto slovenskú dychovú hudbu.

V DH Nadlačanka pôsobí 16 hudobníkov a dve speváčky. Priemerný vek členov je približne 35 rokov, participuje aj mládež. V čele je kapelník, v istom období hudbu viedol dirigent. Všetci členovia dychovky sú samoukovia.

Nácviky sa konajú dvakrát týždenne s výnimkou významných kalendárnych sviatkov a letného obdobia – kvôli intenzívnym poľnohospodárskym prácam. Dychová hudba využíva priestory starého sídla zväzu, ktoré však nevyhovujú potrebám kapacitne ani kvalitatívne.

Materiálne vybavenie si zabezpečujú individuálne, veľkú pomoc poskytujú družobné dychové hudby zo Slovenska. Od švajčiarskych partnerov dostali príspevok na nákup 11 hudobných nástrojov, dobré kontakty majú s vojenskými dychovkami z Rumunska. Financie na činnosť poskytuje DZSČR (rovnošaty, prepravné náklady), no členovia si často potreby financujú sami (napr. ozvučovaciu techniku, zahraničné cesty). Určité prostriedky získavajú aj vlastnou činnosťou – na vybraných podujatiach dostávajú honorár.

Dychovka pravidelne hráva na pohreboch, domácich organizovaných podujatiach, no cestujú aj do zahraničia. V Rumunsku absolvujú do roka asi 10-15 vystúpení, minimálne raz za rok sa dostanú mimo krajiny. Takto už navštívili Békešskú Čabu, Slovenský Komláš, na Slovensku Dolnú Krupú, ale boli aj vo Švajčiarsku, plánujú cestu do Nemecka. Aktívne sa podieľajú na programoch počas najvýznamnejších nadlackých podujatí. Význam Nadlačanky tkvie aj v tom, že v celom okrese pôsobia iba dve dychové hudby, pričom v prípade konkurencie ide o cirkevnú baptistickú dychovku.

Evanjelický luteránsky cirkevný zbor v Nadlaku. Založený bol rok po príchode prvých Slovákov do Nadlaku – v roku 1803. Od založenia pôsobí kontinuálne na poli duchovného obrodovania evanjelického obyvateľstva mesta. Je súčasťou Evanjelickej luteránskej cirkvi v Rumunsku. Nadlak je zároveň sídlom jedného z troch seniorátov, pričom ako jediný zastupuje veriacich

slovenskej národnosti (ďalšie dva sú tvorené veriacimi maďarskej národnosti). Najstarší z farárov v senioráte je spravidla zvolený za seniora.

Na čele cirkevného zboru je zborový farár. Približne od 30. do 80. rokov minulého storočia tu spoločne pôsobili dvaja farári. Predsedníctvo zboru tvorí farár a dozorca, poddozorca, kurátor, zástupca kurátora, pokladník, finančný cenzor, katechét a kantor. Presbyterstvo má približne 30 vekovo aj vzdelanostne rôznorodých členov. Funkčné obdobie cirkevných hodnostárov je 6 rokov. Podľa ostatnej prezentácie má nadlacký cirkevný zbor 2830 členov, cirkevnú daň platí len približne 1600.

Nadlacký cirkevný zbor má priaznivé ekonomické pomery. Vo vlastníctve cirkvi je kostol, fara – služobný byt farára, a sídlo seniorátu, cirkevný (zborový) dom, v ktorom sídli farská kancelária a je zároveň sídlom Ev. diakonie. K zborovému domu bol pristavaný novší objekt, ktorý slúži ako Domov dôchodcov. Cirkevný zbor vlastní aj budovu súčasného Lýcea Jozefa Gregora Tajovského, ktorá je v prenájme mesta, budovy škôlok na uliciach Ivana Bujnu a Martina Luthera, ďalšiu budovu, ktorá je v prenájme súkromnej firmy – bývalú škôlku na ulici Nicolae Balcesca, dve bývalé cirkevné školy, ktoré slúžili ako škola a učiteľský byt až do roku 1998, v súčasnosti sú nevyužívané. O administráciu, udržiavanie a správu cirkevného majetku sa starajú dozorca, poddozorca a kurátor.

Z materiálneho hľadiska je cirkevný zbor štandardne vybavený, vzhľadom na veľký počet členov dokáže financovať všetky svoje potreby. Vo vlastníctve má aj osobné vozidlo, ktoré využíva zborový farár – senior. Zbor je financovaný čiastočne zo štátneho rozpočtu (50 % platu farára), z cirkevnej dane, rôznych projektov, partnerstiev a prenájmu nehnuteľností. Cirkevná správa neobchádza ani komplikované projektové žiadosti z európskych fondov. Cirkevný zbor zamestnáva viacero ľudí – farára, kantora, pokladníčku, ekonóma, dvoch zvonárov. V rámci diakonie sú zamestnaní: hospodár, administrátor, dve kuchárky a upratovačka. Trubači, hlásiaci z kostolnej veže presný čas v štvrťhodinových intervaloch, (nadlacké špecifikum) sú platení mestom. Úsporu finančných prostriedkov predstavujú rôzne pracovné akcie (čistenie cintorína, kostola, cirkevných budov) vykonávané dobrovoľne členmi cirkevného zboru.

Cirkevný zbor pravidelne organizuje tábory pre mládež z iných slovenských evanjelických cirkevných zborov (Butín, Vuková, Cipár, Morava). Deti sú ubytované na fare a v dome dôchodcov, odchádzajú na výlety do okolia, resp. do Maďarska.

Zbor organizoval v posledných rokoch tri významné konferencie – pri nedožitom jubileu nadlackého farára Ivana Bujnu, Život a dielo Martina Luthera, a pri 200. výročí položenía základného kameňa nadlackého evanjelického kostola. Z konferencií boli vydané zborníky príspevkov.

Súčasťou zborových aktivít sú aj prednášky pre deti na aktuálne témy (osobná bezpečnosť, cestná premávka, drogy, otázky zdravia, obchodovanie

s ľuďmi a pod.). Pre deti v predkonfirmačnom veku sa v cirkevnom dome koná Nedel'ná škola, pokonfirmačná mládež navštevuje Biblickú hodinu.

V spolupráci s rímsko-katolíckou farnosťou organizujú ekumenické Služby Božie, ktoré sa konajú v ev. kostole. V rámci rôznych sviatkov zvykne evanjelický spevokol vystúpiť aj v rímsko-katolíckom kostole.

Evanjelické cirkevné spevokoly. Spevokoly pri cirkevných zboroch mohli vzniknúť až po roku 1990. Počiatky zakladania novodobých nadlacksých spevokolov sa datujú do obdobia prelomu 2. a 3. tisícročia. Nadlacksý cirkevný spevokol má tri zložky: Spevokol generácií, Mládežnícky cirkevný spevokol a Komorný zbor. Spevokol generácií má približne 30 členov a zahŕňa všetky generácie od detí až po dôchodcov. Mládežnícky cirkevný spevokol (ako nástupca Mládežníckeho spevokolu Nádej) združuje pokonfirmačnú školskú mládež, má približne 25 členov. Komorný zbor má aktuálne 17 členov a priemerný vek je okolo 40 rokov. Okrem toho možno spomenúť aj spevokol „Deti, ktoré radi spievajú“, ktorý je však školským spevokolom, no nácviky realizuje v ev. kostole pod vedením kantora cirkevného zboru. Spevokoly fungujú v rámci cirkevného zboru, nemajú teda právnu subjektivitu. Každý má svojho vedúceho. Hudobne sú sprevádzané klávesovým nástrojom, v Komornom zbore aj husľami. Treba poznamenať, že členovia jednotlivých spevokolov sa prelínajú, často sú členmi viacerých. Nácviky sa realizujú raz týždenne – väčšinou v kostole, mládežníci sa stretávajú v mládežníckej miestnosti v cirkevnom dome. Vystúpenia bývajú v evanjelickom aj rímsko-katolíckom kostole i na ďalších miestach vrátane iných cirkevných zborov. Spevokol generácií už napríklad vystúpil v Poľsku, Srbsku, Maďarsku, resp. v Dudinciach. V rámci družobných aktivít už Nadlak recipročne navštívil napríklad zbor z Báčskeho Petrovca.

Svoje aktivity spevokoly financujú z prostriedkov cirkevného zboru (cestovné náklady) a z rôznych projektov. Niektoré vystúpenia sú dokumentované na DVD nosičoch.

Evanjelická diakonia. Evanjelická diakonia bola založená v roku 1992. Odvtedy pôsobí kontinuálne a neustále rozširuje svoju činnosť. Má pobočky v Butíne a vo Vukovej. Cieľom diakonie je sociálna práca, opatrovanie starých ľudí. Funguje v rámci cirkevného zboru, jej predsedom je zborový farár. Ďalšími zamestnancami sú hospodár, dve kuchárky a upratovačka. Na práci diakonie sa zúčastňuje viacero dobrovoľníkov. Kuchyňa pracuje nepretržite, stravu si dôchodcovia môžu objednávať za polovičné ceny. Denne varia 30-40 obedov. Ev. diakonia spravuje aj domov dôchodcov, v ktorom je trvalo umiestnených 8 seniorov. Okrem toho sa dobrovoľníci venujú aj starostlivosti o polosiroty.

Diakonia bola vybudovaná z vlastných finančných prostriedkov, z donácií zo Slovenska aj z USA. Štát dotuje platy zamestnancov, zvyšné náklady sú kryté grantmi, sponzorskými príspevkami aj vlastnou podnikateľskou činnosťou – v priestoroch diakonie sa organizujú kary a majú vlastnú kačaciu

farmu. Súčasťou areálu domova dôchodcov je rozľahlá záhrada, ktorá však nie je využívaná.

Klub mladých srdc pri evanjelickej cirkvi. Klub mladých srdc bol založený v roku 1993 ako klub dôchodcov pri evanjelickej cirkvi v Nadlaku. Nemá právnu subjektivitu, no už 23 rokov funguje ako samostatná organizácia dobrovoľníkov s vlastným výborom a členskými poplatkami. Cieľom klubu je duševne pozdvihnúť dôchodcov, aby sa necítili na okraji spoločnosti. Členovia klubu sa podieľajú na rôznych dobrovoľníckych aktivitách v ev. cirkevnom zbore, organizujú prednášky pre deti a mládež na národnostné témy, literárne večierky, nacvičujú divadelné hry, ktoré viackrát predviedli aj za hranicami Rumunska. Pri príležitosti kalendárnych či pracovných obľúbajú pripravujú tematické pásma (napr. dožinky, páračky). Stretnutí sa pravidelne zúčastňuje aj nadlacksý ev. farár. Pri príležitosti rôznych podujatí v meste sa členovia klubu zapájajú do ich prípravy a programu (varia aj pečú miestne špeciality, pripravujú pohostenie, nacvičia pásmo piesní a pod.). Realizovali napríklad výstavu slovenských uterákov či obrazov nadlackskej naivnej maliarky Alžbety Jasovičovej.

Spočiatku sa stretnutia konali v starej budove DZSČR, v súčasnosti využívajú miestnosti zborového domu. Klub nemá žiadne materiálne vybavenie, financovaný je zo sponzorských príspevkov, členského, často pomáha ev. cirkevný zbor (formou úhrady prepravných nákladov) a mesto Nadlak.

Medzi obľúbené aktivity dôchodcov patria návštevy okolitých cirkevných zborov, slovenských obcí v Maďarsku (Sarvaš, Slovenský Komlós), družobné vzťahy majú aj s viacerými dôchodcovskými organizáciami na Slovensku (napr. Budmerice, Nové Sady).

Zoznam informátorov:

Ivan Miroslav Ambruš (1950)

Pavel Hlászník (1968)

Kristína Lucanová (1977)

Ján Keleš (1954)

Elena Kmeťová (1957)

Ondrej Kresan (1971)

Pavel Krokoč (1974)

Ondrej Porubský (1976)

Ján Rozkoš (1950)

Ján Šušlák (1951)

Ondrej Uram (1967)

Juraj Dušan Vanko (1972)

Kontakt:

doc. PhDr. Boris Michalík, PhD.
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
E-mail: bmichalik@ukf.sk

PhDr. Michal Kurpaš, PhD.
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: mkurpas@ukf.sk

PhDr. Roman Zima, PhD.
KMKaT, FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: rzima@ukf.sk

Príspevok ku kultúrnemu dedičstvu Nadlaku¹

Jaroslav Čukan – Marián Žabenský – Miroslav Pap

Kľúčové slová: kultúrny potenciál, kultúrne dedičstvo, etnická minorita, archívne dokumenty

Key words: cultural potential, cultural heritage, ethnic minority, archive documents

Abstract: The aim of our contribution is to present selected areas of tangible and intangible cultural heritage that are part of the mapped cultural potential of Slovak enclave in Nadlak. At the present stage of knowledge and project solving we understand them as an example of methodology, content diversity, and an indication of their value as a resource. In the effort to complete the idea of Nadlak we present the cultural landscape that is the result of the creative activity of the inhabitants of Nadlak with a large share of the Slovak minority. The cadastral names of both the extravilan and the intravilan have Slovak, Hungarian and Romanian origins, but the population generally recognizes these names and uses them in the area. Multiple names express ethno-cultural parameters and fulfill an ethno-limiting function. We also focus on the registry of the local Evangelical church, because religion and religious culture represent the border of the Slovak minority with the majority of the Romanian (orthodox) nation, but also with the Ruthenian (Greek Catholic) and the Hungarian (Roman Catholic) minority living with the Slovaks in the town. We also introduce Nadlac "griliáš" as a specific cultural phenomenon, which, apart from Nadlak, occurs only in some Slovak lowland community and has a strong ethno-identification function.

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0104. Príspevok je tiež súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0488/16.

Nadlak v najzápadnejšej časti Aradskej oblasti patrí k najznámejším slovenským enklávam v Rumunsku aj na Dolnej zemi. Slovenskí kolonisti ho osídľovali postupne od 70. rokov 18. storočia, rozhodujúca organizovaná migračná vlna zo Slovenského Komlóša sa uskutočnila začiatkom 19. storočia. Nadlak mal do 2. polovice 20. storočia poľnohospodársky charakter s typickým dvojrezidenčným, respektíve sálašným osídlením. Polovicu z 8 tisíc obyvateľov tvoria obyvatelia so slovenskou etnickou príslušnosťou, v meste na štátnej hranici s Maďarskom žijú spoločne s Rumunmi, Maďarmi, Rusínmi a s príslušníkmi iných národností. Od 60. rokov 20. storočia dosídľujú pôvodné slovenské evanjelické obyvateľstvo slovenskí prisťahovalci rímskokatolíckeho vierovyznania zo Sedmohradského rudohoria. Táto vnútorná migrácia zasiahla vo veľkej miere aj slovenské evanjelické spoločenstvá v južnejšie situovanom Banáte (napríklad Butín), posilnila slovenské komunity a ako fáza kolonizácie nám umožňuje študovať etnické procesy „v priamom prenose“. V súčasných politických, ekonomických a konfesionálnych podmienkach sa formujú bohatšie slovenské kultúrne tradície ako výsledok pôvodných nadlacksých a nových bihorských kultúrnych vplyvov. Nadlak ako centrum slovenského školstva, kultúry a evanjelického cirkevného života nadobudol ešte výraznejšie a bohatšie etnokultúrne parametre v organizovaných formách kultúrneho a spoločenského života v najširšom chápaní. Spojením potenciálu evanjelických a rímskokatolíckych ľudských zdrojov a ako sídlo Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku má Nadlak ešte lepšie predpoklady ku koordinácii slovenského krajanského života v rámci Nadlaku, Aradskej oblasti, celého Rumunska aj s inštitúciami na Slovensku. Vďaka polohe najmä vzhľadom k Békéšskej Čabe, Sarvašu, Kovačici a Báčskemu Petrovcu je súčasťou centra slovenského dolnozemskeho diania.

Cieľom nášho príspevku je predstaviť niektoré vybrané oblasti hmotného a nehmotného kultúrneho dedičstva, ktoré sú súčasťou zmapovaného kultúrneho potenciálu slovenskej enklávy v Nadlaku. V súčasnom štádiu poznania a riešenia projektu ich nechápeme ako finálny produkt, ale príklad metodológie práce a naznačenie hodnoty ako prameňa. V snahe doplniť predstavu o Nadlaku v prvom rade predstavujeme kultúrnu krajinu; pretvorené prírodné prostredie, ktoré bolo predpokladom a zároveň aj jedným z limitujúcich faktorov formovania kultúry. Kultúrna krajina je výsledkom tvorivej činnosti obyvateľov Nadlaku s veľkým podielom slovenskej minority. Katastrálne názvy extravilánu aj intravilánu majú slovenský, maďarský aj rumunský pôvod, no obyvateľstvo pomenovania vo všeobecnosti pozná, používa a v priestore sa podľa nich orientuje. Viaceré názvy vyjadrujú etnokultúrne parametre, plnia etnovymedzujúcu funkciu. Zameriavame sa aj na matriky miestneho evanjelického a.v. cirkevného zboru, lebo práve vierovyznanie a náboženská kultúra predstavujú hranicu slovenskej minority s väčšinovým rumunským (pravoslávny) národom, no aj s rusínskou (gréckokatolíckou) a maďarskou (rímskokatolíckou) minoritou, ktoré so Slovákami v meste žijú.

Pomenovania konfesií a národností sú synonymami podobne ako kostoly, ich zariadenie vrátane archívov a kostolných zvonov, ktoré ich zhmotňujú. Predstavujeme aj nadlacksý griliáš ako špecifický kultúrny jav, ktorý sa okrem Nadlaku vyskytuje len v niektorých slovenských dolnozemskejších spoločenstvách a plní výraznú etnoidentifikačnú funkciu.

Kultúrna krajina. Chotár je nížinatý, juh lemuje rieka Maruša. Po roku 1945 bol tok regulovaný a vystavaná bola nová hrádza. Popri Maruši sa ťaží piesok, okolie sa využíva ako rekreačná zóna. V kolektívnej pamäti sa zachovala vedomosť o protitureckom hradisku južne medzi Nadlakom a Marušou. Na severovýchode smerom na Pereg bol drevený hrad. Pred kolektivizáciou tu boli vinice, v súčasnosti sa opäť začína s výsadbou ovocných sádov a s pestovaním viniča. Juhovýchodne je priechod cez Marušu kompou. Nadlačania ho využívali na nákup ovocia, najmä broskýň na Igriši, Igrišania chodia na nadlacksý plác predávať zeleninu. Západne od obce sú priehlbiny – rít ako pozostatok po ťažbe hliny pri výstavbe nabíjaných domov. Je tam ílovitá pôda. Jamy slúžia ako skládka komunálneho odpadu. Západne od obce je časť chotára pomenovaná Lehotský sálaš, po 2. svetovej vojne tu družstvo chovalo kačice. V 2. polovici minulého storočia sa tu pokúšali pestovať ryžu, teraz sú tu rybníky. Na severovýchode boli uličky – vrátka, osídlenie bolo riedke a nachádzali sa tu vinice. Teraz je plocha zastavaná hlavne vďaka slovenským kolonistom z Bihoru. V Nadlaku sú v záhradách aj na uliciach popri cestách vysadené najmä slivky, višne a orechy. Vo dvoroch popri domoch je vinič. Z neovocných drevín sa vyskytuje lipa, borovica aj smrek, častá je vrba, topoľ, agát aj moruša. Pestuje sa hlavne kukurica, do polovice 20. storočia bolo rozšírené pestovanie konopí. Darí sa zemiakom, paprike, paradajkám, cibuli aj všetkým iným druhom zeleniny. Smerom na Pereg a Arad boli v chotári sálaše vzdialené až 10 – 12 kilometrov. Po kolektivizácii ich asanovali, dodnes zostalo len niekoľko. V chotári zostalo niekoľko poľnohospodárskych objektov, ktoré dodnes slúžia na odkladanie techniky a mechanizmov.

Zemepisné, katastrálne a miestne názvy. Chotárne názvy v extraviláne od severozápadu na severovýchod: Peskaria, Ryžiareň, Járandovy, Nagylaki Kendengyár, Palacký gát, Balatán, Chabadove porty, Krak, Batanský gát, Krakovská cesta, Žóvove vrátka, Vankove vrátka, Debnárove vrátka, Baranove vrátka, Tinkove vrátka, Perecký gát, Novákove vrátka, Máčanove vrátka, Kučerákove vrátka, Vrchnanských vrátka, Stunianove vrátka, Dobrotkova dolina, Pánske holovne, Borošova dolina, Zelenáková dolina, Grbovec, Ňomáš.

Chotárne názvy v intraviláne od juhozápadu na juhovýchod: Kaludérka, Tiškót, Tiveškés, Šaitínska cesta, Aradský gát, Švátá studnič.

Miestne názvy v intraviláne od západu na východ: Bužák, Svinský plác, Rumunská – Široká ulica, Centrum, Liptákova ulica, Slovenská – Široká ulica, Juhásovská ulica, Makovská ulica, Ambušova ulica, Bagoňa porta, Hlavná ulica.

Archívne dokumenty sú významnou súčasťou kultúrneho dedičstva a celého kultúrneho potenciálu. Sú rôznej proveniencie, obsahujú rôznorodé

tematicky a obsahovo zamerané dokumenty a v mnohých prípadoch sú nenahraditeľné z aspektu hodnoty dokumentačnej aj etnoidentifikačnej. **Archív Evanjelickej luteránskej cirkvi v Rumunsku. (Slovenský cirkevný zbor v Nadlaku. 315500 Nadlak, Piata Unirii, nr. 1, Jud. Arad.)** Archív je umiestnený vo vyhovujúcich podmienkach v priestoroch evanjelického a.v. farského úradu. Archiválie sú uložené vhodne a prehľadne, v prípade potreby sú k dispozícii bez najmenších problémov. Archív obsahuje písomné dokumenty od príchodu prvých Slovákov do Nadlaku a o začiatkoch cirkevného zboru. Nájdeme osobitné knihy o pohrebnom spolku a o jeho hospodárení, o školstve. Zápisnice z generálnych a presbyteriálnych konventov obsahujú informácie v podstate ku všetkým náboženským, kultúrnym a ekonomickým otázkam zo života cirkevného zboru a nadlackých Slovákov. Vzhľadom na to, že absolútna väčšina obyvateľov slovenskej národnosti sú evanjelici a.v., archív cirkevného zboru je aj najvýznamnejším archívom Slovákov v Nadlaku. Matriky zomrelých a pochovaných obsahujú údaje o mieste narodenia, respektíve úmrtia mŕtveho, preto sú dôležité v súvislosti s výskumom priebehu a postupu kolonizácie Nadlaku a Dolnej zeme. Najstaršie matričné knihy zomrelých a pochovaných, sobášnych, narodených a pokrstených sú v štátnych archívoch. Matrika cirkevného zboru ich registruje už od roku 1928, respektíve 1929 do súčasnosti (2016). Matrika konfirmovaných v troch knihách je v archíve od roku 1902. Vedené sú štandardne aj napriek tomu, že nie sú značené obvyklým archívnym spôsobom. Matriky viedli farári a pri historiografickom hodnotení ich osobnostného vkladu môže byť spôsob plnenia tejto povinnosti dôležitým indikátorom ich hodnotových orientácií, vzťahu k cirkevníkom, cirkvi a k etnickej príslušnosti.

Protokol cirkve Evangelické Nagy- Laske od roku 1803 – do roku 1869. 236 strán. Obsahuje nenahraditeľné údaje o počiatkoch evanjelického cirkevného zboru a o prvých slovenských osadníkoch.

Protocollum 1806 – 1817. 131 strán (v latinskom jazyku).

Protocollum 1819 – 1878. 192 strán (v latinskom jazyku).

Pomník dobrodincu Cirkve ev. Nadlacke od roku 1870. Obsahuje zoznam 20 cirkevníkov, ktorí darovali peniaze na cirkev a na školské dietky. 9 strán.

Zlatá kniha cirkve ev. a. v. Nadlackej R. P. 1924 – 2013.

Zápisnica školskej rady cirkve ev.av. Nadlackej. Od roku 1906. 265 strán.

Zápisnica staviteľského odboru cirkve ev.av. v Nadlaku. Od roku 1910 – 1929. Strán 93.

Hlavná kniha Pohrebného spolku ...aných peňazí 1875 do roku 1896.

Zápisnica Pohrebného spolku v Nadlaku od roku 1878 do roku 1903.

Zápisnica pohrebného spolku – hospodárenie – príjmy – dlžníci od roku 1893 do 1950.

Zápisnica zoznulých a novich údov v Pohrebnom spolku v Nadlaku. Od roku 1873 do roku 1901.

Matrika zosnulých od 31. decembra 1928. Posledný zápis je 22. 12. 1968.

Matrika zosnulých od 2. januára 1969. Posledný zápis je 20. apríla 2016 na strane 504.

Matrika narodených a krstených od januára 1929. Posledný zápis 21. 11. 1993 na strane 585.

Matrika narodených a pokrstených od 29. 11. 1993. Posledný zápis 30. januára 2016 na strane 88.

Matrika konfirmandov od roku 1902 do 1928. 91 strán.

Matrika konfirmandov od roku 1929 do roku 1955.

Matrika konfirmovaných od roku 1956. Posledný zápis je v apríli roku 2015 na strane 122.

Matrika sobášnych od 3. januára 1929. Posledný zápis je 28. 11. 2015 na strane 291.

Matrika prestúpivších od novembra 1952. Posledný zápis je v roku 2015 na strane 27.

Archív obsahuje 28 kníh – zápisníc s presbyteriálnych alebo seniorálnych konventov, ktoré na tomto mieste nepredstavujeme.

V archíve je dokument nazvaný Slova Božieho kazatelia v Nadlaku. Obsahuje zoznam farárov od vzniku cirkevného zboru: 1804 – 1825 Ján Keblovský; 1825 – 1848 Samuel Kristoffy; 1839 – 1870 Daniel Zajac; 1849 – 1855 Ľudovít Haan; 1855 – 1899 Ondrej Szeberényi; 1870 – 1908 Karol Hrdlička; 1895 – 1924 Ľudovít Boor; 1909 – 1949 Ivan Bujna; 1925 – 1926 Igor Branko Štefánik; 1927 – 1935 Ján Kmeť; 1936 – 1949 Dušan Cesnak; 1949 – 1980 Rudolf Molnár; 1957 – 1960 Ladislav Hodas; 1970 – 1996 Dušan Saják; 1996 – Juraj Bálint.

Z archívnych dokumentov si zasluhuje pozornosť aj súkromný archív Any Rozkošovej 1924, (Nicolae Balcescu 68). Okrem rodinnej korešpondencie a fotografickej dokumentácie obsahuje originálnu domácu pokladnicu – zápisky o hospodárení gazdovskej rodiny. Je mimoriadne cenným prameňom k rekonštrukcii konkrétneho historického obdobia, v našom prípade posledných dvoch desaťročí 19. storočia a začiatku 20. storočia. Nachádza sa tu aj zoznam členov pohrebného spolku a zápisky o úmrtiach jeho členov.

Kniha hospodárenia rodiny Janečkovej od roku 1881 do 1895. Príjmy, výdavky, domácnosti a hospodárskeho dvora. Záznamy sú dopisované až do roku 1919.

Zoznam členov pohrebného spolku od roku 1869. Chronologický zoznam s dopisovanými rokmi úmrtia. Posledné zápisy nových členov – 1958.

Zoznam členov pohrebného spolku od 15. mája 1927. Abecedný zoznam členov, postupne dopisovaný dátum úmrtia. Posledné záznamy sú z roku 1958.

Archív Teoretického lýcea Jozefa Gregora Tajovského obsahuje dva zaujímavé fondy, ktoré poskytujú dokumenty o existencii Slovenskej cirkevnej školy v Nadlaku v rokoch 1885 – 2007.

Fond: Scoala Confesionala Slovaca Nadlac (Slovenská cirkevná škola Nadlak): Cuprinzand Documentele Create in Anii 1885 – 1924. Cu Termen de Pastrare Permanent. (Triedne knihy – zoznamy žiakov, učitelia, výkazy).

Fond: Grupul Scolar Ind. „J. Gregor Tajovsky“ Nadlac: Cuprinzand Documentele Create in Anii 1938 – 2007. Cu Termen de Pastrare Permanent. (Triedne knihy – zoznamy žiakov, učitelia, výkazy).

V súkromných archívoch Jána Keleša a O. Lehotského sú videozáznamy divadelných hier od 90. rokov 20. storočia do súčasnosti. V súkromnom archíve Ondreja Urama sú videozáznamy vystúpení Dychovej hudby Nadlačanka od roku 1970 do súčasnosti aj notové záznamy repertoáru od roku 1950. V súkromnom archíve Štefana Sýkora sú videozáznamy vystúpení FS Sálašan od roku 2003. V archíve DZSČR a KVSÍK sú videozáznamy podujatia Cez Nadlak je... a množstvo audionahrávok vystúpení FS Sálašan.

Nadlacký griliáš (grillage, griláž, griliáž) je tradičný cukrársky výrobok, figurálna karamelová cukrovinka. Pripravuje sa ako svadobný dar pre mlado-manželov, prípadne ako dar pre dieťa pri príležitosti krstu. V určitom slova zmysle má obradový charakter. Ako známy a vážený nadlacký kultúrny jav sa používa aj ako dar – pozornosť pri inštitucionálnych návštevách. Na výstave Slováci v Rumunsku v NM SNM Martin (apríl – august 2016) bol vystavený aj nadlacký griliáš. Známy je údajne aj v Slovenskom Komlóši. Vyskytuje sa však aj v niektorých slovenských spoločenstvách vo Vojvodine aj slavonskej/chorvátskej časti Sriemu. Napríklad v Hložanoch a Iloku má špecifickú formu aj pomenovanie. Zhotovujú tam len figurálnu plastiku ovečky a všeobecné pomenovanie je *barančience*. Vo vojvodinskom Banáte *barančience* nezhotovujú, ale poznajú ich prostredníctvom príbuzenských a inštitucionálnych kontaktov so Slováckmi v Bácske. V Erdevíku a Binguli (Sriem) je tradičný cukrársky výrobok známy ako importovaná technológia z Hložian.

Griliáš bol pôvodne funkčne spájaný len so svadbou. Ku krstu, prípadne k iným príležitostiam sa pripravuje až neskôr. Vyrába sa z dvoch častí cukru jednej časti nadrobno pokrájaných orechov. Nie je to náhoda – orechy predstavujú symbol plodnosti a med je symbolom lásky. Cukor sa karamelizuje bez pridania masti, nasucho. Keď je cukor napoly roztopený, pridávajú sa k nemu orechy. Teplá zmes sa ručne modeluje bez použitia rukavíc. Je to pre cukrárku mimoriadne náročné a aj to je jeden z dôvodov postupného zániku kultúrneho javu.

Motívy stvárnenia griliášu sú pôvodne tematicky spojené so svadbou – griliáš je modelovaný ako voz alebo sane ťahané koňmi, jeleňom. Voz a sane symbolizujú odchod na cestu (z rodičovského domu do domu ženicha, z dievotva a mládenectva do manželstva). V tomto kontexte sa objavuje kytica v košíku aj figurálne stvárnenie kostola, kde prebieha cirkevný sobáš, prípadne organu, domu so záhradkou, ktorý predstavuje spoločnú rezidenciu mladého manželského páru v nasledujúcom živote. Symbolmi plodnosti a bohatého potomstva sú figurálne griliáše kvočky s kuriatkami a vajčkami,

svine s prasiatkami, ale aj barana, kohúta, jeleňa. Okrem figurálnej plastiky sa objavuje aj motív kolísky – *beučova*. Formálnou zmenou je napríklad nahradenie konského záprahu s vozom osobným autom, odchod na cestu predstavuje ženská topánka na vysokom opätku. Najskôr sa robili len svine s prasiatkami, kone, jeleň, sliepka s kuriatkami alebo s vajčkami. V medzivojnovom období v súvislosti s vysťahovalectvom, ale aj s člnmi na Maruši, boli griliáše modelované do tvaru lode aj s plachtami – *hajov*. V inventári Nadlackého múzea je kameninová forma na nalievanie griliášu – prasiatko. Teraz nadlackí cukrári vyrábajú také griliáše, ako to robila najznámejšia výrobkyňa v posledných desaťročiach – pani Benčíková.

Najzložitejšie je vymodelovať správny tvar. Modeluje sa: a/ ručne – z ruky, vzniká originál; b/ leje sa do formy – napríklad dve polovice prasaťa sa zlepia, vznikne plná figúrka; c/ obaluje sa drevená forma z dubového dreva *tenkou lokšičkou*, *uťapká sa* rukami, stvrdnutý griliáš sa z formy stiahne a v strede je prázdny. *Furmy* vyrábali na tokárni výrobcovia kolovratov a rámkov na uterák, napríklad v medzivojnovom období to boli v Nadlaku Blaho. Často sú rôzne výrobné techniky kombinované. Horúca zmes sa valká na mramorovej doske. Je to náročné, lebo karamel je horúci, páli a nemôže to robiť každý cukrár, lebo to nevydrží. Najdôležitejšia je finálna úprava – cifrovanie. Základom farebného stvárnenia je hnedá farba karamelu. Výrobok je dekorovaný papierovými ozdobami alebo rôzne farbenou cukrovou penou s bielkom (biela, zelená, žltá, modrá). Ak na dekoráciu používajú papierové ozdoby, cukrári si ich nevyrábajú, kupujú si ich v obchode.

Na svadobnej hostine sa griliáš kladie na stôl pred toho, kto ho priniesol. Ak ho priniesla svatka, bol pred svatkou, ona ho aj rozbila a rozdelila tak, aby sa z neho ušlo každému. Deti dostali napríklad vajčka, kuriatka – cukrár ich urobil pre deti k tejto príležitosti.

Nadlacký griliáš bol známy už pred 1. svetovou vojnou. Najznámejšou výrobkyňou bola Mária Benčíková, narodená v roku 1932, v súčasnosti býva v Temešvári. Griliáš už nevyrába kvôli vysokému veku. Dodnes sa touto činnosťou zaoberá Suchánska Jarmila. Najmladšou výrobkyňou v súčasnosti je Mária Motelca (narodená asi v roku 1975). Známymi výrobcami griliášov boli súrodenci Častvajovci – Pavel a Betka, narodení pred rokom 1920, ktorí robili griliáše do začiatku 90. rokov minulého storočia. Radostníky aj griliáše vyrábali približne do roku 2000 aj cukrár Pavel Cimbalista. Griliáš ako slovenské kultúrne špecifikum postupne preberajú aj nadlackí Rumuni.

Zoznam informátorov:

Juraj Bálint (1955)

Alžbeta Čížiková (1938)

Pavel Híreš (1941)

Pavel Hlásznik (1968)

Pavel Husárik (1956)

Kristína Lucanová (1977)

Pavel Krokoč (1974)
 Ján Kukučka (1951)
 Mara Plaušičová (1939)
 Anna Rau-Lehoczká (1964)
 Ana Rozkošová (1924)

Kontakt:

prof. PhDr. Jaroslav Čukan, CSC.
 KMKaT FF UKF v Nitre
 Štefánikova 67
 949 01 Nitra
 E-mail: jcukan@ukf.sk

PhDr. Marián Žabenský, PhD.
 KMKaT, FF UKF v Nitre
 Štefánikova 67
 949 74 Nitra
 E-mail: mزابensky@ukf.sk

Mgr. Miroslav Pap
 KMKaT FF UKF Nitre
 Štefánikova 67
 949 74 Nitra
 E-mail: miroslav.pap@ukf.sk

Etnoturizmus v kontexte kultúrneho cestovného ruchu v Rumunsku¹

Michal Kurpaš – Marián Žabenský

Kľúčové slová: kultúrny cestovný ruch, etnoturizmus, etnická minorita, kultúrne dedičstvo, infraštruktúra cestovného ruchu, genealogický cestovný ruch

Key words: cultural tourism, ethno-tourism, ethnic minority, cultural heritage, tourism infrastructure, genealogical tourism

Abstract: The contribution deals with special forms of tourism in Romanian specific areas. It is based on a field research and study of professional literature. It compares forms of ethnotourism in two specific forms. First – Ethno – Culture tourism in urban area – city Nadlak and potential of ethnotourism in rural areas – Bukovina region. Thesis describes traditional forms of culture tourism and forms which are connected with science research of national minorities abroad. Next part of the contribution deals with the evaluation of the current state of tourism and its infrastructure in dedicated locations.

Úvod. Cieľom príspevku je priblížiť súčasný stav kultúrneho cestovného ruchu vo vybraných lokalitách Rumunska s akcentom na aktuálny fenomén etnoturizmu. Opierať sa budeme najmä o zistenia získané terénnym výskumom (v rámci projektu **APVV-15-0104: Kultúrny potenciál dolnozemskej Slovákov**) v lokalitách so slovenskými minoritnými spoločenstvami.

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0104. Príspevok je tiež súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0488/16.

Zameriame sa na druhy a formy turizmu v urbánnom prostredí Nadlaku a pre porovnanie poukážeme na potenciálne destinácie etnoturizmu v rurálnom prostredí Bukoviny.

Pojmy etnoturizmus a genealogický turizmus sú súčasťou vedeckého záujmu a štúdia genézy a migrácií slovenských mnoritných spoločností.

Rumunsko sa nachádza v juhovýchodnej Európe a rozlohou patrí k najväčším krajinám na tomto kontinente. Žije tu približne 20 mil. obyvateľov. Krajina sa člení na regióny Transylvánia, Moldavsko, Dobruža, Valaško a Banát. Členitý charakter krajiny a atraktívne prírodné prostredie vytvárajú potenciál pre rozvoj cestovného ruchu naviazaného na prírodné podmienky. Rozmanitosť vývojových kultúrohistorických faktorov spôsobilo atraktivitu kultúrneho prostredia. V rámci primárnej ponuky cestovného ruchu tvorí kultúrny potenciál najmä kultúrne dedičstvo.

Stagnácia rozvoja cestovného ruchu v období socializmu sa prejavovala najmä nezáujmom miestnych orgánov o budovanie sekundárnej infraštruktúry. Tento jav sa v súčasnosti prejavuje zníženým počtom vhodných ubytovacích a stravovacích zariadení. Absencia adekvátnej supraštruktúry cestovného ruchu, ktorá sa dnes len približuje k európskym štandardom, limituje využívanie potenciálu a formuje špecifické cieľové skupiny turistov. Najproblematickejšia je úroveň poskytovaných služieb v ubytovacích a stravovacích zariadeniach, ale aj absencia doplnkových služieb (turistické informačné kancelárie, propagácia v cudzích jazykoch a pod.), čo v konečnom dôsledku ovplyvňuje ich komplexnú spotrebu. Rumunsko je však príkladom efektívneho aplikovania aktuálnych trendov cestovného ruchu spojených s netradičným marketingom, ktorý Rumunsku ako cieľovej destinácii dáva špecifickú „tvár“. Efektívne marketingové nástroje súvisia s temným turizmom, ktorý je vo svete stále populárnejší. *Dark tourism* spojený s určitým fenoménom, legendou, osobnosťou..., je v Rumunsku veľmi intenzívny. Pozitívnym príkladom je vybudovanie nového hotelového komplexu Hotel Castel Dracula, umiestneného v horskom priesmyku medzi Transylvániou a Bukovinou a totožného s lokalizáciou hradu v románe Brama Stokera. V európskom priestore je to výborný príklad, ako legenda alebo príbeh dokážu stimulovať rozvoj cestovného ruchu. V tomto prípade môžeme akcentovať marketingové pravidlo: „príbeh predáva“. Miestne pohostinské zariadenia, ako súčasť infraštruktúry, pôsobia na turistov odpudivo a nebezpečne, ale zároveň exoticky a netradične. Rozvoj sietí komerčných nákupných centier zatiaľ nezničil tradičné miestne trhy s domácimi a remeselnými produktmi. Tradičná gastronómia má stále veľký potenciál využitia v turizme.

Cestná a železničná sieť bola v poslednom desaťročí rekonštruovaná a dosahuje úroveň porovnateľnú s okolitými štátmi. Asfaltové cesty boli vybudované aj v oblastiach, kde predtým existovali len nespevnené komunikácie, čím sa zvýšila dostupnosť pre cestovný ruch.

Kultúrny cestovný ruch v Nadlaku. Nadlak vnímame ako najvýznamnejšie kultúrne centrum Slovákov v Rumunsku. Lokalitu chápeme ako príklad realizácie etnoturizmu a iných poddruhov kultúrneho cestovného ruchu v mestskom prostredí.

Približne 4000 obyvateľov mesta slovenskej národnosti tvorí polovicu celkového počtu. Nadlak je centrom slovenskej kultúry, vzdelanosti a spoločenského života. Kultúrna vybavenosť je v porovnaní so samosprávnymi celkami s podobnou demografiou a rozlohou rozvinutejšia. Spočíva to najmä v historických súvislostiach, etnickom zložení obyvateľstva, geografickej a geopolitickej polohe, ale najmä v prítomnosti etnických minorít s akcentom na slovenskú. Spoločne tu žijú Rumuni, Slováci, Maďari, Srbi, Česi a Cigáni. Evanjelická, rímskokatolícka, gréckokatolícka, pravoslávna či apoštolská cirkev obohacujú kultúrnu vybavenosť o svoje chrámy a modlitebne. Angažovanosť samosprávy, cirkvi a intelektuálnej elity je ďalším faktorom formujúcim kultúrne prostredie Nadlaku. Výrazným indikátorom rozvoja infraštruktúry je aj fakt, že Rumunsko vstúpilo v roku 2007 do Európskej Únie. Súčasný stav kultúry mesta významne ovplyvnili európske programy.

Kultúrna infraštruktúra je nevyhnutná pre rozvoj miestnej kultúry a zachovanie kultúrnych hodnôt. Kultúrne priestory chápeme ako prevádzky, priestory a zariadenia umožňujúce prípravu, realizáciu a prezentáciu kultúrnych aktivít.

Primárna ponuka etnoturizmu v Nadlaku. V kontexte riešenej problematiky považujeme za najvýznamnejší prvok a hybnú silu rozvoja *Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku*, ktorý sa priamo podieľa na realizácii kultúrneho cestovného ruchu. Medzi aktivity DZSČR patrí organizovanie konferencií, seminárov, spoločenských a kultúrnych podujatí. Prostredníctvom uvedených aktivít inštitúcia priamo ovplyvňuje multiplikačný efekt cestovného ruchu v meste hlavne zapájaním ďalších subjektov do poskytovania základných a doplnkových služieb. Zväz intenzívne využíva supraštruktúru a kultúrnu infraštruktúru mesta. Jadrom kultúrnej infraštruktúry, využíwanej pre účely slovenského etnoturizmu, sú najmä priestory DZSČR, evanjelickej cirkvi a.v. a Dom kultúry.

Evanjelický chrám Boží v Nadlaku oslávil v máji 2012 200. výročie polozenia základného kameňa. Kostol je výnimočný svojou majestátnosťou. Z veže hlásnik trúbením oznamuje každú štvrtú hodinu. Veža je mestskou atrakciou s možnosťou vyhladky na široké okolie. Evanjelická cirkev vlastní aj diakonický dom a napríklad aj Lýceum J. G. Tajovského, ktoré patrí k najvýznamnejším historickým objektom Nadlaku. J. G. Tajovský v Nadlaku pôsobil v prvej tretine 20. storočia. Pamätná doska pri vstupe do objektu informuje o jeho tunajšom pôsobení.

Dôležitým priestorom využívaným pre účely etnoturizmu je *Malý park*. Tvorí centrum Nadlaku a nachádza sa v blízkosti najdôležitejších inštitúcií. Susedí s Lýceom J. G. Tajovského, Evanjelickým kostolom, rímskokatolíckym Kostolom sv. Petra a Pavla, pešou zónou, Hostelom Nadlac, nepriamo

s budovou DZSČR a viacerými pohostinstvami. Park tvorí oddychovú zónu vybavenú zrekonštruovanými chodníkmi, novými lavičkami, hojdačkami a inými zábavnými zariadeniami pre deti. Dotvárajú ho okrasné dreviny, fontána a pamätníky. Počas podujatí sa otvárajú stánky s občerstvením alebo suvenírmi.

Pred vstupnou bránou lýcea sa v parku nachádza *Nová scéna*. Je to prekryté pódium s priestorom pre umiestnenie dočasného hľadiska. Primárnou funkciou je realizácia spoločenských, kultúrnych a športových podujatí. V areáli parku sa periodicky konajú sprievodné podujatia Dní mesta Nadlak. Počas nich sa uzatvára cesta pozdĺž parku, rozširuje sa pešia zóna, kde sú umiestnené stánky s občerstvením, lavičky a stoly pre návštevníkov. Poriadajú tu aj Festival kvetov a ďalšie menšie festivaly. Vystupovali tu napríklad slovenské folklórne súbory Mladosť, Detvan, Urpín. V parku bývajú aj edukačné workshopy pre mládež, školské akcie, záujmové aktivity typu zumba, tanečné kurzy, športovanie v rámci školskej výučby. Inštitucionálne ich zastrešujú Mesto Nadlak, DZSČR, Lýceum J. G. Tajovského a cieľovými skupinami sú príslušníci všetkých generácií.

Z hľadiska spoznávania miestnej kultúry je zaujímavým priestorom aj tržnica, kde sa každý štvrtok od 7:00 do 13:00 hod. koná predaj spotrebných aj dekoratívnych predmetov od výrobcov z mesta a širokého okolia, poľnohospodárskych produktov, ovocia, zeleniny, miestnych gastronomických špecialít, odevov, obuvi. Priestranstvo je situované medzi evanjelickým a rímskokatolíckym kostolom, popri uliciach Nicolae Balcescu a Malý park. Časť ulice pozdĺž areálu sa počas organizovania *placu* pre dopravu uzatvára najmä kvôli vysokej koncentrácii chodcov. Počas predaja sú v prevádzke viaceré stravovacie zariadenia charakteru rýchleho občerstvenia. V meste sú veľmi obľúbené a niektoré dokonca fungujú aj nezávisle od konania trhu. Príkladom je stánok s občerstvením vedľa obľúbeného Queen's pub, ktorý poskytuje služby každý štvrtok. Navštevujú ho domáci a na základe odporúčania aj turisti. Návštevníci môžu ochutnať grilované špeciality, *nadlacké halušky* aj iné, pripravované pri príležitosti *placu*.

Okrem uvedených pilierov kultúrneho cestovného ruchu je potrebné upozorniť aj na potenciál spojený s kultúrnym dedičstvom; prvky etnoturizmu sa objavujú aj v kontextoch vedy a výskumu. Tento druh cestovania sa spája napríklad so skúmaním tradičnej kultúry slovenskej národnostnej menšiny. Príkladom je hodnotenie kultúrneho potenciálu, ktoré realizuje výskumný tím Katedry manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre. Zameriava sa na kultúrne dedičstvo, organizácie a inštitúcie, organizované podujatia, kultúrnu infraštruktúru a ľudské zdroje. V kontexte spomenutých kategórií výskumu mesto poskytuje bohatý materiál. Zachovaná je tradičná architektúra, bohaté gazdovské domy s atraktívnymi bránami sú špecifikom materiálno-technologickej kultúry. Stolárski majstri vytvorili vďaka svojej kreativite z každej brány originálne dielo. Podobných atraktivít poskytuje mesto viac.

Sekundárna ponuka etnoturizmu v Nadlaku. Realizácia druhov cestovného ruchu, o ktorých sa zmieňujeme, je podmienená existenciou vhodnej sekundárnej ponuky tvorenej supraštruktúrou² a infraštruktúrou. Kvalitatívna úroveň dosahuje rumunský štandard. Medzi prevádzky a priestory umožňujúce kultúrny cestovný ruch, radíme ubytovacie a stravovacie zariadenia ako súčasť supraštruktúry mesta. Ak sa aj nedajú kvalitatívne klasifikovať ako priama súčasť infraštruktúry vhodnej na animáciu kultúry či spotrebu kultúrnych produktov, dotvárajú kultúrne prostredie. Ubytovacie zariadenia reprezentuje Hostel* Nadlac v centre mesta, neďaleko budovy Kooperatíva (Strada Independenței 49, Nadlac). Jeho kapacity sú intenzívne využívané najmä v spolupráci s miestnymi inštitúciami. Často organizujú spoločenské podujatia s nadregiónalnym aj medzinárodným charakterom. Nadlak je tiež tranzitným mestom s hraničným priechodom, no od dobudovania diaľnice tranzitných cestujúcich značne ubudlo. V hoteli je ubytovacia časť, spoločenské priestory pri recepcii a jedáleň. Stravovací úsek funguje na objednávku. V priestoroch hostela sa nachádza aj pohostinstvo a zmenáreň. Hotel Jackson** (DN7, Nadlak) je situovaný pri štátnej hranici s Maďarskom. Kvalitatívna úroveň ubytovacieho zariadenia je vyššia. Majoritnou cieľovou skupinou sú tranzitní cestujúci. Disponuje ubytovacím a stravovacím odbytovým úsekom. Ďalšou alternatívou je motel Labai Eurocenter* (Str. Independenței, 7, Nadlak) na výjazde z mesta, penzión Ariana** (Str. Vasile Lucaciu, 56) pri hlavnej ceste smerom na hraničný priechod do Maďarska a penzión Vila Rosa** (Str. Independenței 118).

Stravovacie zariadenia, reštaurácie a pohostinstvá reprezentuje reštaurácia a kaviareň hostela Nadlac, reštaurácia a kaviareň Koliba pri hlavnej ceste smerujúcej na hraničný priechod do Maďarska a reštaurácia ako súčasť motela Labai Eurocenter. Stravovacie a pohostinské zariadenia sú primárne využívané miestnym obyvateľstvom. Ďalšími sú Club 82 a Queen's pub. Green Grill a Rompetrol zastupujú moderné trendy v gastronómii. Sú to zariadenia rýchleho občerstvenia (fast – food) v blízkosti centra a hraničného priechodu. Okrem uvedených je v meste cukráreň Robert, kaviareň Caffé Boulevard, kaviareň a stávková kancelária Day&Night či kaviareň Royal; situované sú priamo v centre. V kontexte supraštruktúry je v meste ďalších 9 menej významných pohostinstiev s obmedzenou materiálno-technologickou základňou.

Stručná analýza ponuky etnoturizmu v Nadlaku poukazuje na to, že v mestskom prostredí s priemernou vybavenosťou sa realizujú tradičné druhy kultúrneho cestovného ruchu a etnoturizmus, opierajúci sa o existujúcu ponuku. Výskum kultúrneho potenciálu odкрýva možnosti súvisiace najmä s cestovaním v kontexte ďalšieho spoznávania kultúry minorít v tomto multikultúrnom priestore. Okrem zástupcov vedeckých inštitúcií tu stretneme napríklad obchodných cestujúcich, pracovných migrantov alebo genealogických turistov, ktorí skúmajú pôvod svojich predkov.

² Supraštruktúru predstavujú ubytovacie a stravovacie zariadenia.

Etnoturizmus v rurálnom prostredí Bukoviny. Príkladom rurálneho etnoturizmu v Rumunsku je terénny výskum kultúrneho potenciálu v Bukovine. Hlavným cieľom bolo identifikovať súčasný stav kultúrneho potenciálu a zároveň potvrdiť/vyvrátiť prítomnosť obyvateľov s vedomím slovenskej etnickej príslušnosti v tejto oblasti. Výskum sa realizoval v pôvodných slovenských osadách Nový Solonc, Plesa a Poiana Micului.

Horské prostredie Bukoviny kolonizovali Gorali z Kysúc a Oravy. Wojciech Krysiński (2006) uvádza, že išlo o Goralov zo slovenských obcí Skalité, Čierne, Svrčinovec, Horelica, Turzovka, Makov, Podvysoká, Oščadnica, Zavodie, Staškov, Vysoká nad Kysucou, Olešná, Raková a Čadca. Osídlili aj bukovinskú Starú Hutu, kde pracovali v sklárskej fabrike. Lákadlom pre osadníkov mohli byť aj pracovné príležitosti v soľnej bani v Kačici (rum. Cacica), kde v jej tesnej blízkosti vznikli osady Nový Solonc (rum. Solonetu Nou), Pleša (rum. Plesa) a Malá Pojana (rum. Poiana Micului).

Vybavenosť pre realizáciu etnoturizmu v obciach existuje a obsahuje dokonca etnický princíp, spájaný prevažne s poľskou národnostnou menšinou. Ponuku cestovného ruchu nemôžeme klasifikovať ako v prípade mesta Nadlak, pretože záujmové destinácie predstavujú malé lokality. Prostredníctvom výskumu kultúrneho potenciálu však jednoznačne dokážeme identifikovať zaujímavé destinácie pre etnoturizmus či genealogický turizmus. Vplyvom poľských učiteľov a kňazov bolo pôvodné slovenské obyvateľstvo postupne polonizované. Slovenské národnostné snahy sa v najväčšej miere prejavili v obci Malá Pojana, kde v 30. rokoch 20. storočia prebiehala výučba slovenského jazyka. Po 2. svetovej vojne väčšina obyvateľstva reemigrovala do svojej pôvodnej vlasti. V dedine Malá Pojana používa miestne obyvateľstvo nárečie slovenského jazyka. Podporou minority zo strany Poľska sa všetci obyvatelia identifikujú ako Poliaci aj keď v matrike zosnulých (po roku 2000) sú dodnes uvádzané aj nepolonizované a neromanizované slovenské mená napr. Jurašek, Drozdek, Kucharek a iné. Poľský dom, škola, fara a kostol slúžia aj pre účely etnoturizmu.

„Poľský etnoturizmus“. V dedinách s pôvodným poľským obyvateľstvom bola na základe medzištátnej dohody medzi Poľskom a Rumunskom vybudovaná miestna infraštruktúra. Poľská strana zabezpečila financovanie rekonštrukcie miestnych škôl, kostolov, fár, vybuďovali sa kultúrne strediská – poľské domy. Rumunská strana zabezpečila výstavbu cestných a železničných komunikácií. Poľsko-rumunské projekty podporili poľskú identitu minoritných spoločenstiev a podnietili rozvoj cestovného ruchu. Mnohí obyvatelia obce Poiana Micului emigrovali po 2. svetovej vojne na Slovensko a do Poľska z dôvodu, že ich obec bola vypálená a kompletne zničená. Časť obyvateľstva tu ostala a budovala obec od začiatku. Pôvodní obyvatelia, ktorí v 20. storočí odišli, sa vracajú, aby spoznávali miestnu krajinu a prípadne navštívili svojich predkov. Tento jav môžeme označiť ako genealogický cestovný ruch, ktorý je v posledných rokoch na vzostupe.

Záver. Etnoturizmus a genealogický turizmus je vhodnou formou rozvoja cestovného ruchu v Rumunsku vzhľadom na mnohé migračné prúdy, ktoré tu v minulosti prebiehali a tiež kvôli rôznym kultúrnym špecifikám, ktoré tu vznikli difúznymi aj evolučnými procesmi. Slovenská enkláva v Nadlaku či diaspóry v Bukovine majú potenciál ďalšieho rozvoja kultúrneho cestovného ruchu – etnoturizmu. Vzhľadom na zistené fakty, že historické enklávy sa menia na diaspóry a tie postupne podliehajú asimilácii, je veľmi dôležité podporovať etnoturizmus vo všetkých jeho podobách. Skúmanie kultúrneho potenciálu je potrebné venovať náležitú pozornosť a dbať na efektívne využívanie získaných poznatkov, ktoré dokážu zintenzívniť etnoturizmus aj genealogický cestovný ruch. Tieto druhy cestovania môžu v konečnom dôsledku prispieť k zachovávaní identity príslušníkov národnostných menšín.

Literatúra a premene:

- ČUKAN, J.: Dolnozemska enkláva ako špecifický kultúrny systém. In: *Svedectvá slovenského dolnozemskeho bytia : aspekty zo slovenskej dolnozemskej kultúrnej histórie a kultúrnej antropológie. Zborník prác z rovníomenného medzinárodného seminára, ktorý sa konal v Nadlaku 16. – 17. marca 2012. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012. ISBN 978-973-107-083-4, s. 15-20.*
- ČUKAN, J.: *Dolnozemske reflexie na nerolnícke zamestnania. Nitra : UKF, 2001. 231 s. ISBN 80-8050-422-9.*
- DANCU, P.: *Kolonizovanie Slovákov do Satmarskej, Ugočskej a Marmarošskej župy v 18. a začiatkom 19. storočia. Nadlak: Vydavateľstvo Ivana Krasku. 1997. 97 s. ISBN 973-9292-11-9.*
- JURÁŠEK, J.: *Retrospektíva Slovákov v Poiana Micului. Nadlak: Vydavateľstvo Ivana Krasku. 2005. 278 s. ISBN 973832484X.*
- KRYSIŇSKI, W.: *Polacy na Bukowinie. Lubsko: Inni. 2006. 224 s. ISBN 83-60119-08-2.*
- MICHALÍK, B.: *Determinujúce aspekty spolkovéj činnosti dolnozemskej Slovákov. In: Acta Nitriensiae 14 : reprezentačný zborník Filozofickej fakulty UKF v Nitre. Nitra : UKF, 2013. ISBN 978-80-558-0250-3, s. 151-158.*
- MICHALÍK, B.: *K problematike spolkovéj činnosti Slovákov na Dolnej zemi. In: Svedectvá slovenského dolnozemskeho bytia : aspekty zo slovenskej dolnozemskej kultúrnej histórie a kultúrnej antropológie. Zborník prác z rovníomenného medzinárodného seminára, ktorý sa konal v Nadlaku 16. – 17. marca 2012. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012. ISBN 978-973-107-083-4, s. 210-216.*
- ŠTEFANKO, O.: *O Slovákoch v Rumunsku. Nadlak: Vydavateľstvo Ivana Krasku. 2004. 95 s. ISBN 973-8324-61-0.*
- VENDELÍN, U.: *Slováci v Bukovine, Martin: Matica Slovenská, v 1993, 189 s.*

Kontakt:

PhDr. Marián Žabenský, PhD.
KMKaT, FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: mزابensky@ukf.sk

PhDr. Michal Kurpas, PhD.
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: mkurpas@ukf.sk

Obrázok 1 Nadlak z veže evanjelického kostola

Zdroj: Kurpaš (2016)

Obrázok 2 Poľský dom v Poiana Micului

Zdroj: Kurpaš (2015)

Kultúrny potenciál Slovákov v Tardoši¹

Tamás Pluhár

Kľúčové slová: kultúra, kultúrne dedičstvo, potenciál, spoločnosť, kultúrne organizácie, minorita, Slováci v Maďarsku

Key words: culture, cultural heritage, potential, society, cultural organizations, minority, Slovaks in Hungary

Úvod. V júni 2017 sme absolvovali týždenný vedecko-výskumný národopisný tábor v obci Tardoš (západné Maďarsko). Organizoval ho Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (VÚSM) a financovaný bol zo zdrojov Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí (ÚSZZ). Cieľom nášho výskumu bolo mapovať kultúrny potenciál miestnych Slovákov a na základe získaných informácií interpretovať súčasný stav ich kultúry. Počas výskumu v prostredí slovenských domácností aj inštitúcií, pracujúcich na slovenskom etnickom princípe, sme spolupracovali s účastníkmi tábora, ktorí plnili vlastné ciele. Existencia tardošských Slovákov je špecifická v tom, že žijú v izolovanom prostredí, ďaleko od veľkých miest resp. od iných lokálnych spoločenstiev, ktoré by ich mohli výraznejšie ovplyvniť. Nárečie slovenského jazyka používajú prevažne len príslušníci staršej generácie. Používaným jazykovým kanálom je západoslovenčina, ovplyvnená miestnymi maďarskými výrazmi, ktorá je špecifickou súčasťou kultúrnych hodnôt zadunajských Slovákov.

Kultúrny život tardošských Slovákov je mimoriadne bohatý. Miestna Slovenská samospráva takmer každý mesiac pripravuje kultúrno-spoločenské

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0104. Príspevok je tiež súčasťou riešenia projektu KEGA č. 051UKF-4-2016.

aktivity pre slovenskú minoritu. Celkový dojem súčasného kultúrneho potenciálu Slovákov v Tardoši je pozitívny. Znalosť obce podáva predpoklady na porovnanie kultúrnych špecifik s ostatnými lokalitami do budúcnosti. Získané vedomosti o obci môžu byť v budúcnosti využité na porovnávanie kultúrnych špecifik s inými lokalitami.

Charakteristika skúmanej lokality. Tardoš sa nachádza v Komárňansko – Ostrihomskej župe, v severozápadnom Maďarsku, 20 kilometrov od mesta Tatabánya, 35 kilometrov juhovýchodne od Komárna a 60 kilometrov od Budapešti. V juhozápadnej časti od Tardoša sa nachádzajú ďalšie slovenské lokality Bánhida – časť mesta Tatabánya, Síleš (severne od mesta Tatabánya) a Oroszlány (Oroszlán) – obec s obyvateľstvom evanjelického vierovyznania. Dedina leží v údolí pohorí Gerecse (juhozápad) a Gorba (severovýchod). Podľa posledného sčítania obyvateľstva v roku 2014 v Tardoši žilo 1644 obyvateľov, z čoho bolo 358 osôb slovenskej národnosti (21,8%). Iné národnosti ako slovenská a maďarská tu nežijú. V maďarskom etnickom priestore slovenská minorita odolávala a neinklinovala k intenzívnym asimilačným vlnám približne do medzivojnového obdobia.

Obyvatelia obce slovenčinu aktívne používali do roku 1940, po druhej svetovej vojne iba čiastočne. Od 60 rokov sa vyskytli nové pracovné a vzdelávacie príležitosti, spoločenské zmeny v okolitých väčších mestách (Tata, Tatabánya, Budapešť), ktoré urýchlili proces asimilácie Slovákov v danej lokalite. Od týchto rokov sa slovenčina používa iba pri vzájomnom stretávaní sa v spolkoch, na základnej škole a slovenskej samospráve. Komunikačným jazykom v rodine je maďarčina. *Naše deti sa už nechceli učiť po slovenski, len po uherski. Ešte deti rozumá volačo, ale ňé šecko.* Väčšina starších Tardošanov používa slovenčinu aj v súčasnosti, pri stretnutí na ulici sa Slováci zdravia po slovensky, ale často konverzácia pokračuje aj v maďarčine.

Na základnej škole sa vyučuje slovenčina 5 vyučovacích hodín týždenne (gramatika a konverzácia) a slovenský národopis jednu vyučovaciu hodinu. Deti sa v škole naučia základy slovenčiny, ktoré nevyužívajú doma pri konverzácii a neskôr pokračujú v školení iba v maďarčine na stredných a vysokých školách. Po ukončení základnej školy zriedkavo pokračujú na slovenské gymnáziá. Kladne k vyučovaniu slovenského jazyka prispievajú kultúrne podujatia organizované slovenskou samosprávou a základnou školou.

Oblasť dnešného Tardoša bola kolonizovaná od roku 1725 Slovákami z okolia Nových Zámkov a Nitry v rámci prvej migračnej vlny. Slovenská minorita je rímskokatolíckeho vierovyznania, čo výrazne urýchlilo proces asimilácie z dôvodu používaného iba maďarského jazyka počas omši. Pri príležitosti určitých sviatkov členovia slovenských spolkov vystupujú v kostole so slovenským programom. Rovnako počas sviatkov prichádzajú slovenskí farári zo Slovenska, kedy je časť omši v slovenskej reči.

Kvôli geografickej izolovanosti lokality sa tu po dlhšiu dobu výrazne nemenil etnický obraz, na rozdiel od Síleša, Bánhidy a Oroszlána. Obyvatelia

Tardoša majú dobrú spoluprácu so spomínanými lokalitami (kultúrne podujatia, návštevy, výpomoc adekvátnych ľudských zdrojov), pričom slovenčinu aktívne používajú iba Tardošania a Sílešania.

Hlavným zdrojom príjmov a obživy v Tardoši je poľnohospodárstvo, baníctvo a remeselníctvo. Od 60. rokov sa intenzívne začínajú otvárať pracovné príležitosti v Tate a Tatabányi. Poľnohospodárske družstvo pôsobilo od 1960 do 1990 roku, následne bolo sprivatizované. V družstve pracovalo veľké percento Tardošanov. Kým baňa patrila pod štátny sektor, obec Tardoš bola ekonomicky vyspelejšia, čo ovplyvnilo aj stupeň života obyvateľstva – stavba nových domov, novej časti dediny, vznik družstva.

Pre Tardoš je charakteristické baníctvo a dolovanie takzvaného červeného mramoru – kryštalizovaného vápenca, ktorý sa stal symbolom obce Tardoš, preto si početné organizácie dali do názvu červený mramor. V Bratislave v Sade Janka Kráľa je umiestnený kus červeného mramoru s vyrytým nápisom *Základný kameň pamätníka slovenského vystahovalectva a zahraničných Slovákov, 5. júl. 2000.*

Kultúrne organizácie a inštitúcie. Slovenská samospráva bola založená v roku 1994. Je samostatnou národnostnou organizáciou. Hlavným cieľom samosprávy je zachovať národnostnú identitu, tradíciu a jazyk, spolupracovať s miestnou základnou školou a podporovať kultúrnu činnosť Slovákov v obci. Samospráva má od roku 2014 trojčlenné predsedníctvo – Erika Töröková Kisssová (predsedníčka), Mária Pálma Nagy (podpredsedníčka) a Anna Crnečká (podpredsedníčka). Organizácia finančne podporuje tábory, spevácky zbor a folklórny súbor. Podporuje podujatia: Slovenský deň – Deň tardošských Slovákov – je spoluorganizátorom Dňa učiteľov, Dňa úcty a starostlivosti, Dňa detí (v škole a materskej škole) a dedinských Vianoc (pečenie medovníkov). Takmer každý rok organizuje výlety na Slovensko, kde sa môže každý domáci obyvateľ dobrovoľne prihlásiť. Výlety: Marianka, Červený Kláštor, Šaštín-Stráže. V roku 2005 bolo založené vyznamenanie „Za Slovákov Tardoš“, s ktorým je uznaná pracovitosť a ochota tým, ktorí sa podieľajú na zachovávaní slovenských tradícií v obci. Samospráva sa snaží zapojiť do financovania žiakov zo základnej školy a každý rok im hradí sumu jazykovej skúšky zo slovenčiny.

Tanečný súbor Červený mramor ako zaregistrovaný spolok vznikol v roku 1972. Veľký súbor má v súčasnosti 18 členov (od 16-30 rokov), súbor dorastu má 20 členov (od 7-11 rokov). Organizácia nacvičuje v kultúrnom dome, hlavne počas víkendov. Dorast skúša iba v sobotu. Zakladateľmi súboru boli Ibolya Nagyová a Imrich Nagy. Súčasným vedúcim súboru je Imrich Nagy mladší. Umeleckou vedúcou je Ibolya Nagyová. Tanečné choreografie získajú prostredníctvom slovenskej samosprávy, ktorá zabezpečí externého choreografa. Samospráva choreografovi platí 270.000 forintov (870 €). Ide o miestne choreografie a choreografie pôvodom zo Slovenska. Sprevádza ich orchester z mesta Komárom. Na menších podujatiach zbor používa nahrávky, na významných udalostiach je živá hudba. Orchester je financovaný

prostredníctvom miestnej slovenskej samosprávy. Kroje sú zabezpečené z fondov projektu Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku. Členovia súboru sú nositeľmi vyznamenania „Za našu národnosť“.

Spevácky zbor Gereče bol založený v roku 1981. Zakladateľmi spolku boli Katarína Vadašová, Veronika Árendášová a Bros Stanislav. Prvým vedúcim speváckeho zboru bol Bros Stanislav. V súčasnosti má 18 členov, najmä príslušníkov zo staršej generácie. Vekové rozhranie spolku je v rozmedzí od 50 - 75 rokov. Cieľom zboru je zachovávanie miestnych slovenských piesní a rozširovanie miestnej slovenskej kultúry. Zbor vystupuje na miestnych, župných, celoštátnych i zahraničných podujatiach. Členovia spolku absolvovali zahraničné vystúpenie v Nových Zámkoch a v Tvrdošovciach. Financuje ich miestna slovenská samospráva a získajú podpory od Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, od Verejnoprospešnej nadácie ZSM² Lipa a od Kultúrneho regionálneho centra Tatabánya-Bánhida. Členovia navštevujú v menšom priestore v Spoločenskom dome, ktorý im zabezpečuje dedinská samospráva. V speváckom zbore predstavuje členský poplatok symbolickú čiastku, a to 300 forintov na rok (1€). Tréningy speváckej zložky koordinuje Vilmos Urbanics, ktorý ich aj zároveň sprevádza na harmonike počas vystúpení. Speváci majú svoje ľudové kroje. Spevácka skupina je aj jednou z troch organizácií (*Obce: Tardoš, Síleš, Bánhida*) z regionálneho speváckeho spolku – Vértes-gereče, ktorý bol založený v roku 2012.

V obci funguje **Miestna pobočka Zväzu Slovákov v Maďarsku**. Je to civilná organizácia, tvoria ju dôchodcovia z obcí. Združenie sa snaží zapojiť do kultúrnych činností obcí. Súčasnou predsedníčkou je Katarína Vízváriová. Zväz nepodporuje finančne žiadnu miestnu organizáciu, pomoc poskytuje len na základe potreby fyzickou formou.

Klub dôchodcov bol založený v roku 1992. Má 43 členov. Zakladateľmi klubu boli Mária Vargová a Vendel Fekete. Súčasnou vedúcou klubu je Katarína Vízvári. Klub predstavuje neregistrovanú a neoficiálnu organizáciu, no napriek tomu sa jej členovia pravidelne stretávajú v miestnom spoločenskom dome každý druhý týždeň v pondelok. Organizujú skupinové výlety po celom Maďarsku a najčastejšie navštevujú slovenské obce. Cestovné náklady sú vo vlastnej réžii účastníkov zájazdov. V roku 2016 boli v Békešskej Čabe, predtým boli v dedine Níza (Novohradská župa). Je najaktívnejšou organizáciou v obci. Klub funguje, ako hybná sila v celej dedine. Spoločne pečú a varia resp. pomáhajú organizovať jednotlivé kultúrne podujatia. V obci sa každoročne organizuje „veľké jarné upratovanie“, na ktorom sa zúčastňuje aktívne obyvateľstvo obce a spoločne sa starajú o ochranu a čistotu životného prostredia.

Skupina ochrancov dediny bola založená v roku 1993. Veková kategória skupiny ochrancov predstavuje rozmedzie 50 - 70 rokov života. Každý rok organizujú taktiež „veľké jarné upratovanie“ no sú k dispozícii aj pre všetkých

tých, ktorí potrebujú pomoc na záhrade (upratovanie, kosenie trávy, okopávanie, sadenie kvetov a stromčekov). Financovaní sú zo štátnych fondov prostredníctvom obecnej samosprávy. S ochrancami spolupracujú členovia klubu dôchodcov.

Dobrovoľný hasičský spolok bol založený v roku 1913 a odvtedy neustále funguje v živote obce. Vedúcim spolku je Zsolt Zhorela od roku 2008. Predsedníctvo spolku tvoria štyri ďalšie osoby: Ottó Árendás (náčelník), Tamás Tóth, Márk Póta, Dávid Moravcsík. Združenie má 30 aktívnych členov. Veková kategória je od 20 do 35 rokov. Prvotným cieľom spolku je pomáhať obci a zachovať jej pôvodný stav. Hasičov finančne podporuje miestna samospráva (náklady na palivo, opravu, ročné poistenie). Organizácia má od roku 2008 nové hasičské vozidlo. Hasičské výstroje sú obnovované každý rok. Členovia spolku vystupujú na rôznych podujatiach v obci, ako napríklad v základnej škole na Deň detí. Príslušníci hasičského zboru oboznamujú deti s bezpečnostnými opatreniami. Spolok vystupuje v dianí obce veľmi aktívne. Členovia spolku pomáhajú aj pri organizácii slovenských podujatí v obci. Udržiava sa tu dvadsaťročná tradícia účasti na hasičskej súťaži v susednej obci Süttő. Predsedníctvo združenia udržiava dobré vzťahy s partnerskou obcou Tvrdošovce, ktorú často navštevujú. Hasičský spolok uskutočňuje pravidelné piatkové stretnutia v miestnom spoločenskom dome.

Podujatia. V rámci každého dedinského podujatia sa odohráva aj slovenský program. **Deň sv. Štefana** – sa uskutočňuje každoročne 20. augusta už od roku 2013. Hlavným organizátorom je tanečný súbor Červený mramor. Je to medzinárodný folklórny festival pri príležitosti založenia Maďarského štátu. Na podujatí sa konajú rôzne folklórne predstavenia. Je organizovaný vo dvore kultúrneho domu, kde je postavené javisko pre účinkujúcich. Na udalosti sú miestni Slováci vždy prítomní, ale vystupujú tu aj nemecké spevácke resp. tanečné súbory. Festival podporuje miestna slovenská samospráva.

Deň tardošských Slovákov – Každý rok sa koná koncom septembra v sobotu. Organizátorom je Tardošská slovenská národnostná samospráva. Podujatie začína s ľudovými hrami a remeselníckou výrobou pre deti. Po obede sa privítajú hostia z okolitých dedín v kultúrnom dome. Každý rok je súčasťou programu slovenská omša v kostole. Po omši sa odohráva kultúrny program až do večera, kde vystupujú škôlkari z materskej školy Sedmokráska, žiaci zo základnej školy Fekete Lajos, tanečný súbor Červený mramor a spevácka skupina Gereče. Po kultúrnom programe je pre účastníkov podávané občerstvenie vo forme večere a neskôr začína pre nich pripravený večerný program. Deň podporuje Verejnoprospešná nadácia Zväzu Slovákov v Maďarsku, Ústav kultúry Slovákov v Maďarsku, Osvetové oddelenie Tatabánya-Bánhida, Tardošská slovenská národnostná samospráva a Obecná samospráva Tardoš. Na podujatí sa odovzdáva najhodnotnejšie lokálne vyznamenanie „Za tardošských Slovákov“.

² Zväz Slovákov v Maďarsku

Školské aktivity – Konajú sa v základnej škole v priebehu školského roka. *Miestna slovenská súťaž* – pre nižšie ročníky sú pripravené básnické súťaže a pre ročníky vyššie sú to vedomostné súťaže o Slovensku, ktoré zahŕňajú históriu, geografiu, kultúrno-historické pamiatky a mnohé iné kategórie. Súťaž sa koná každý rok v novembri. Hlavným organizátorom je učiteľský zbor školy. *Slovenský národnostný týždeň* – Počas týždňa je servírované národnostné jedlo v jedálni. Uskutočňuje sa aj spoločné spevácke vystúpenie so skupinou Gereše. V rámci tohto podujatia prebieha gastronomická udalosť, pri ktorej pomáhajú členovia Klubu dôchodcov deťom pripravovať tradičné jedlá, ako napríklad makové pupáčky alebo lokše. Na podujatie prichádzajú ženy z Tvrdošoviec (košíkárky), ktoré prezentujú svoje ručné výrobky.

Župný tanečný tábor ľudových tancov funguje od roku 2014. Toto tanečné podujatie je organizované pre deti zo štyroch obcí (Tardoš, Síleš, Oroslán a Bánhida). Choreografkami podujatia sú Ibolya Nagyová a Eva Šubová, ktoré pripravujú účastníkov tanečných skupín na vystúpenie. Podujatie sa koná 3 dni. Sprievodné programy: prehliadka dediny Tardoš, výlet do hôr, práce v dielni, opekačka. Priestory na podujatie zabezpečí primátor dediny.

Župný adventný večierok – je to župné podujatie, ktoré sa koná prvú decembrovú nedeľu. Má okolo 300-400 účastníkov. Organizuje ho župná slovenská samospráva, na podujatí sa zúčastňujú aj tardošskí Slováci. Večierok je organizovaný v Dorogu, kde je zabezpečený veľký spoločenský priestor.

Božie telo (na ducha) sa koná každý rok v júni. Hlavným organizátorom je cirkevný zbor. Ráno je výzdoba štyroch stánkoch (*búdy*) okolo kostola, ktoré symbolizujú štyri svetové strany (sever, juh, východ, západ). Program sa začína svätou omšou v kostole a pokračuje s procesiou (*körmenet*). Prvá osoba slávnostného sprievodu je miestny farár. Počet účastníkov je 300-350 osôb. Je to jedno z najkrajších cirkevných podujatí v celej lokalite.

Deň obce – Koná sa každý rok v júli. Na podujatí sa uskutočňujú rôzne športové podujatia, s ktorými paralelne prebiehajú aj rodinné podujatia. Hlavnými programami Dňa obce sú futbalové zápasy, na ktorých sa zúčastnia aj tímy z Tvrdošoviec. Na programoch zameraných pre rodiny sa taktiež zúčastňujú remeselníci z partnerskej obce Tvrdošovce.

Nedeľa hrdinov – Koná sa každoročne poslednú májovú nedeľu od roku 1991. Organizátormi sú Obecná a Slovenská samospráva a cirkev. Program sa začína svätou omšou, následne pred kostolom je spomienková slávnosť s kladením vencov za padlých hrdinov 1. a 2. svetovej vojny. Podujatie končí sprievodom na cintorín, kde účastníci vzdávajú úctu sovietskym a nemeckým vojakom. Počet účastníkov je 100-150 osôb.

Slovenská omša v Budapešti – miestna slovenská samospráva už od roku 2000 organizuje výlety do Budapešti pre záujemcov. Chodievajú do kostola sv. Jozefa na slovenské omše. Každý mesiac sa uskutočňuje raz slovenská omša a raz do roka sa na nej zúčastňujú aj Slováci z Tardošu.

Slovenské divadelné predstavenia. V Tardoši nikdy nefungoval žiadny divadelný zbor, ale dopyt po kultúrnych predstaveniach bol zo strany slovenských obyvateľov v Tardoši veľmi veľký. Z tohto aspektu každoročne do obce v mesiaci november prichádza ochotnícke divadlo VERTIGO z Budapešti, ktoré divákovi interpretuje najaktuálnejšie predstavenia Slovákov v Maďarsku. Prvé predstavenie v dedine sa uskutočnilo v roku 2004. Vystupujú vo veľkej sále v Spoločenskom dome.

Kultúrna infraštruktúra. Najdôležitejšími zložkami kultúrnej infraštruktúry obce Tardoš sú Spoločenský dom, Kultúrny dom, základná škola, materská škola a miestny rozhlas Gorba.

Budova **spoločenského domu** bola postavená v roku 1982. V počiatku slúžila, ako materská škola v obci. V roku 2009 bol podpísaný súpis o obnovenie budovy a založenie spoločenského domu. V roku 2011 bol odovzdaný do prevádzky. Priestory sa využívajú na rôzne kultúrne podujatia, zasadnutia a nácviky folklórneho súboru Gereče. Kapacita hlavnej sály (*nazývaná ako divadelná sála*) je 80 ľudí. Súčasťou sály je aj javisko, ktoré slúži predovšetkým na divadelné vystúpenia, prípadne na slávnostné ukončenie školského roka miestnej základnej školy. V objekte sa nachádza dedinská knižnica a lokálny rozhlas.

Kultúrny dom bol založený v roku 1952. V roku 2014 bol kompletne zrekonštruovaný z európskych fondov. Dom prevádzkuje tardošská obecná samospráva. Nachádzajú sa tu stoličky (102), stoly (20), kuchyňa a sociálne zariadenie. Nachádza sa tu aj zrkadlová sieň, ktorú využíva na nácviky tanečný súbor Červený mramor. Hlavná sála je ideálna na svadby s kapacitou do 100 ľudí. Priestor je vybavený javiskom, audio systémom a klimatizáciou. Počas letného obdobia je vo dvore objektu postavené javisko, ktoré je využívané na vonkajšie kultúrne podujatia.

Materská škola Sedmokráska sa nachádza pri spoločenskom dome. V materskej škole sa vyučuje po slovensky. Vychovávateľky: Judit Dubrovski a Sándor Imréné. Organizujú sa tu detské vystúpenia, na ktorých deti spievajú a veršujú po slovensky.

Rádio Gorba funguje v obci od dňa 22. 12. 2008. Tardoš je jedinou malou dedinou v rámci počtu obyvateľov (do 2000) v štáte, ktorou súčasťou je aktívny rozhlas. Celkový rozpočet na jeho realizáciu činí 420 000 forintov (1350 €). Pokrytie rozhlasu na území obce predstavuje plochu o rozmeroch 4 km². Rádio vysiela na frekvencii 107,4 Mhz na FM. Denne v čase od 13.00 – 14.00 prebieha slovenský program, v ktorom hrajú iba slovenské kapely, ako napríklad Profil alebo Moravanka. Repertoár slovenských pesničiek predstavuje približne 100 hodín. Pred uskutočňovanou slovenskou udalosťou v obci informujú v rádiu príslušníci slovenskej samosprávy o blížiacей sa udalosti. Sídlo rozhlasu Gorba sa nachádza v spoločenskom dome pri knižnici.

Národnostná základná škola Lajosa Feketeho sa nachádza v strede dediny pri hlavnej ceste. Staršia časť budovy bola postavená v roku 1937. Novú časť

Obrázok 1 Centrum obce Tardoš

Zdroj: Pluhár (2017)

odovzdali v roku 1974 do prevádzky. Objekt školy je čiastočne zrekonštruovaný a nachádza sa v ňom 6 učební. V piatich z nich sa vyskytuje interaktívna tabuľa. K nim patrí aj učebňa informatiky, v ktorej sa nachádza 15 moderných počítačov s pripojením na internet. Najnovšia časť školy je telocvičňa, ktorá bola postavená v roku 1993. Jej kapacita je 200 ľudí. Vybavená je šatňami a sociálnymi zariadeniami. Vo vonkajšom areáli sa nachádza betónové ihrisko, ktoré je využívané na športové a voľnočasové aktivity. Škola poskytuje priestory na kultúrnu činnosť, hlavne pre deti (vedomostná súťaž, slovenský týždeň).

Katolícka fara a kostol sa nachádzajú v centre dediny pri hlavnej ceste. Súčasťou fary je matrika, kancelária farára, spoločenská miestnosť a sociálne zariadenie. Katolícky kostol má kapacitu 170 miest (150 na sedenie, 20 na státie). Je postavený v barokovom štýle. Okolo budovy kostola je kamenný plot, pred hlavným vchodom sú schody z červeného vápenca. Je vybavený oltárom, výhrevným telesom s centrálnym vykurovaným a audio systémom. Kostol bol revitalizovaný v roku 2012, je plne funkčný, verejne dostupný a intenzívne využívaný.

Ľudské zdroje v kultúrnom sektore. Skupinu primárnych ľudských zdrojov reprezentujú osoby pôsobiace v slovenskej samospráve v obci: Veronika Árendášová Čapuchová (1952) a Erika Kiss (1976).

V obci Tardoš sa vyskytujú aj tradiční remeselníci. Práca so železom, výroba brán a plotov: László Zhorela (1952). Umelec s červeným vápencom

Obrázok 2 Centrum obce Tardoš Interiér tardoškého oblastného domu

Zdroj: Pluhár (2017)

Obrázok 3 Pohľad do tardoškého chotára

Zdroj: Pluhár (2017)

je István Mészáros (1955). Práca s kameňom: József Szileszki (1956), Lajos Szileszki (1961). Za murárske práce je zodpovedný István Recsák (1942) a János Gíber (1954).

Lokálny historik a kronikár je László Motil (1933), ktorý vydával monografie o Tardoši. Články do týždenného slovenského časopisu publikuje Anna Crnecká. Zberateľka cirkevných modlitieb a folklórnych piesni je Rózsa Varga (1932).

V obci pôsobia neprofesionálni muzikanti: harmonika – József Árendás (1956) a saxofón – Juraj Hornýák (1952). Tanečné choreografie školí Ibolya Nagyová (1950). Kroj pre folklórne súbory vyšíva Marka Árendášová (1932). V bani pôsobí strojár József Mészáros (1976). Dedinský rozhlas prevádzkuje Tibor Csabán (1964).

Literatúra a pramene:

DIVIČANOVÁ, A. *Atlas slovenskej ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. Békeška Čaba : VÚSM, 1996. 165 s. ISBN 953-7277-01-1*

DUBSKÁ, M. - MICHALÍK, B.: *Klasifikácia a evalvácia kultúrneho dedičstva ako predpoklad jeho využitia. Mapovanie a využiteľnosť kultúrnych hodnôt a aktivít. In: Národná osвета : mesačník pre rozvoj miestnej kultúry a záujmovej tvorivosti. ISSN 1335-4515, 2012, roč. 22, č. 11-12, s. 33-36.*

KIRÁLY, P. *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Budapešť : Slovenský výskumný ústav, 1993. s. 74 – 75.*

KÖRMENDI, G. – MOTIL, L. *Fejezetek Tardos község történetéből (Kapitoly z histórie obce Tardoš). Budapest : Tardos község Önkormányzata, 2005. 112 s. ISBN 9632191145*

KRUPA, O. *Kalendárne obyčaje I. Békeška Čaba : VÚSM, 1996 – 1998. 357 s.*

LENOVSKÝ, L. - ČUKAN, J. - DUBSKÁ, M. - MICHALÍK, B.: *Hodnotiaci model kultúrneho potenciálu. Nitra 2014. ISBN 978-80-558-0726-3.*

MOTIL, L. – BARTFAI, I. *Tardos hősei és áldozatai a két világháborúban (Hrdinovia a obeť z Tardošu v I. a II. svetovej vojne). Tardoš : Faluvédő egyesület, 2010. 140 s. ISBN 97896306977880*

ŠTOLC, J. *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava : SAV, 1949. 543 s.*

VARGA, R. *Na Tardoši, na pažití, na placi. Tardošské slovenské balady, piesne, modlitby. Budapešť : Argumentum Kiadó, 2000. 361 s.*

Zoznam informátorov:

Mészáros Imréné, rod. Mária Fiderman (1947) Veronika Árendášová, rod. Čapuchová (1952)

Erika Kissová Törökóvá (1976)

Anna Crnecká, rod. Čapuchová, nezist.

Imeli Mihály (1943)

Imeli Mihályné, rod. Bélik Magdolna (1943)

Király Lászlóné, rod. Mészáros Mária (1940)

László Motil (1933)

Téréz Kovács (1929)

Tibor Csabán (1964)

Bélik Zoltánné, rod. Lócki Anna Margit (1959)

Zsolt Zhorel, (1969)

Kontakt:

Mgr. Tamás Pluhár
KMKaT FF UKF Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: tamas.pluhar@ukf.sk

Kultúrne dedičstvo Slovákov v Tardoši¹

Miroslav Pap

Kľúčové slová: kultúrne dedičstvo, kultúrna krajina, minorita, archív, katolícka cirkev, Slováci v Maďarsku

Key words: cultural heritage, cultural landscape, minority, archive, Catholic Church, Slovaks in Hungary

Úvod. V tomto príspevku sa venujeme charakteristike kultúrneho dedičstva Slovákov v Tardoši a snažíme sa identifikovať ich súčasnú existenciu. Cieľom je predstaviť kultúrnu rozmanitosť spomínanej minority a poukázať na význam kultúrnych prvkov.

Archívne dokumenty

V rímskokatolíckej farnosti sa nachádza cirkevný archív, v ktorom sa nachádzajú matriky narodených a pokrstených, sobášnych a zosnulých. Matrika narodených a pokrstených obsahuje údaje: meno a priezvisko narodeného, mená, vierovyznanie a zamestnanie krstných rodičov, dátum narodenia, meno farára, poznámky. Matriky sobášnych obsahujú údaje: mená mladomanželov, mená svedkov, dátum sobášu a meno farára. Matrika zomrelých obsahuje údaje: dátum úmrtia a jeho príčina, meno zosnulého, meno farára ktorý pochovoval. Na fare sa nenachádzajú slovenské archívne dokumenty. Dôležitým archívnym dokumentom pre minoritné spoločenstvo sú matriky v ktorých sa nachádzajú mená a priezviská slovenských obyvateľov v obci Tardoš.

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0104. Príspevok je tiež súčasťou riešenia projektu KEGA č. 051UKF-4-2016.

Do roku 1765 boli obyvatelia Tardošu evidovaní v cirkevných matrikách v susednom Héregu. Prvé matriky, resp. najstaršie matriky v rímskokatolíckej farnosti sú z roku 1764.

Kereszteltek anyakönyve I. (**Matrika narodených a pokrstených I.**) (25. 11. 1764 – 31. 12. 1871)

Kereszteltek anyakönyve II. (Matrika narodených a pokrstených II.) Prvý zápis 1. 1. 1872 – Anna Skrinýár. Posledný zápis 31. 12. 1911 – Katalin Fiderman (Matka: Moravcsíková)

Kereszteltek anyakönyve III. (Matrika narodených a pokrstených III.) Prvý zápis 16. 1. 1912 – Károly Szórády. Posledný zápis 18. 9. 1938 – Mária Kraszlán

Kereszteltek anyakönyve IV. (Matrika narodených a pokrstených IV.) Prvý zápis 14. 9. 1938 – Ilona Mészáros. Posledný zápis 16. 6. 1989 – Dóra Gergovics.

Kereszteltek anyakönyve V. (Matrika narodených a pokrstených V.) Prvý zápis 12. 8. 1990 – Zsolt Varga – do súčasnosti.

Házasultak anyakönyve (**matrika sobášených 1.**) Prvý zápis 25. 11. 1764 – Muzsik(Muž) a Bartyik(Žena). Posledný zápis 6. 7. 1874 – István Árendás a Magdolna Pintér

Házasultak anyakönyve (matrika sobášených 2.) Prvý zápis 10. 5. 1875 – Kallay János a Knotek?? Katalin. Posledný zápis 14. 11. 1936 – Chmetovits György a Zajváry Anna

Házasultak anyakönyve (matrika sobášených 3.) Prvý zápis 23. 1. 1937 – Horváth János a Teréz Zhorela. Posledný zápis 15. 8. 1987 – János Mészáros a Ibolya Jaročka

Házasultak anyakönyve (matrika sobášených 4.) Prvý zápis 21. 8. 1987 Recsák Tibor a Vízvári Erika – do súčasnosti.

Meghaltak anyakönyve (**matrika zosnulých – 1.**) Prvý zápis 16. 12. 1764 – Nikolaus Lócky. Posledný zápis 22. 5. 1873 – Martinus Árendás

Meghaltak anyakönyve (matrika zosnulých – 2.) Prvý zápis 22. 5. 1873 – Zhorela Jozef. Posledný zápis 26. 12. 1906 – Pintér Károly

Meghaltak anyakönyve (matrika zosnulých – 3.) Prvý zápis 11. 1. 1907 – Radoviczki Róza. Posledný zápis 29. 12. 1923 – Moravcsík Zsolt

Meghaltak anyakönyve (matrika zosnulých – 4.) Prvý zápis 31. 12. 1923 – Anna Király. Posledný zápis 20. 12. 1950 – Árendás Mihály

Meghaltak anyakönyve (matrika zosnulých – 5.) Prvý zápis 8. 2. 1951 – Kovács Péterné. Posledný zápis 21. 5. 1987 – Zelenyák József

Meghaltak anyakönyve (matrika zosnulých – 6.) Prvý zápis 9. 7. 1987 – Bélik Károlyné Mészáros Terézia – do súčasnosti.

Dielo kinematografie, televíznej a audiovizuálnej tvorby

Medzi najvýznamnejšie dielo patrí dokumentárny film – *A felénekel szikla*,

ktorý dokumentuje baníctvo a tardošských baníkov. V slovenskej samospráve sú archivované videonahrávky z podujatí – Deň tardošských Slovákov, Odovzdávanie ocenení, Stretnutie cirkevných zborov, celoštátne podujatia na ktorých sa zúčastnili tardošskí Slováci. Týždenná kultúrna relácia *Domovina* nahrávala príspevky o Slovákoch v Tardoši v rokoch 1996, 1997 a 2017.

Zbierky múzeí a galérií

V centre obci, pri rímskokatolíckom kostole sa nachádza *Oblasťný dom Lajoša Feketeiho – Slovenský pamiatkový dom*, ktorý je pod obecnou správou. V tomto muzeálnom komplexe sa nachádzajú hmotné prvky kultúrneho dedičstva reprezentujúce kultúru Slovákov žijúcich v Tardoši, spoločne s prvkami maďarského obyvateľstva. V prvej časti Oblasťného domu je pamiatková izba Lajoša Feketeiho (turkológa), na ktorú nadväzuje pitvor v ktorom sú trojrozmerné predmety – kuchárky, riad, nádoby, dekoratívne predmety na stenách (vyšívaná kuchárka s textom – *Kto doma radosti nemá, márne ju v cudzine hľadá*) a najrôznejšie predmety prevažne z oblasti tradičnej gastronómie (približne 280 predmetov). V zadnej izbe sa nachádzajú trojrozmerné predmety – odevné súčiastky, bytový textil, dekoratívne predmety, svadobné odevy (slovenské a maďarské), dve postele, sochy a obrazy svätých, tkané koberce (približne 550 predmetov). Pre zadnú izbu je charakteristická diverzita predmetov hmotného kultúrneho dedičstva majoritného a minoritného spoločenstva. Oproti domu sa nachádza malá miestnosť, prezentujúca zbierkové remeselnícke a poľnohospodárske predmety.

Knižné fondy

V Spoločenskom dome, ktorý využívajú slovenské kultúrne organizácie a všeobecne všetci obyvatelia Tardoša sa nachádza knižnica s fondom obsahujúcim približne 500 slovenských publikácií, najmä slovenská detská literatúra, romány, drámy, odborná literatúra a časopisy.

Rímskokatolícka farnosť nevlastní ani jedno historické knižné dielo. Obsahuje iba náboženskú literatúru, ktorá bola vydaná aj v Trnave, tlačená v maďarčine, nemčine a latinčine.

László Motil (1933) publikoval sedem knižných publikácií o Tardoši z oblasti histórie (Tardoš počas Prvej a Druhej svetovej vojny), športu, poľovníctva a baníctva.

V roku 2000 bola publikovaná zbierka slovenských ľudových piesní Rózsi Vargovej z Tardoša – *Na Tardoši, na pažiti, na placi*.

Historické urbanistické, architektonické a stavebné štruktúry

Najstaršie domy v obci sú z konca 19. storočia a nachádzajú sa prevažne v strede a v západnej časti dediny. Od 50 rokov sa začala intenzívna výstavba nových domov vo východnej časti dediny, pre ktorú je charakteristická pravidelná zástavba domov. Pravidlom bolo aby každé dieťa z rodiny malo svoj vlastný dom. Staršie domy boli stavané, nabíjané z hlíny, neskôr sa stavali z hlinených nepálených tehál ktoré sa robili z hlíny, plevov a slamy. Také hlinené tehly sa tvarovali vo *furmách*, potom sa vysušali, po tomto procese boli adekvátne prichystané na stavbu domov. Domy stavané z hlinených tehál mali lepšiu izolačnú vlastnosť – v zime dlhšie zadržali teplo, opačne v lete boli chladnejšie. Staršie domy tvorili dve izby, pitvor, komora, pivnica, veranda a gang. V zadnej časti sa nachádzali poľnohospodárske, resp. remeselnícke priestory. Takéto staršie typy domov nachádzame v obci Taroš prevažne od strednej časti smerom na západ obce. V starších domoch do 50. rokov bývalo aj 5 detí, resp. niekoľko generácií.

Na ulici Kiskert (*ul. Malej záhrady*) býva najväčší počet slovenských rodín (6 rodín). Táto časť dediny sa začala stavať od roku 1954.

V severnej časti obce sa nachádza kalvária nadväzujúca na ulicu Arany János, vršok s vyobrazenou krížovou cestou so sakrálnymi objektami z červeného mramoru, ktorý bol dolovaný z východného kameňolomu. Takzvaný červený mramor bol používaný aj pri stavbe sakrálnych objektov – rímskokatolíckeho kostola, krížov, pri budovaní námestia pred kostolom, na pamätné tabule, pomníky a náhrobné kamene.

Kultúrna krajina

Východná časť dediny je usporiadaná do cestnej radovej zástavby ktorá sa začala intenzívne stavať od 50. rokov. Pre centrálnu, severnú, južnú a západnú časť je charakteristická nepravidelná cestná zástavba, po ktorej stranách sa nachádzajú rodinné domy. Na priedomových priestranstvách sú vysadené tuje, jedle, jablone, hrušky, slivky, vinič, vrbí a okrasné dekoratívne dreviny. V severnej časti nad obcou je jazero (rybník) *Malomvölgyi-tó*, z ktorého tečie potok, ktorý rozdeľuje dedinu na východnú a západnú.

V katastrálnom priestore dominujú prevažne lúky a úrodné polia (severná a južná časť chotáru) a lesy z východnej a západnej časti. Tento geografický priestor nedisponuje kvalitnou úrodnou pôdou. Obyvatelia vysádzajú prevažne žito, kukuricu, ďatelinu, niektorí vlastnia záhrady. V domácom prostredí v záhradách sa pestujú koreňové zeleniny (mrkva, petržlen, cvikla), zemiaky, kapusta, paprika, zelené šaláty a i.

Vo východnej časti je kameňolom, v ktorom sa ťaží takzvaný červený mramor – kryštallický vápenec z vápencového lomu, ktorý sa používal pri stavbe obytných domov, rovnako sa používal pri stavbe rímskokatolíckeho

kostola, kalvárii, domu kultúry, námestia pred kostolom a iných spoločenských objektov.

Jazykové prejavy

V miestnom nárečí slovenského obyvateľstva sa používa západoslovenské nárečie, ktoré je ovplyvnené maďarským jazykom a prízvukom. V nárečovom prejave sa používajú archaické formy miestnych a sociálnych vrstiev. V prípade tardošských Slovákov, kombináciou slovenského a maďarského jazyka nevznikol *adstrát* (jazyk vytvorený spojením dvoch jazykov). Príslušníci minoritného spoločenstva si jasne diverzifikujú štátny jazyk od ich materinského. Spisovnú slovenčinu ovláda menšie percento slovenského obyvateľstva, prevažne sa používajú nárečové formy jazykových prejavov.

mléko – mlieko, *krumple* – zemiaky, *kuglóf* – bábovka, *do Nemeckej, Slovenskej, Francúzskej* – do Nemecka, na Slovensko, do Francúzska, *tíden* – pondelok, *úterek, streda, štvrtok, pátek, sobota, nedeľa*. *Skór* – skôr, *slépki* – sliepky, *firhaňek* – záclony, *abi hu neurékli* – aby ju neuriekli, *vároš* – mesto, *jelo* – jedlo, *ludě* – ľudia, *květě* – kvety, *čaruvať* – vymeniť. Na znak súhlasu sa používa termín *aj*, alebo *ja*.

Najčastejšie používané mená psov: *kuťko*, *fuleš*; *kôň* – Cillak, *kravy*: Cifra, *Marika*; *vôl* – Betár.

Kolektívna a historická pamäť

My nie sme menšina – my sme národnosť.

My nie sme dolnozemplí Slováci, ale zadunajskí, alebo presnejšie tardošskí.

Hovorí sa, že sem došli ľudě z Nitri a Nových Zámek. Já nevém odkál sem došel.

V štiricaťsedem a štiricaťosm donesli sem Maďarú, a Slováku posílali naspák do Slovenskej.

Mama nechceli ísť do Slovenskej. Ve vlakoch vėzli Slováku do Slovenskej. Šeci veľce plakáli. Satri ľudě klekli aj plakáli, oni nechceli ísť, lebo sa tu narodeli.

V noci došel na Slovensko pre mňa apo, lebo nás ňeputeli naspák.

Sme sa tak žartovali, že sme mi Slováci spolu s Němcami dali do porátku Maďarsko.

Já som ból voják s jedním Slovákom z békeščabi, a sovárali sme sa po slovenski, ale nám ňedovoleli.

Bánhidania sú veľmi dobrí, ale žial aj tam Slovač vymiera.

Slováci Bánhidania pomáhali pri inštalácii sochy Turúla nad mestom Tatabánya.

Asimilácia u nás je veľmi veľká, ak neurobíme nič, tak sa čoskoro asimilujeme. Keď neskúsime sami Slováci robiť, tak nebudeme vedieť čo to je byť Slovák.

Mojí rodičě sa len po slovenski sovárali, nevedeli po uherski.

Očúvame slovenskú dichovku na rádio každý den.

Tardošské ženy v zime nosili na plác do Taty snežienky predávať, preto ešte dodnes zostalo v Tardoši pomenovanie pre snežienky – soplík. Rovnako aj v lete predávali letné kvety v Tate a Tatabány.

V 60. rokoch chodil autobus do Taty a Tatabáne iba raz, zriedkavo dvakrát denne.

Veľký počet Tardošanov pracovalo v bani, tam chodili zamestnanecké autobusy každý deň.

Existovala cesta tzv. päťminutovka, skrútená, strmá cesta do kameňolomu.

Pilišaňe vedľa lepšie slovenskí jak mi. Hovorá čistejší po slovenskí.

Tardošania chodili píliť drevo do Pilišu.

V Orosláni už takmer nikto nehovorí po slovensky, iba Sílešania a Tardošania hovoria medzi sebou po slovensky.

Historické udalosti

Tardoš sa prvýkrát spomína v roku 1204. V roku 1529 podľa archívnych dokumentov bola obec vypálená Turkami. Od roku 1725 na územie Tardošu prichádzajú Slováci z oblasti Nitry a Nových Zámkov (Nitrianska župa). Rímskokatolícky kostol bol vystavaný v roku 1775. V rokoch 1870 a 1904 zhoreli časti dediny, a dodnes sa nevie či boli požiare úmyselne založené. V rokoch 1947 až 1948 v Tardoši bola realizovaná náborová akcia *Mať volá* v rámci znovuosídlenia a presídľovania Slovákov na územie Slovenska, respektíve presídľovania Maďarov na územie Maďarska. Tento migračný pohyb bol určený hlavne pre vytvorenie etnicky čistého a jednotného priestoru. Početné rodiny, ktoré v tejto akciovej kampani migrovali na Slovensko do okolia Tvrdošoviec sa po určitom čase vrátili do Tardošu z dôvodu nespokojnosti čo zanechali v Tardoši a zároveň čo dostali na Slovensku. Hodnota majetkov nebola rovnomerná, preto sa po vypršaní lehoty vrátili.

Poľnohospodárske družstvo pôsobilo od 1960 do 1990 roku, kedy bolo sprivatizované. Výstavba novej, východnej časti obce sa začala od roku 1954, v pravidelnej cestnej zástavbe. Pred rímskokatolíckym kostolom je pomník padlým bojovníkom v Druhej svetovej vojne, ktorý bol postavený v roku 1956. Do roku 1992 sa Tardoš volal Tardosbánya. *Ulicu Templom tér v roku 1911 zapálili, ľudia nemali poistené domy. To naschvál chceli aj Slovákom urobiť.*

Priezviská so slovenským pôvodom evidované v cirkevných matrikách a na náhrobných kameňoch:

Arendáš, Bélik, Bukovinsky, Čapucha, Dubovsky, Gajko, Hornyák, Kolek, Kraslan, Krempaski, Lipták, Moravčík, Motil, Nemcsík, Petrus, Recsák, Silesky, Súkeník, Truka, Valusek, Višňovsky, Zelenyák, Zhorela

Zemepisné a katastrálne názvy

Potok delí dedinu na Hornú a Dolnú (časť nad kostolom sme volali že horňá dedina). Stará dedina je časť obce kde je cintorín, v okolí sú úrodné polia (Mamika mi hovorili že ideme okopávať na Starú dedinu). Ďalšie časti dediny sú: Prvá cesta, Posledná cesta, Jánošíková ulica – nachádzajúca sa juhozápadnej časti. V tejto ulici, hoci nosí meno Jánošíková nikdy nebývali iba Slováci. Ujtelep je nová časť obce, ktorá sa stavala od 50. rokov. Tardoš sa nikdy etnicky nediferencoval, čiže neexistovala/neexistuje slovenská a maďarská časť obce, ale je zmiešaná.

Katastrálne názvy: Humná, Rakatína, Lúky, Kamenina, Kúty, Vinohrady. Tieto názvy v súčasnosti používa iba slovenská minorita.

V historickej pamäti obyvateľov zostali aj katastrálne názvy ako sú: pri Agači, pri novom moste, ale presnú polohu obyvatelia nepoznajú.

Príbuzenská terminológia

Otec – otec, apo, apko

Mama – maťi, mama, manko

Mamina mama – babička, baba

Otcova mama – babička, baba

Mamičkinho otca – dedičko, dedo

Otcov brat – striko

Otcovho bratova žena – striná

Mamina sestra – fetka, néna

Tetin muž – svako

Mamin brat – ujco

Ujova žena – ujčiná

Sesternice a bratrance – sestrenice a bratrance

Manželov brat – švager

Svatovci – svatové

Svatka a svat – svatka a svat

Dcéra – céra

Syn – sin

Vnuk, vnučka – vñuk, vñučka

Synova žena – nevesta

Manželov otec – sveker

Manželova mama – svekruša

Krstná mama, krstný otec – krsná mama, krsní otec, maťerka, otec

Kultúrne tradície

Rodinné obyčaje

Narodenie. Ženu, ktorá porodí v obci volajú *radostná mama*, alebo *šestonedielka*. Ženy rodia v najbližšom meste Tatabányi. V nemocnici *radostná mama* zostáva štyri dni, následne ide domov, kde sa o ňu stará mama približne sedem dní. Keď sa šestonedielka s dieťaťom vráti z pôrodnice, navštevujú ich najbližší z rodiny, ktorí nosia dary pre bábätko. Tardošania aj v súčasnosti vyhradenú časť izby, domu kde je matka s dieťaťom volajú *kút*, preto sa aj povie že *nosia do kúta* – bábovku, polievku, slepačie mäso, pečené kura, zemiaky a zákusky, ale peniaze nenosia. Do kúta sa nosí prevažne jedlo aby matka nemusela variť. Jedlo sa prináša na základe dohody, ktorá prebieha medzi najbližšími. Poobede sa nosí napríklad vtáčie mlieko a zákusky. V obci iba Slováci používajú termín *nosiť do kúta*. Domáci dávali červenú stužku do vankúša bábätku, *aby ho neuriekli*. Dieťaťu ktoré nemalo pokoja pomáhali praktiky ako napríklad uhľová voda, s ktorou umývali dieťa.

Krstiny. V minulosti sa krstilo po narodení do jedného týždňa (ak sa dieťa nepokrstilo do týždňa, nemohli ho zobrať z domu von, kým ho nepokrstili.) V súčasnosti sa deti krstia dva mesiace po narodení. Po cirkevnom krste nasleduje rodinná oslava, ktorá sa organizuje doma. Hostinu domácim pomáhajú zorganizovať susedia a príbuzní, ktorí zároveň aj pripravujú jedlá. Na hostinu sa pozýva vyše dvadsať ľudí, rovnako aj miestny farár. Keď mladí rodičia majú nový dom, pri tejto príležitosti ho farár vysväti. Podobne sa posviacky nových domov robia počas sviatku Troch kráľov (6. január). Jedlo na krstinách – polievka hovädzia, alebo slepačia, paradajková omáčka k varenému mäsu, vyprážané kura, bravčové pečené rebrá, zákusky, varené zemiaky, ryža, koláče a torty. Tortu a zákusky prináša krstná matka, ktorá nosí dieťa na rukách pred oltár. Krstní rodičia dávajú svoje dary podľa pohlavia dieťaťa. Najčastejším darom keď je chlapec je kočík a keď je dievča tak šperky. Príslušníci bližšej rodiny darujú peniaze *do vankúša*, ale si neevidujú kto koľko dal.

Sviatosť birmovania. Príprava na birmovku začína v treťom ročníku na základnej škole v rámci náboženskej výchovy, ktorá prebieha dvakrát do týždňa. Žiaci majú možnosť sa zúčastniť Sviatosti birmovania až od siedmeho ročníka, po absolvovaní náboženskej výchovy. Pred birmovkou deti musia absolvovať prvé sväté prijímanie. Keď je nízky počet žiakov v ročníku, tak sa zlučuje niekoľko tried, napríklad 5. a 6. trieda, prípadne 7. trieda. V príležitosti birmovania deti dostanú dary, ktoré im kupujú krstní rodičia a príbuzní, sú to zlaté šperky, hodinky, poukaz na kúpu kníh, peniaze na výlet, mobilný telefón a iné. Krstní rodičia pred slávnostnou omšou vyzdobia interiér kostola. Farárovi milodary dávajú rodičia birmovaných detí. Rozliční krstní rodičia sú pri krste a pri birmovaní.

Svadba. Do 70. rokov civilný sobáš prebiehal doobeda o desiatej, kedy iba mladomanželia a svedkovia išli do samosprávy na sobáš a poobede bol cirkevný sobáš. Mladá nevesta si neobliekala svadobné šaty na civilný sobáš. V piatok bola rozlúčka so slobodou, kedy nevesta nosila rozmarínový veniec, tiež bola aj zabíjačka. V deň sobáša v predpoludní bola menšia zábava vo dvore mladého ženicha. Od polovice 20. storočia sa organizujú spoločné svadby, ale pred tým boli svadby oddelene, mladý mal svoju a mladá svoju časť svadby. Po cirkevnom sobáši mladá išla s mladým. Pred svadbou budúci mladomanželia musia absolvovať *predmanželskú náuku*, prípravu v rímskokatolíckom kostole. Ďalšou povinnosťou budúcich mladomanželov je spoločne povolať hostí, lebo družba na svadbu v Tardoši nepozýva.

Svadby sa v Tardoši organizujú v Kultúrnom dome, kde sa pripravujú aj slávnostné pokrmy. Na svadby chodia variť obecné kuchárky, ktoré si zadovážia kotle, v ktorých varia. V priestoroch Kultúrneho domu sa postaví šátor (šiatra). Dnes sobáš prebieha iba jeden deň, prípadne dva dni v sobotu a nedeľu. Trojdňové svadby sa zredukovali na jeden deň, resp. dva dni najmä z finančného dôvodu. Svadbu si často organizujú a finančne hradia mladomanželia, čo sa odzrkadlilo na zredukovanom počte svadobčanov. Mladomanželia v deň svadby ak nemajú živého rodiča tak odnášajú kvety na hrob. Svadba sa začína občianskym sobášom na obecnej úrade medzi 12.00 – 13.00, potom nasleduje cirkevný sobáš približne o 15.00 v rímskokatolíckom kostole. Pred tým, ako sa ide do kostola, mladí sa odoberajú od najbližších, každý individuálne. Odobierka sa koná v maďarčine. Nevesta v kostole nosí biele svadobné šaty. Po cirkevnom sobáši sa svadba začína v Kultúrnom dome. Pred každým jedlom hlavný družba vynáša prvé jedlo a zároveň vinšuje. Družbovia vinšujú *po uherski*. V kolektívnej pamäti Slovákov nezostali slovenské svadobné vinše. Zo žartu si družba dá tanier pod polievkovú misu, a ten tanier upustil na zem, aby sa rozbil a aby sa všetci zľakli, že mu vypadla misa.

Najčastejšie jedlo na svadbe je *masová polievka*, *sós*, varené mäso s chrenom, pečené mäso, šaláty, koláče a torty. V prvej polovici 20. storočia sa nenosili na svadbu torty, ale iba koláče. Slovo *starejší* sa v Tardoši nepoužíva. Na svadbe muzikanti hrajú aj slovenské piesne, ale málo, lebo mladšia generácia nepozná žiadne slovenské piesne.

Úmrtie. Symbolickým predznakom smrti v dedine je zavýjanie psov. Keď niekto v domu umrie, domáci zakrývajú zrkadlá a otvárajú okná. Rodina, niekedy susedia obliekajú mŕtveho do oblečenia ktoré si často ľudia aj za živa prichystajú. Na cintoríne je dom smútku, do ktorého mŕtveho prevezú hneď po úmrtí. Deň pred pohrebom sa v kostole modlí za mŕtveho. Mŕtveho posvätiť s rozmarínom a vysvätenou vodou.

Hodinu pred pohrebom je omša. Na pohrebe spieva cirkevný zbor a keď umrie Slováč, alebo Slovenka tak sa zaspieva pieseň *Cinteri, cinteri*.

Pohrebnú hostinu – **kar** organizuje najbližšia rodina so susedmi. Príprava na kar trvá celý deň, kedy susedy a príbuzné varia obed, pečú koláče,

a upratujú priestory kde bude hostina. Každá suseda vopred vie, čo má napiecť a nachystať. Najčastejšie sa podáva hurka, klobáska, *fašír*, pečené kura, koláče a zákusky. V Tardoši sa nepoužíva slovo *kar*. Na *hostiňe* sa *nepatrí plakáť*.

Kalendárne obyčaje:

Pred Veľkou nocou cirkevníci chodia do kostola na *Černú nedelu* (Smrtnú nedelu) a na Kvetnú nedelu, kedy sa do kostola nosia vysvätiť vrbové prúty – *bárky*, hyacinty alebo iné kvety. V kostole si každý drží svoje *bárky* v ruke, a kto nemá, tak si zoberie z kostola. Poobede sa tieto vysvätené *bárky* nosia na hroby.

Veľký štvrtok – počas tohto dňa si obyvatelia upratujú domy, priedomia, dvory. *Moja maťi v tento deň vždicki líčevali. Na veľkí štvrtok sa zvoní zavázali, až v sobotu sa odvádzali. Maťi chiľili metlu, a okolo domu išli abi odohnali zlé, abi nebola žádná žúžol pri dome.* Na zelený štvrtok sa uskutočňuje slávnostný sprievod – procesia od 12.00 do 14.00.

Veľký pátek je pôstny deň, kedy veriaci chodia do kostola a modlí sa krížová cesta, ktorá sa nachádza v severo – západnej časti obce. V tento deň sa nič nerobí a pôstiaci kresťania jedia rybu, *kífle*, drobký s mliekom, makové koláče. Niektorí kto má prísnejší pôst tak celý deň nič nejí. Alebo niektorí iba dopoludnia nekonzumujú nič a poobede iba niečo čo nie je masťné a čo nemá živočíšny pôvod. Počas *Veľkého pátku* sa varí huspenina, ale konzumuje sa iba od soboty.

Veľkonočná sobota je pracovná a v tento deň sa všetko chystá na veľkonočné sviatky a tiež sa chodí do kostola. Väčšina Slovákov v tento deň varí kolienko, ktoré sa konzumuje už v sobotu spolu so zeleným šalátom, cibulou, s tým čo si sami dopestovali. V sobotu večer sa chodí okolo kostola, so sviečkami. V sobotu večer sa večeria ryba, syr, niečo čo nie je masťné.

Veľkonočná nedela je sviatočný deň, obyvatelia chodia do kostola, po kostole nasleduje sviatočný obed – mäsová polievka, pečené mäso, koláče ktoré sa piekli v sobotu. Všetky jedlá vysväti farár počas svätej omše v rímskokatolíckom kostole.

Počas **Veľkonočného pondelku** chlapi oblievajú dievčence a ženy. Oblievajú všetci chlapi, nie iba mládenci. Po dedine chodia skupiny mládenčov oblievať, ale už pritom nespievajú po slovensky. Oblievajú s voňavkou, zriedkavo s vodou. Od každého dievčaťa, alebo ženy *oblievar* dostane vajce, koláče a nápoje.

Máje mládenci v obci stavajú na dvoch miestach počas 1. mája, v minulosti sa stavali štyri máje. Pri tejto udalosti mládencom, ktorí stavajú máje hrá obecná kapela, rovnako aj pri válení májov. Kapela nehrá slovenské ľudové piesne, lebo mladšia generácia ich nepozná. Obidva máje sa váľajú v poslednú nedelu v máji. Máje stavajú Slováci a Maďari spoločne.

Na **fašiangy** (obdobie od Troch kráľov po popolcovú stredu) sa usporiada v Dome kultúry, v jednu nedelu počas fašiangového obdobia kultúrne podujatie, na ktorom vystupujú aj slovenské kultúrne organizácie. Do 60. rokov sa fašiangy usporadúvali v šenku, kde sa *tancovalo tri dni*. Na fašiangy sa robia šišky – fánky a huspenina.

Na **všetech svetích** nosíme na cinter chrizantém. Poobede sa v cintoríne pália sviečky pre mŕtvych, rovnako aj pri veľkom kríži. Omša je v kostole doobeda a večer.

Svätý Mikuláš. Po obci chodia traja chlapi oblečení do masiek Sv. Mikuláša, pričom obdarúvajú deti.

Štedrý deň - počas tohto dňa sa chystá vianočná večera, ktorá pozostáva z *huspeniny, kyslej polievky, oblátky, haláslé, kífle a pečenej ryby*. Večer sa chodí rodinným príslušníkom spievať po uhreský a následne sa ide spoločne na polnočnú omšu.

Na **nový rok** členovia rodiny chodia vinšovať najbližším s vinšom: *Vinšujem vám vinšujem, tento nový rok, abi vám dal pán boh zdravé šťasté, hodné božské požehnaňé, po smrti kráľovské ňebeské obsáhnúť*. Vinšovať sa chodí hneď ráno. *Mňa deti dójdu vinšovať každý nový rok*. Na nový rok sa rovnako ako aj na Veľkú noc varí huspenina.

Zabíjačka v Tardoši je jednou z rodinných podujatí na ktorom sa zoskupuje najbližšia rodina, susedia, kamaráti. Spravidla sa vytvorila potreba prichystať si zásoby mäsa na zimu. Na zabíjačke má každý vyhradenú časť práce v závislosti od pohlavia a veku. Podstatnou hlavnou silou sú chlapi, ktorí zabíjačku hlavne organizujú, ale niekedy ako výpomoc povolávajú mäsiara. Zabíjajú sa dve, alebo tri svine. Hlavnými zabíjačkovými produktmi sú klobásy, slanina, krvavé a ryžové hurky, jaternice, oškvarky. Počas zabíjačkového dňa sa chystajú jedlá – pečienka s pradájkami, varená slanina s cesnakom a mletou paprikou, polievky, omáčky (z bravčových pľúc sa varí kyslá omáčka), smažené a na husto uvarené mozgy a i.

Z tradičnej gastronómie sa v Tardoši najčastejšie chystajú makové *kífle*, palačinky, šúľance – pupáčky, slíže makové, *krumplové*, syrové a kapustné. *Kabáče krumplové* – menšie zemiakové placky. Do tradičnej gastronómie patria aj kapustné lokše; usmažená kyslá kapusta spolu s oškvarkami, konzumuje sa s varenými zemiakmi. V Tardoši Slováci majú rovnaké jedlá ako Maďari, pričom nie je známy pôvod jedál.

Piesne: *Horenka, horenka hora, Na Tardoši na pažiti, V richárovej studni, Keď má dievča dvadsať rôčkov*. Obyvatelia poznajú prevažne ľudové piesne (dychovku), ktoré majú možnosť si vypočuť v rádiu. Lokálne piesne menej poznajú, približne 10 piesní.

Mav som frajerečko méno Terézia.

Keď som bola děfča, tak keď zazvonil večerajší zvon, bežáli sme domu a potom sme sa klakli ge stolu a tam sme sa moleli Studenskú rajskú:

Obrázok 1 Tradičná tardošská architektúra

Zdroj: Pap (2017)

Obrázok 2 Členovia Klubu dôchodcov v Slovenskom pamiatkovom dome

Zdroj: Pap (2017)

Noc andělská, idú taďe andělé spívajú
 Krista Pána hladajú.
 Našli ho našli na zelenej lúce
 Stojí panenka Mária v lúce.
 Ó panenke Mária, čo si ti taká smutná,
 jako bi já nebola smutná
 keď len jedného sináčka som mala,
 a teho mi židě zali, na svatí kríž pribili.
 Sami zvoni zazvonili, dušički sa zraduvali,
 len tá jedna ně, kerá oca maťer vila.
 Šak já som ho nevila, len som si tak pomislela,
 i pres peklo horúčé, pres kamené dolúcé.
 Povec tak starému jak mladému,
 nech sa pomolá túto modlidbu
 v pátek, sobotu a tri duše vikúpené
 a tretú sám svoju. Amen.

Najznámejšou slovenskou ľudovou piesňou, ktorú pozná aj mladšia generácia je *Na Tarodši na pažiti na placi*.

*Na Tarodši, na pažiti na pláci
 mulatujú tí tardošskí mláďenci,
 mulatujú muzika im pekne hrá
 pijú oni belé víno z pohára.*

*Jena pana medzi ňima chodila,
 svoje mladé slobody si hladala,
 hladala si svoje mladé slobodi
 hodila si paholátku do vodi.*

*A keď si ho do tej vodi hodila,
 do najvačého ribníčka skočila.
 Podajte mi má mamičko ručičku,
 ja sa topím ve najvačom ribníčku.*

*Céra moja ja ti ruku ňepodám,
 Mala si si ti frajera ňepúšťať.
 Vi sťe mamko má mamičko vi vina,
 na čo sťe mne dovolili frajéra.*

Literatúra a pramene:

- DIVIČANOVÁ, A. *Atlas slovenskej ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. Békeška Čaba* : VÚSM, 1996. 165 s. ISBN 953-7277-01-1
- DUBSKÁ, M. - MICHALÍK, B.: *Klasifikácia a evalvácia kultúrneho dedičstva ako predpoklad jeho využitia. Mapovanie a využiteľnosť kultúrnych hodnôt a aktivít. In: Národná osveta : mesačník pre rozvoj miestnej kultúry a záujmovej tvorivosti. ISSN 1335-4515, 2012, roč. 22, č. 11-12, s. 33-36.*
- KIRÁLY, P. *Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Budapešť* : Slovenský výskumný ústav, 1993. s. 74 – 75.
- KÖRMENDI, G. – MOTIL, L. *Fejezetek Tardos község történetéből (Kapitoly z histórie obce Tardoš). Budapest* : Tardos község Önkormányzata, 2005. 112 s. ISBN 9632191145
- KRUPA, O. *Kalendárne obyčaje I. Békeška Čaba* : VÚSM, 1996 – 1998. 357 s.
- LENOVSKÝ, L. - ČUKAN, J. - DUBSKÁ, M. - MICHALÍK, B.: *Hodnotiaci model kultúrneho potenciálu. Nitra 2014. ISBN 978-80-558-0726-3.*
- MOTIL, L. – BÁRTFAI, I. *Tardos hősei és áldozatai a két világháborúban (Hrdinovia a obeť z Tardošu v I. a II. svetovej vojne). Tardoš : Faluvédő egyesület, 2010. 140 s. ISBN 97896306977880*
- ŠTOLC, J. *Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava* : SAV, 1949. 543 s.
- VARGA, R. *Na Tardoši, na pažiti, na placi. Tardošské slovenské balady, piesne, modlitby. Budapešť* : Argumentum Kiadó, 2000. 361 s.

Zoznam informátorov:

- Mészáros Imréné, rod. Mária Fiderman (1947)
- Erika Kissová Törökóvá (1976)
- Anna Crnečková, rod. Čapuchová, nezist.
- Imeli Mihály (1943)
- Imeli Mihályné, rod. Bélik Magdolna (1943)
- Király Lászlóné, rod. Mészáros Mária (1940)
- Veronika Arendášová, rod. Čapuchová (1952)
- László Motil (1933)
- Teréz Kovács (1929)
- Tibor Csabán (1964)
- Bélik Zoltánné, rod. Lócki Anna Margit (1959)
- Zsolt Zhorela (1969)

Kontakt:

Mgr. Miroslav Pap
KMKaT FF UKF Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: miroslav.pap@ukf.sk

Rozvoj cestovného ruchu v meste Poprad s akcentom na využívanie kultúrnych zdrojov¹

Ivona Fraňová – Roman Zima

Kľúčové slová: Poprad, turizmus, kultúrne zdroje, kultúrny turizmus

Key words: Poprad, tourism, cultural resources, cultural tourism

Abstract: *The paper deals with the issue of cultural tourism development in the city of Poprad. It characterizes local cultural and historical conditions, especially historical monuments, events and institutions. It analyzes and evaluates their current status, visitor's rate and position in the context of tourism development. A brief proposal for an innovative marketing line focusing on cultural resources is provided as well.*

Úvod. Priestor je generálne chápaný ako spoločensko-ekonomická kategória, ktorá kvalitou svojich zložiek, spôsobom ich organizácie a charakterom ich vzájomných spojitostí aktívne ovplyvňuje jeho finálne výsledky (Viestová, 2010, str. 11). Poprad je mesto v Prešovskom kraji s dlhoročnou tradíciou v oblasti športu a rekreácie, s adekvátnym zázemím pre rozvoj ponuky a so značným rastovým potenciálom v oblasti kultúry. Patrí medzi jedno z najrýchlejšie sa rozvíjajúcich spoločenských centier podtatranského regiónu. Je najväčším mestom Spiša, tretím najväčším mestom východného Slovenska

¹ Štúdia je spracovaná na základe Koncepcie rozvoja cestovného ruchu v meste Poprad

a desiatym najväčším mestom na Slovensku. Ku koncu roku 2016 žilo v Poprade približne 50 000 obyvateľov, z toho takmer 38 000 priamo v meste, zvyšok v prilahlých mestských častiach. Medzi turisticky najatraktívnejšie prvky patrí centrum s pamiatkami, múzeom a galériou, mestská pamiatková rezervácia Spišská Sobota a termálny aquapark, ktorý umožňuje relaxáciu vo vodnom svete spolu s poskytovaním ubytovacích a kongresových služieb. Mesto Poprad sa vďaka svojej zemepisnej polohe spája predovšetkým s naviazanou oblasťou Vysokých Tatier. Je dlhodobo chápané ako mesto športu, hôr, rekreácie, hoci sa nachádza v zaujímavej *prírodno-historickej* oblasti. Súčasné trendy poukazujú na to, že sídla tohto charakteru potrebujú do svojej ponuky integrovať špecifický aspekt – *unique selling proposition*, vďaka ktorému sa stanú rozpoznateľnou destináciou. V tomto príspevku sa preto budeme venovať súčasnému stavu a perspektívam Popradu z pohľadu *kultúrno-historickej ponuky*. Hoci pravdepodobne nebude chápaný ako tradičná kultúrna destinácia, kultúrne zdroje sú tu prítomné a pri ich správnom využívaní (najmä na báze doplnkových aktivít, programov a produktov) môžu byť cenným príspevkom ku komplexnejšiemu rozvoju cestovného ruchu v destinácii.

Kultúrno-historická charakteristika lokality

Po každom historickom období ostali na území hmotné aj nehmotné kultúrne stopy. Pre takýto proces, ktorý sa zameriava na identifikáciu a mapovanie hmotných kultúrnych zdrojov sa uchytilo pomenovanie *resource mapping*. Vo veľkej miere však existujú najmä ťažšie merateľné aspekty nehmotného charakteru, ako napríklad *genius loci*, identita a postoje, lokálne väzby, či životná úroveň. Hoci nehmotné prvky značne sťažujú proces dokumentácie, práve ich prítomnosť je významnejšia, ako samotné hmotné zložky (Lenovský, Čukan, Dubská, Michalík, 2014, str. 36-37). Prvá písomná zmienka o Poprade pochádza z roku 1256. Až do roku 1946 nebol samostatným mestom, ale len jedným zo sídel, ktoré tvoria jeho dnešné časti – Matejovce (1251), Spišská Sobota (1256), Veľká (1268), Stráže pod Tatrami (1276) a rekreačná časť Kvetnica (1880). 1. januára 1923 sa na základe nariadenia č. 257/1922 stala z mesta so zriadeným magistrátom veľká obec Poprad. Po prijatí zákona č. 369/1990 Zb. sa Poprad konštituoval ako samosprávny územný celok.

Nachádza sa tu niekoľko významných *kultúrno-historických objektov*. Historickým centrom Popradu je *Námestie sv. Egídia*, ktoré obkolesuje zástavba barokových a klasicistických meštianskych domov. Najcennejšou pamiatkou je gotický *Kostol sv. Egídia* z 13. storočia, v ktorom sa nachádza významná maľba – najstaršie vyobrazenie Vysokých Tatier. Ďalšou pamiatkou je klasicistický *Kostol evanjelickej cirkvi a. v.*, vybudovaný v prvej polovici 19. storočia podľa návrhu Jána Fabriciho. V kostole sa nachádza náhrobná doska spisovateľa, kňaza a šľachtica Ondreja Fabriciho. Historicky a dnes aj turisticky najvýznamnejšou časťou je Spišská Sobota, ktorá bola pre svoj zachovaný

stredoveký urbanistický ráz vyhlásená za *mestskú pamiatkovú rezerváciu* v roku 1950. Jej dominantou je *Kostol sv. Juraja*, postavený v polovici 13. storočia, významný svojím gotickým interiérom a oltárom z dielne Majstra Pavla z Levoče. Námestie lemujú renesančné, barokové a gotické meštiacke domy zo 16. a 17. storočia. Dnes sa tu poskytujú reštauračné a hotelové služby, príp. slúžia ako sídla rôznych inštitúcií. V časti Veľká bolo v roku 1876 založené prvé mestské múzeum. Na námestí obstanom meštiackymi domami sa nachádza *Kostol sv. Jána Evanjelistu*. V časti Matejovce je zaujímavosťou *Kostol sv. Štefana* s unikátnym oltárom, zdobeným tabuľovými obrazmi od „Matejovského majstra“. Významnými pamiatkami tiež sú procesiový gotický kríž zo 14. storočia, socha Immaculaty a evanjelický kostol. Mestská časť Kvetnica má prevažne liečebno-rekreačný charakter. Návštevníci môžu využiť náučný chodník zameraný na prezentáciu lesných vegetačných stupňov na území Mestských lesov Poprad, národnej prírodnej rezervácie Hranovnická dubina a *archeologickej lokality Zámčisko*. V Kvetnici sa tiež nachádza rímskokatolícky *Kostol sv. Heleny* (1909 – 1910) a krížová cesta s jaskyňou Panny Márie. Historicky najmladšou mestskou časťou sú Stráže s *Kostolom sv. Jána Krstiteľa* a obnovenou budovou radnice.

Ku *kultúrno-spoločenským zariadeniam* patrí najmä *Dom kultúry*, v ktorom sa konajú divadelné predstavenia, filmové festivaly, koncerty, folklórne predstavenia a iné kultúrno-spoločenské podujatia. V Poprade ďalej sídli *kino Tatroan*, *kino Cinemax*, *divadlo Commedia*, *Tatranská galéria*, *Podtatranské osvetové stredisko*, *Podtatranská knižnica*, *Podtatranské múzeum*, *expozícia Aurela Viliama Scherfela a galéria – Scherfelov dom vo Veľkej* a Štátny archív v Spišskej Sobote. *Tatranská galéria* bola založená v roku 1960 a jej prvým sídlom bol Starý Smokovec. Po viacerých miestach bola definitívne premiestnená do Popradu – dnes sídli v zrekonštruovanej budove starej parnej elektrárne a je dôležitou technickou pamiatkou. Ponúka priestory pre konferencie, výstavné projekty, tvorivé dielne, koncerty, sympóziá, videoprezentácie a predstavenia. V poslednom desaťročí upútala pozornosť verejnosti modernými výstavnými projektami v Elektrárni TG. *Scherfelov dom – expozícia a galéria vo Veľkej* je venovaná Aurelovi Viliamovi Scherfelovi (23. 4. 1835 – 23. 4. 1895). V dome, v ktorom žil a pôsobil, je zriadená expozícia o jeho živote, vedeckej práci a občianskych aktivitách. Bol významným uhorským lekárnikom, botanikom a humanistom. Zapájal sa do šírenia vzdelanosti a rozvoja kultúrneho a spoločenského života nielen vo Veľkej, ale aj v celom Uhorsku.

Podtatranské múzeum bolo založené v roku 1876 prvým turistickým spolkom v Uhorsku, aby dokumentovalo prírodné prostredie a kultúrohistorické pamiatky podtatranskej a tatranskej oblasti. Dnes sa v ňom nachádza takmer 53 000 kusov exponátov. V súčasnosti prebieha jeho rekonštrukcia a po otvorení ponúkne aj nové expozície – prvá bude venovaná hrobke veľmoža z Popradu-Matejoviec z prelomu 4. a 5. storočia n. l. a druhá histórii osídlenia podtatranského regiónu. *Podtatranské Múzeum – expozície v Spišskej Sobote*

sa zameriavajú na viaceré tematické expozície: Cechy a remeslá; Meštianske bývanie (pracovňa, spálňa, bývanie a odev meštianskej rodiny); Vznešenosť a pokora (sakrálné pamiatky zo 17. – 19. storočia z interiérov niektorých spišských kostolov) a Osobnosti Spišskej Soboty. *Archív Poprad-Spišská Soboty* je možné využiť pre potreby genealogického cestovného ruchu. Miestne archívne dokumenty siahajú až do 13. storočia.

Medzi najdôležitejšie **kultúrne podujatia**, ktoré môžu zaujať aj náročnejšiu klientelu patria: *Medzinárodný festival horských filmov* a *Made in Slovakia*. Ďalšie kultúrne podujatia, napr. *Popradské kultúrne leto*, *Popradská hudobná jar*, *Popradské Vianoce*, majú skôr regionálny charakter a môžu byť zaujímavým doplnkovým programom počas letnej i zimnej sezóny. Niektoré podujatia majú nepochybne dostatočný potenciál prilákať návštevníkov i zo vzdialenejších oblastí. Prehľad najvýznamnejších *vybraných kultúrnych zdrojov* – pamiatok, organizácií a podujatí, poskytuje tabuľka 1.²

Tabuľka 1 Ponuka cestovného ruchu s akcentom na vybrané kultúrne zdroje

Kultúrno-historické pamiatky	Kultúrno-spoločenské organizácie a inštitúcie	Kultúrne podujatia
Meštianske domy, Námestie sv. Egídia	Kino Tatran, Poprad-centrum	Novoročný koncert, Poprad-centrum
Kostol sv. Egídia (1256)	Cinemax Multikino, Poprad- Dlhé Hony	Fašiangy, Poprad-Spišská Soboty
Renesančná zvonica (1658) na Námestí sv. Egídia	Dom Kultúry, Poprad- centrum	Výstava Tatra Expo 2016, Poprad-Juh III
Kostol Svätej Trojice evanjelickej cirkvi a. v (1834)	Divadlo Commedia, Poprad-Spišská Soboty	Popradská hudobná jar, Poprad-centrum
Socha Immaculaty (1728) na Námestí sv. Egídia	Tatranská galéria, Poprad- Železničný park	Stavanie mája, Poprad-centrum
Budova starej elektrárne (1912), Hviezdoslavova ul.	Scherfelov dom, Poprad-Velká	Rallye Tatry – Poprad-centrum
Mestská pamiatková rezervácia (1256), Spišská Soboty	Podtatranské múzeum, Poprad – centrum	Noc múzeí a galérií – Spišská Soboty, Železničný park
Kostol sv. Juraja (1273) v Spišskej Soboty	Podtatranské múzeum, Poprad-Spišská Soboty	MDD, Poprad-centrum
Kaplnka sv. Anny (1514) v Spišskej Soboty	Podtatranská knižnica, Poprad-Západ	Popradské kultúrne leto, Poprad-centrum
Renesančná zvonica (1598) v Spišskej Soboty	Podtatranská knižnica, Spišská Soboty	Otvorenie letnej turistickej sezóny, Spišská Soboty

² Podľa *Metodiky hodnotenia kultúrneho potenciálu* autorov Čukan, J. a kol. medzi kultúrne zdroje patria ešte hmotné a nehmotné kultúrne dedičstvo, kultúrna infraštruktúra a ľudské zdroje, tie však vzhľadom na rozsah článku budú analyzované samostatne.

Mariánsky stĺp (1772) v Spišskej Soboty	Popradské kultúrne leto, Poprad-centrum
Klasicistický evanjelický kostol (1777) v Spišskej Soboty	Made in Slovakia, Poprad-centrum
Kostol sv. Jána Evanjelistu (1260), Velká	Matejovské Scholtzove dni, Poprad-Matejovce
Kostol sv. Jána Krstiteľa (14. st.), Stráže	Medzinárodný festival horských filmov, Poprad-centrum
Budova radnice, Stráže	Popradská hudobná jeseň, Poprad-centrum
Socha Immaculaty (1730), Stráže	Workshop CR, Poprad-centrum
Kostol sv. Štefana (14. st), Matejovce	Popradská hudobná jeseň, Poprad-centrum
Procesiový gotický kríž (14. st), Matejovce	Vianočný jarmok, Poprad-centrum
Socha Immaculaty (1728), Matejovce	Vianoce v Poprade, Poprad-centrum
Evanjelický kostol (1787), Matejovce	
Kostol sv. Heleny, Kvetnica	

Zdroj: vlastné spracovanie (2017)

Súčasný stav riadenia cestovného ruchu v destinácii

Marketingová stratégia destinácie pozostáva z aktivít, ktoré sú spojené najmä z využitím výsledkov marketingového výskumu, zo stanovenia cieľov a vytvárania konkurenčnej výhody na trhoch pri predaji služieb destinácie (Palatková, 2011, str. 26). V manažmente mesta v oblasti cestovného ruchu v súčasnosti pôsobia viaceré subjekty. Významnú úlohu zohráva *samospráva*, ktorá v spolupráci s organizáciami vo svojej pôsobnosti vytvára stratégiu cestovného ruchu, navrhuje produkty cestovného ruchu, zabezpečuje analýzy, štatistické údaje a organizuje množstvo nosných podujatí. Dôležitú pozíciu má tiež príspevková organizácia *Mestská informačná kancelária Poprad*, ktorá zabezpečuje informačný servis, marketingovú komunikáciu mesta, tvorbu a realizáciu vlastných produktov a komerčné doplnkové služby. Mesto je členom *oblastnej organizácie Vysoké Tatry*, ktorá zabezpečuje marketingovú stratégiu regiónu, administruje regionálny produktový balík a marketingovú komunikáciu regiónu. Výdavky do cestovného ruchu v meste za rok 2016 sa pohybovali na úrovni približne 265 000 eur. Počet návštevníkov sa podľa štatistického úradu ustálil na čísle 82 000. Mestská informačná kancelária zaznamenala 51 372 návštevníkov pri počte prenocovaní 181 139. Na návštevnosti mesta sa výrazne

podieľajú organizované spoločenské akcie nadregionálneho významu, napríklad Festival horských filmov, ktorého návštevnosť je približne 10 000 návštevníkov. Dôležitú úlohu v prípade Popradu začína zohrávať aj gastroturizmus v spojení s produkciou malých súkromných pivovarov, tu však presné čísla ešte absentujú. Vzhľadom na zameranie príspevku uvádzame zvlášť aj štatistiku návštevnosti jednotlivých kultúrno-historických objektov v tabuľke 2.³

Tabuľka 2 Návštevnosť pamiatkových a kultúrno-historických objektov

Objekt/inštitúcia	Počet návštevníkov/rok	Lokalita
Tatranská galéria	15 235	Železničný park
Kostol sv. Juraja	> 4 000	Poprad-Spišská Sobota
Podtatranské múzeum – pobočka Spišská Sobota	4 000	Poprad-Spišská Sobota
Námestie sv. Egídia (Kostol sv. Egídia, renesančná zvonica, Immaculata – platené prehliadky)	250	Poprad-centrum
Scherfelov dom	500	Poprad-Velká

Zdroj: štatistika Mestského informačného centra (2017)

Napriek nesporným devízam má Poprad značné nedostatky a rezervy v riadení a ponuke cestovného ruchu. Pramenia predovšetkým z nejasnej trhovej pozície, nevybudovanej destinačnej značky a nedostatočne zhodnotených príležitostí v oblasti cestovného ruchu. Kultúrna ponuka je v meste síce relatívne bohatá, no veľmi rôznorodá a nevyvážená, čo vnáša značný chaos do jej marketingovej komunikácie. Marketingovou komunikáciou sa chápe riadené informovanie a presviedčanie cieľových zákazníkov, resp. skupín, pomocou ktorých následne inštitúcie naplňujú svoje marketingové ciele (Karlíček, Král, 2011, str. 9). Nezainteresovaný návštevník môže mať problém vybrať si konkrétny kultúrny prvok, pretože ich pozicionovanie je veľmi nejasné. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že ponuka Popradu je v súčasnosti atraktívna skôr pre jeho obyvateľov a návštevníkov z okolia, no nie je schopná atrahovať ďalšie cieľové skupiny. Vo verejných prieskumoch sa napríklad prejavuje zaujímavá disparita v odpovediach v závislosti od toho, či respondenti mesto poznajú len z celkovej publicity alebo majú osobnú skúsenosť. Respondenti, ktorí mesto navštívili alebo v ňom žili, ho považujú za „priateľské mesto“

³ Z hľadiska návštevnosti pamiatkových objektov začína zohrávať dôležitú úlohu Ľubovniansky hrad (vzdialenosť od Popradu je približne 50 km). V roku 2016 zaznamenal historicky najvyššiu návštevnosť – viac ako 184 000 platiacich návštevníkov. Na jednej strane ho možno vnímať ako konkurenčný produkt, na druhej strane, pri nastavení niektorých systémových mechanizmov môže aj mesto Poprad z jeho „renesancie“ profitovať.

nielen v prípade cestovného ruchu, ale i v oblasti dostupnosti dopravy, služieb, obchodu a podpory kultúry. Naopak tí, ktorí ho navštívili pred viacerými rokmi, tranzitne alebo vôbec, stále chápu Poprad skôr len ako „vstupnú bránu do Tatier“.

Ďalším problematickým aspektom, týkajúcim sa prioritne kultúrnych zdrojov, je skutočnosť, že hoci mesto disponuje významnými kultúrno-historickými prvkami (MPR Spišská Sobota, Kostol sv. Egídia, Kostol sv. Juraja, Tatranská galéria), táto ponuka akosi zaniká v kontexte iných atraktivít regiónu. V konkurenčnej vzdialenosti sa nachádzajú Spišský hrad so Spišským Podhradím, historické centrum Bardejova, drevené chrámy karpatského obľúka, príp. dynamicky sa rozvíjajúce Košice. Popradské pamiatky sú známe predovšetkým obyvateľom regiónu, no ich širšia propagácia, ktorá by reálne motivovala k účasti aj ďalšie segmenty návštevníkov, zatiaľ absentuje. Naopak, mnohé objekty napriek svojej unikátnosti zostávajú v tieni propagovanejších pamiatok, napr. európsky unikát germánskej kniežacej hrobky zo 4. –

5. storočia, niektoré zaujímavosti mestských častí, barokové mariánske stĺpy Immaculát v centre Matejoviec či Scherfelov dom.

Silné a slabé stránky, príležitosti a ohrozenia Popradu z pohľadu (prioritne kultúrneho) cestovného ruchu sumarizuje tabuľka 3.

Tabuľka 3 Silné a slabé stránky, príležitosti a ohrozenia

Silné	Slabé
Strategická poloha v turisticky atraktívnom regióne Spiš	Absencia jasnej „značky“ mesta na trhu cestovného ruchu
Široké spektrum kultúrnych podujatí a festivalov	Nekvalitný navigačný systém pre návštevníkov -
Rôznorodá ponuka sakrálnych pamiatok	Neefektívna marketingová komunikácia mesta
Jedinečný Medzinárodný festival horských filmov	Absencia sledovania dopytu jednotlivých segmentov
Unikátna mestská pamiatková rezervácia Spišská Sobota	Chaoticky zadaná, priemerná a málo originálna ponuka mesta, absencia produktovej línie
Vhodná infraštruktúra a organizačné zázemie pre spoločenské udalosti	Krátka doba pobytu návštevníkov, relatívne nízky počet prenocovaní
Existencia organizovaných prehliadok mesta (Double-Decker, turistický vláčik, sprievodcovské služby)	Zameranie kultúrnej ponuky hlavne na obyvateľov a návštevníkov z okolia
Primeraný pomer cena – kvalita, najmä pre zahraničných návštevníkov	Absencia pamiatok UNESCO
Mestské informačné centrum s dobrou jazykovou vybavenosťou pracovníkov	Existujúca závislosť na turistickej ponuke tatranského regiónu
Kvalitný informačný servis – Informačná kancelária Poprad	Nízka ochota podnikateľov kooperovať na vyššej kvalite služieb
Otvorený a ústretový prístup miestnych obyvateľov k návštevníkom	
Vysoká návštevnosť niektorých podujatí (Festival horských filmov, Popradské leto)	
Aktivizácia formálnych i neformálnych skupín obyvateľstva v organizovaní akcií	
Príležitosti	Ohrozenia
Vytvorenie inovovanej ponuky mesta a zavedenie stabilnej značky na trhu cestovného ruchu	Konkurencia okolitých miest a regiónov
Úspešné zadenovanie dobre rozpoznateľnej značky mesta	Pretrvávajúce chápanie Popradu ako tranzitného mesta
Vytvorenie špecifickej ponuky pre návštevníkov konkurenčných regiónov Tatier a Liptova	Sezónnosť CR a skrakovanie sezóny v dôsledku nových tendencií vo využívaní voľného času
Nastaviť efektívnu marketingovú komunikáciu mesta	Absencia mesta v ponuke národnej agentúry pre cestovný ruch
Rastúci záujem o lokálne produkty (mliečne výrobky, pivo, Slow Food)	Pretrvávajúca nízka konkurencieschopnosť podnikov

Revitalizácia a zavedenie nových produktov (obnovenie mestských trhov v Spišskej Sobote, rekonštrukcia Kvetnice s prepojením na banícky skanzen)	Pretrvávajúce problémy marginalizovaných skupín obyvateľstva
Zavedenie motivačného a grantového systému pre subjekty CR	Klesajúci rozpočet na projekty cestovného ruchu
Rozvíjanie projektov cezhraničnej spolupráce, najmä s Poľskom	Silná konkurenčná výhoda Regiónu Tatry
Zavedenie prieskumu potrieb trhu cestovného ruchu a sledovanie ponuky konkurencie	Pretrvávajúca tradícia dominancie miest s presnejšie definovanou značkou a marketingom

Zdroj: vlastné spracovanie (2017)

Perspektívy rozvoja cestovného ruchu v Poprade s akcentom na kultúrne zdroje

Mesto Poprad má dostatočný potenciál pritiahnuť nové trhové segmenty, a to najmä *inovovanou kultúrnou ponukou*. Mesto disponuje množstvom *historických pamiatok s nespochybniteľnou kultúrnohistorickou hodnotou*. Avšak z pohľadu turistickej atraktívnosti je ich potenciál značne nevyužitý a existuje tu riziko zameny s podobnými prvkami iných miest Slovenska. Jednou z významných oblastí incomingového cestovného ruchu je teda dôraznejšie zameranie na jedinečné *kultúrne podujatia*. Tradične orientované koncepty, ako Popradské kultúrne leto či Otvorenie turistickej sezóny, nesmú byť zameniteľné s inými podujatiami a musia v sebe niesť prvok jedinečnosti, vďaka ktorým si ich návštevník ihneď zapamätá. Pre stimuláciu dopytu bude nevyhnutné selektovať len *nosné produkty* a revitalizovať ich v spojení s ďalšími aktivitami, napr. tematické prehliadky a gastroturizmus; hudobné slávnosti so sprievodcovským výkladom o legendách. Mesto Poprad už mnohé kroky realizovalo, napríklad zjednotilo niektoré svoje kultúrno-spoločenské podujatia pod spoločnú značku Popradské kultúrne leto. Je potešujúce, že sa v meste vytvára istá *kreatívna báza* nezávislých združení a tvorcov, ktorí v spolupráci s mestom pripravujú veľké nadregionálne podujatia. Prítomné *kultúrne zariadenia* majú potenciál osloviť návštevníkov, ak dokážu jasne vyšpecifikovať a zjednotiť svoju ponuku, napr. formou mestskej návštevníckej karty (City Card). Z hľadiska infraštruktúry bude potrebné zabezpečiť prepojenie všetkých mestských častí a ich historických pamiatok s centrom mesta vhodným *pre peších a cyklistov*. Mesto jednoznačne potrebuje *zadefinovanú značku*, striktné komunikovanú ponuku a tzv. *turistické magnety*, ktoré by dokázali prilákať návštevníkov tráviacich dovolenku v Tatrách alebo tranzitných cestujúcich prechádzajúcich cez mesto z rôznych dôvodov (služobná cesta, návšteva príbuzných, relax a pod.)

Pre rozvoj mestského cestovného ruchu vo všeobecnosti je nutné *hierarchizovať* ponuku CR, zamerať sa na nosné prvky nadregionálneho významu,

originálne a nezameniteľné v rámci regiónu či Slovenska. Bolo by vhodné jednotlivé oblasti ponuky rozdeliť do príslušných kategórií a následne s nimi pracovať podľa konkrétnych dopytových segmentov.

Tabuľka 4 Prehľad navrhovaných nosných a vedľajších prvkov kultúrnej ponuky v destinácii

	Historické pamiatky	Podujatia	Inštitúcie
Nosné	Mestská pamiatková rezervácia Spišská Sobota	Medzinárodný festival horských filmov	Aréna Poprad – viacúčelová hala
	Kostol sv. Juraja, Zvonica Spišská Sobota	Made in Slovakia	Tatranská galéria
	Prehliadky gotického Kostola sv. Egídia	Popradské Vianoce Adventné mestečko Otvorenie turistickej sezóny	Podtatranské múzeum
Vedľajšie	Dom PHMR. Viliama Scherfela – Scherfelov dom	Popradské kultúrne leto	Kino Tatro
	Prehliadky evanjelického Kostola Svätej Trojice	Tradičný vianočný jarmok	Podtatranské osvetové stredisko v Poprade
	Rímskokatolícky Kostol sv. Štefana s unikátnym gotickým oltárom	Viva Italia Popradská hudobná jar Popradská hudobná jeseň Blší trh Medzinárodný festival krojovaných bábik BE ACTIVE	

Zdroj: vlastné spracovanie (2017)

Záver. Mesto Poprad má z pohľadu cestovného ruchu strategickú polohu, výbornú dostupnosť z východu na západ, adekvátny rastový potenciál, stabilnú kultúrnu tradíciu, primeranú cenovú hladinu a vybudovanú klientelu. Problematickým aspektom je, že Popradu chýbajú atraktívnejšie kultúrno-historické pamiatky nadregionálneho významu s výraznejšou propagáciou. V súčasnosti ich zatieňujú Ľubovniansky hrad, Spišský hrad, Kežmarský hrad, z historických miest Kežmarok, Levoča, Spišská Kapitula a iné pamiatky. Z podujatí sú konkurenčnými prvkami Podroháčske folklórne slávnosti, Tatranský ľadový dóm, Liptov Fest a i. Poprad môže ťažko konkurovať takejto silnej ponuke, pokiaľ nepredloží zaujímavý komplexný produkt. Jeho jadro by malo prepájať historické pamiatky so *storytellingom*, zážitkovou turistikou a tematicky jedinečnými kultúrnymi podujatiami. V propagácii mesta musia pribudnúť nosné „vlajkové podujatia“ s masívnou kampaňou, ktoré by sa

podieľali na tvorbe silnej mestskej značky. Bolo by vhodné využiť existujúcu prestíž Medzinárodného festivalu horských filmov a uviesť ho do popredia v rámci ponuky kultúrneho života. Mesto Poprad má potenciál stať sa kultúrnym a kreatívnym centrom Tatransko-podtatranského regiónu a vytvárať priestor pre stretávanie značného počtu obyvateľov a návštevníkov. Vzhľadom na špecifiká ponuky a dynamickú konkurenciu Spišského a Liptovského regiónu však musí jednoznačne investovať úsilie do budovania destinačnej značky. Až vtedy sa môže stať rovnocenným hráčom s kvalitným zázemím pre návštevníkov a dobrým servisom pre profesionálov zo sektoru cestovného ruchu.

Literatúra a pramene:

- Program rozvoja mesta Poprad na roky 2016 – 2022 s výhľadom do roku 2040. Dostupné na internete: <https://www.poprad.sk/program-rozvoja-mesta-poprad.php?id3=4847>
- Stratégia destinačného marketingu cestovného ruchu Prešovského samosprávneho kraja. Dostupné na internete: <https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/projekty/rop-2007-2013/vybavenost-uzemia/strategia-destinacneho-marketingu-cestovneho-ruchu-psk.html>
- DUBSKÁ, M. - MICHALÍK, B.: Klasifikácia a evalvácia kultúrneho dedičstva ako predpoklad jeho využitia. Mapovanie a využiteľnosť kultúrnych hodnôt a aktivít. In: Národná osвета : mesačník pre rozvoj miestnej kultúry a záujmovej tvorivosti. ISSN 1335-4515, 2012, roč. 22, č. 11-12, s. 33-36.
- KARLÍČEK, M., KRÁL, P. Marketingová komunikace. Jak komunikovat na našem trhu. Vydavatelství GRADA, 2011. ISBN 978-80-247-3541-2
- LENOVSKÝ, L., ČUKAN, J., DUBSKÁ, M., MICHALÍK, B. Hodnotiaci model kultúrneho potenciálu. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2014. ISBN 978-80-558-0726-3.
- PALATKOVÁ, M. Marketingový management destinácií. Vydavateľstvo GRADA, 2011. ISBN 978-80-247-3749-2
- VIESTOVÁ, K. Regionálny a mestský marketing. Vydavateľstvo crr.sk, 2010. ISBN 978-80-970495-3-9.

Kontakt:

PaedDr. Ivona Fraňová, PhD.
Referát rozvoja, informatizácie
a marketingovej komunikácie
Rektorát Univerzity Konštantína
Filozofa v Nitre
Tr. A. Hlinku 1
94901 Nitra
E-mail: ifranova@ukf.sk

PhDr. Roman Zima, PhD.
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: rzima@ukf.sk

Obrázok 1 Konceptia rozvoja cestovného ruchu v meste Poprad

Zdroj: vlastné spracovanie (2017)

Obrázok 2 Konceptia rozvoja cestovného ruchu v meste Poprad

Zdroj: vlastné spracovanie (2017)

Emocionálna inteligencia ako jeden z osobnostných predpokladov pre prácu sprievodcu v cestovnom ruchu

Jana Hučková

Kľúčové slová: emocionálna inteligencia, racionálna inteligencia, komunikácia, interpersonálne vzťahy

Key words: emotional intelligence, rational intelligence, communication, interpersonal relationships

Abstract: Emotional intelligence is an ability that helps the individual to understand the emotions and feelings of others, and to address emotional and social problems arising from interpersonal relationships and interpersonal communication. Since this ability is closely related to interpersonal relationships, its sufficient level is indispensable in performing any profession where an individual comes into contact with other people, thus it is important in the profession of a tour guide. In our research, we focused on measuring emotional intelligence and its individual components among students at the Department of Culture and Tourism Management, in order to find out to what extent the level of emotional intelligence depends on age and working with people.

Úvod. Emocionálna inteligencia je schopnosťou, ktorá pomáha jednotlivcovi porozumieť emóciám a citom druhých ľudí a na základe toho riešiť emocionálne a sociálne problémy vznikajúce v medziľudských vzťahoch a interpersonálnej komunikácii. Vzhľadom na to, že táto schopnosť úzko

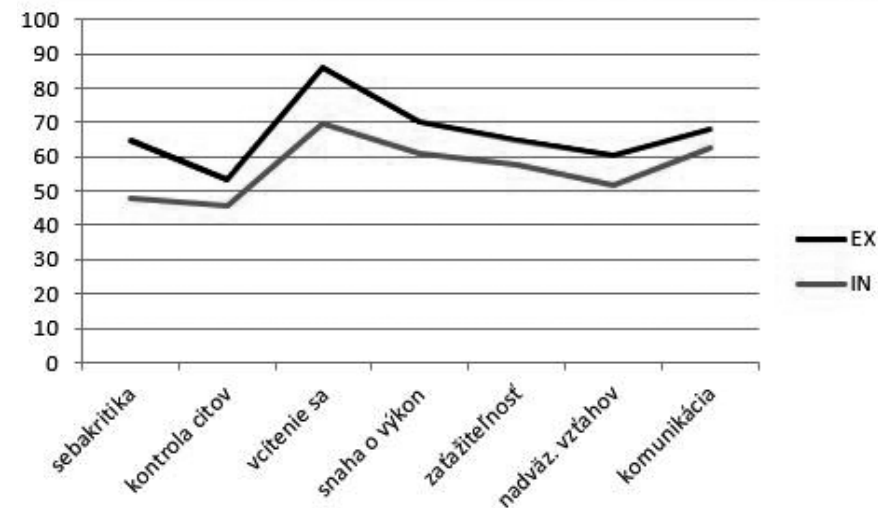
súvisí s medziľudskými vzťahmi, jej dostatočná úroveň je nevyhnutná pri vykonávaní akejkoľvek profesie, kde jednotlivec prichádza do styku s ľuďmi, teda aj v profesii sprievodcu. V našom výskume sme sa zamerali na meranie emocionálnej inteligencie a jej jednotlivých zložiek u denných a externých študentov Katedry manažmentu kultúry a turizmu s cieľom zistiť, do akej miery výška emocionálnej inteligencie závisí od veku a od toho, či jednotlivec pracuje s ľuďmi, alebo nie.

Teoretické východiská. V minulosti sa pojmom inteligencia označoval súbor kognitívnych dispozícií jednotlivca, ktoré by sa dali rozčleniť do rôznych kategórií (napr. logicko-matematická inteligencia, verbálna inteligencia, priestorová inteligencia...). Všetky tieto schopnosti boli spojené s procesom myslenia a mohli by byť označené ako racionálna inteligencia. Neskôr sa výskumom zistilo, že vysoký intelligenčný kvocient (označovaný ako IQ) nemal na úspech a uplatnenie sa jednotlivca v živote taký vysoký vplyv ako sa pôvodne predpokladalo. Podľa niektorých výskumov IQ prispieva k faktorom určujúcim úspech v živote iba dvadsiatimi percentami. (GOLEMAN, 1997).

V 90. rokoch minulého storočia vznikol pojem emocionálna inteligencia (EQ), ktorá je chápaná ako komplementárna zložka racionálnej inteligencie. V súčasnej psychológii sa preto pojmom inteligencia označuje dvojzložkový psychický jav pozostávajúci z racionálnej a emocionálnej inteligencie. Racionálna a emocionálna inteligencia nie sú dve protikladné schopnosti, skôr sa navzájom dopĺňajú a prelínajú u každého človeka. I napriek tomu, že sa nepreukázala výrazná korelácia medzi IQ a EQ, prípady ľudí s vysokým IQ, no nízkym EQ, alebo naopak, sú skôr vzácné.

Emocionálna inteligencia je niekedy označovaná aj ako inteligencia medziľudských vzťahov pravdepodobne preto, lebo sa najviac dokáže prejavíť a uplatniť v kontakte s ľuďmi. Tento typ inteligencie sa týka viacerých oblastí ľudského prežívania a správania. V našom článku predstavíme Golemanov model emocionálnej inteligencie, podľa ktorého ju rozčlenil na päť zložiek (GOLEMAN, 1997). Prvou je **poznanie vlastných emócií**. Ide o vedomé rozpoznanie citu v okamihu jeho vzniku, ktoré je nevyhnutné pre seba porozumenie a sebauvedomenie. Ak nie sme schopní uvedomovať si a pomenovať naše skutočné pocity, sme voči nim bezbranní. Dôležitou súčasťou tohto procesu je práve verbalizácia pocitov, ktorá ich umožňuje zvládnuť. **Zvládanie vlastných emócií** tvorí druhú zložku emocionálnej inteligencie. Je to schopnosť vedome regulovať svoje emócie tak, aby zodpovedali situácii. Človek s vysokým EQ dokáže ovládnuť pocity hnevu, vyrovnať sa s frustráciou, prekonať pocity smútku, úzkosti. Tretiu zložku môžeme nazvať **schopnosťou sám seba motivovať**. Základom úspechu v akejkoľvek ľudskej činnosti je schopnosť nadchnúť sa pre niečo, vytrvať napriek prekážkam, prekonať frustráciu, a tiež sebaovládanie, ktoré nám umožní odložiť odmenu alebo uspokojenie svojich potrieb na neskôr s cieľom dosiahnuť určitý cieľ. V tejto

Graf č. 1 Porovnanie úrovne jednotlivých zložiek EQ u denných a externých študentov.

Zdroj: vlastné spracovanie (2017)

súvislosti spomenieme tzv. „cukríkový test“, alebo Stanford marshmallow experiment, ktorý uskutočnil Walter Mischel na univerzite Stanford v USA na prelome 60. a 70. rokov minulého storočia. Skúmanými osobami v tomto experimente boli štvorročné deti, postavené pred rozhodnutie medzi dvoma možnosťami: dostať malú odmenu (zväčša cukrík) ihneď, alebo počkať, kým si dospelá osoba niečo vybaví (zväčša išlo o 15 minútový časový úsek) s možnosťou dostať za odmenu dva cukríky. V ďalšej časti výskumu boli tieto deti sledované po skončení strednej školy a zistilo sa, že tie, ktoré dokázali trpezlivo počkať, mali v škole podstatne lepšie študijné výsledky. Z tohoto experimentu vyplýva, že schopnosť odložiť uspokojenie svojich potrieb významne prispieva k uplatneniu intelektuálneho potenciálu nezávisle od hodnôt IQ. Kým prvé tri zložky emocionálnej inteligencie sú zamerané na seba, nasledujúce sú orientované na medziľudské vzťahy. Prvou je **vnímavosť k emóciám iných** alebo empatia. Prvoradým predpokladom porozumenia emóciám iných je uvedomiť si a zvládnuť vlastné emócie. Empatiu by sme mohli charakterizovať aj ako schopnosť vycítiť a pochopiť také emócie, ktoré človek nevyjadruje explicitne. Z tohto dôvodu je rozoznávanie jednotlivých emócií v rôznych neverbálnych prejavoch kľúčové. Poslednou zložkou emocionálnej inteligencie je **umenie medziľudských vzťahov**, ktoré do veľkej miery závisí od empatie. Táto zložka zahŕňa schopnosť prispôbiť svoje správanie situácii, vytvárať a trvalo udržiavať vzťahy k ľuďom, komunikovať, t.j. jasne a zrozumiteľne sa vyjadrovať, schopnosť počúvať iných a rozumieť im.

Výskum. V našom výskume sme sa zamerali na meranie emocionálnej inteligencie u denných a externých študentov Katedry manažmentu kultúry a turizmu. **Cieľom** bolo zistiť aká je celková úroveň emocionálnej inteligencie

u jednotlivých účastníkov výskumu a zmerať výšku jej jednotlivých zložiek. Hlavnou výskumnou otázkou, ktorú sme si na začiatku stanovili, bolo zistiť, či existuje vzťah medzi výškou emocionálnej inteligencie a vekom a taktiež sme skúmali vzťah EQ a skutočnosťou, či jednotliviec pracuje s ľuďmi, alebo nie. Predpokladali sme, že existuje pozitívny vzťah medzi úrovňou emocionálnej inteligencie a vekom; významný pozitívny vzťah medzi výškou EQ a prácou s ľuďmi u jednotlivých respondentov. Na meranie emocionálnej inteligencie sme použili dve **výskumné metodiky** W. Reichela (REICHEL, 2005). Prvý test emocionálnej inteligencie bol zameraný na zistenie celkovej úrovne EQ. Pozostával z popisu 25 situácií z každodenného života, ku ktorým boli poskytnuté štyri možnosti riešenia alebo reakcie na popísanú situáciu. Úlohou študenta bolo vybrať tú odpoveď, ktorá by najviac zodpovedala jeho správaniu. Druhý test emocionálnej inteligencie pozostával zo sedemdesiatich výrokov, s ktorými mal respondent vyjadriť svoj súhlas, resp. nesúhlas. Odpovede sme vyhodnotili. Okrem celkovej výšky EQ test meral jednotlivo aj úroveň nasledujúcich zložiek tohto typu inteligencie: sebakritika, kontrola citov, schopnosť vcítiť sa, snaha dosiahnuť výkon, zaťažiteľnosť, schopnosť nadväzovať kontakty a schopnosť komunikovať. **Výskumný súbor** tvorilo 62 študentov dennej formy štúdia a 18 študentov externej formy štúdia, v oboch prípadoch sa jednalo o študentov tretieho ročníka bakalárskeho štúdia. Vekové rozvrstvenie respondentov bolo pomerne homogénne v dennej forme štúdia (jednalo sa o dvadsaťtriročných študentov), v externej forme bola výskumná vzorka heterogénnejšia: respondenti boli vo veku od 24 do 41 rokov. V nasledovnej časti príspevku popíšeme výsledky nášho výskumu. V prvej časti sme porovnávali celkovú úroveň EQ u denných a externých študentov, ktoré získali v oboch testoch. Priemerné skóre denných študentov v prvom teste EQ bolo 13,4 (z celkových 25 bodov, t.j. priemerná úspešnosť bola 53,4 %). V druhom teste EQ získala rovnaká skupina študentov priemerné skóre 39,8 bodu (z celkových 70 bodov, t.j. 56,8 % úspešnosť). Externí študenti získali v prvom teste EQ priemerné skóre 15,3 bodu (75,1 % úspešnosť) a v druhom teste EQ bolo ich priemerné skóre 47,1 bodu (t.j. 85,9 % úspešnosť). Ak teda porovnáme celkové namerané hodnoty EQ v týchto dvoch skupinách, môžeme konštatovať, že dosiahnuté výsledky u externých študentov boli vyššie ako u denných študentov (v prvom teste priemerne o 1,2 bodu z celkových 25 a v druhom teste o 7,3 bodu z celkových 70 bodov). Predpokladáme, že vyššie priemerné výsledky externých študentov súvisia s ich pracovnými skúsenosťami, s prácou s ľuďmi a pod. Predpoklad, že medzi výškou EQ a vekom bude existovať signifikantný pozitívny vzťah sa na našej vzorke respondentov nepotvrdil. Dôvodom môže byť pomerne malý vekový rozdiel medzi jednotlivými výskumnými skupinami (skúmali sme študentov vo veku od 23 do 41 rokov). K zaujímavým výsledkom sme dospeli aj pri porovnávaní jednotlivých zložiek emocionálnej inteligencie. Aj u denných aj u externých študentov bola najlepšie rozvinutou zložkou schopnosť vcítiť sa,

naopak najhoršie výsledky dosiahli obe skupiny v kontrole citov a v sebakritike. Celkové priemerné hodnoty všetkých zložiek emocionálnej inteligencie u externých študentov sú vyššie ako u denných študentov. Z toho vyplýva, že neexistuje rozdiel v rozložení EQ na jednotlivé zložky v závislosti od veku, t.j. vekom EQ stúpa rovnomerne. Spomenutú skutočnosť ilustruje graf č.1.

Záver. Cieľom nášho výskumu bolo zistiť, do akej miery je výška emocionálnej inteligencie ovplyvnená vekom a skutočnosťou, že jednotlivec pracuje s ľuďmi. V našej vzorke respondentov sa nepotvrdil významný vzťah medzi vekom a výškou emocionálnej inteligencie, no vyššie priemerné hodnoty EQ u externých študentov naznačujú, že práca s ľuďmi a množstvo pracovných skúseností pozitívne vplýva na rozvoj tohto nami skúmaného fenoménu.

Literatúra a pramene:

- GOLEMAN, D: *Emoční inteligence*. Praha. Columbus. 1997
 SZARKOVÁ, M. : *Psychológia pre manažérov*. Praha. Wolters Kluwer, a.s., 2016.
 REICHEL, W.: *IQ a EQ testy*. Stuttgart. Klett-Cotta. 2005

Kontakt:

Mgr. Jana Hučková, PhD.
 KMKaT FF UKF v Nitre
 Štefánikova 67
 949 74 Nitra
 E-mail: jhuckova@ukf.sk

Technické pamiatky na Slovensku a ich využitie v okrese Komárno

Viktor Ďurakov

Kľúčové slová: cestovný ruch, technické pamiatky, okres Komárno, vodojem

Key words: tourism, technical monuments, region Komárno, water reservoir

Abstract: The subject of the presented study is the theme of technical constructions in Slovakia and their use in the district of Komarno deals with technical monuments in our country and their characteristics. It aims to examine the presence of these monuments of technology, manufacturing and science in Slovakia, especially in the district of Komarno. Selected region of Slovakia characterizes the work as a product of tourism. Contribution is divided into several chapters which give a complete picture of the selected theme. The theoretical part of the work also includes characteristic of technical monuments in Slovakia, characterization of the investigated territory and then determining the monuments that are located in the district of Komarno. The practical part provides appreciation of selected technical monuments – Reservoir in Komarno and its detailed characteristics, including history. The design part of article consists of a to create an outlook on the battlement of Komarno reservoirs. Importance of the work is the increase of visibility of the technical monuments in Slovakia and showing their importance for tourism development.

Úvod. V každom regióne Slovenska sa nachádzali odvetvia výroby, ktoré boli pre dané územie charakteristické kvôli svojej polohe, prírodnému prostrediu, klíme a tak registrujeme množstvo technických pamiatok. Sú cenným svedectvom

a dokladom industriálnej histórie Slovenska a vyžadujú si adekvátnu pozornosť a najmä ochranu. V súčasnosti spravidla nie sú veľkým lákadlom pre účastníkov cestovného ruchu, lebo mnohé chátrajú, alebo sú dokonca verejnosti neprístupné. Viaceré už prehrali svoj boj s časom, bezohľadnosťou alebo ľudským nezaujmom. Kategórie pamiatok majú široký rozsah, no jedno majú spoločné: dokazujú zručnosť a pracovitosť našich predkov. Chodíme často okolo nich a väčšinou si ich ani nevšimneme alebo na ne hodíme iba letmý pohľad. Dlhoboli mimo záujmu spoločnosti a obdiv si získavali iba od znalcov alebo historikov napriek tomu, že sú dôležitou súčasťou kultúrneho dedičstva. Ochrana industriálneho dedičstva, jeho zachovanie a sprístupnenie širokej verejnosti by mala byť prioritná v rámci rozširovania ponuky cestovného ruchu. Je rovnako výnimočné a zaujímavé ako ostatné kultúrno-historické pamiatky. Mnohé technické pamiatky sú svetovým unikátom a súčasťou Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Ciele. Hlavným cieľom príspevku je predstaviť vznik a vývoj technických stavieb na Slovensku s akcentom na územie okresu Komárno, ich význam a možnosti rozvoja v kontexte s cestovným ruchom po kompletnej revitalizácii a sprístupnení širokej verejnosti. Prírodné podmienky na Podunajskej nížine predurčili toto územie k vzniku tradičných poľnohospodárskych remesiel, v súvislosti s ktorými vznikli technické pamiatky. Ďalším parciálnym cieľom článku je podrobná charakteristika a história jednotlivých technických stavieb a pamiatok v komárňanskom okrese. Poznatky o ich histórii, súčasnom stave a využívaní sú dôležité k príprave návrhu vyhladky na cimburí vodojemu v centre mesta, ktorý je najcharakteristickejšou technickou pamiatkou v komárňanskom okrese.

Technické pamiatky na Slovensku. Technické pamiatky sú súčasťou kultúrnych pamiatok, tvoriacich náš pamiatkový fond. Pod týmto pojmom rozumieme nehmotné i hmotné dôkazy o vývoji spoločnosti, umení, vede, technike a iných odvetviach ľudskej činnosti. Medzi technické pamiatky v rámci ich ochrany zaraďujeme aj súbor vecí, ktoré sú ich nevyhnutnou súčasťou. Z pohľadu štátnej pamiatkovej ochrany a starostlivosti zaraďujeme medzi kultúrne pamiatky také historické technické objekty, ktoré v rámci základného delenia spĺňajú kritérium pamiatky. Technické pamiatky sú charakterizované ako úžitkové diela, ktorých technická hodnota a účelová funkcia je dominantná a rozhodujúca pre ich vznik a existenciu. Popri technických parametroch je dôležitá aj ich hodnota historicko-dokumentárna a urbanistická. Označujú sa tiež ako pamiatky výroby, techniky a vedy. Územie Slovenska sa nachádza na križovatke starých európskych ciest, na ktorých sa stretávalo množstvo kultúrnych vzorov najrôznejšieho pôvodu. Aj vďaka tomu sa rýchlo rozvíjala kultúra, veda a technika. Patria ku kultúrnemu dedičstvu Európy a v niektorých oblastiach predstavujú vrchol vtedajšieho technického progresu vo svete. Príkladom na Slovensku je rozkvet a produkcia stredovekého a novovekého baníctva, hutníctva a iných s nimi súvisiacich odvetví jedinečnej techniky a výroby. Patrí k nim napríklad

kremnická mincovňa z roku 1328, Thurzovsko-fuggerovský banskobystričský mediarsky koncern, použitie strelného prachu v baníctve v roku 1627 v Banskej Štiavnici, založenie prvej baníckej vysokej školy, Baníckej akadémie v roku 1735. Hlavným zamestnaním obyvateľstva na Slovensku bolo až do polovice 20. storočia poľnohospodárstvo. S ním sa bezprostredne spájajú remeselnícke dielne a rozličné zariadenia výroby, ktoré pomenúvame ako ľudové technické pamiatky. Najviac sa z nich na Slovensku vyskytujú kováčske vyhne a vodné mlyny. Z manufaktúrneho obdobia výroby 18. storočia sa na Slovensku zachovalo málo pôvodných objektov. S nástupom priemyselnej revolúcie v druhej polovici 19. storočia zanikajú staré technické diela a tradičné výrobné metódy. MLYNKA (2007 : 4-7) Za najvýraznejší technický znak priemyselnej revolúcie sa považuje parný stroj a celé 19. storočie sa poeticky nazýva aj „storočím pary“. Nastáva rozvoj železníc s parnou trakciou, textilnej výroby, mlynárskeho priemyslu, cukrovarníctva, papiernictva, drevárstva, sklárstva, liehovarníctva i garbiarstva. Predstavujú tzv. klasický typ priemyselného kapitalizmu, rozvíjali sa na báze domácej surovínovej základne. Od 90. rokov 19. storočia nastupuje druhá priemyselná revolúcia, spojená so zavedením elektrickej energie, rozvíja sa elektrotechnický a chemický priemysel, čoho príkladom je najmä Bratislava. Nastala jednoznačná prevaha priemyselnej výroby nad manufaktúrnou a remeselnou a tieto spôsoby výroby zanikajú. Záchrane a ochrane starých technických diel a výrobných zariadení sa začala venovať pozornosť až v medzivojnovom období. Do centra pozornosti sa dostali najmä veľkolepé slohové pamiatky profánnej a sakrálnej architektúry. Na ich záchranu a ochranu vznikol v roku 1951 Slovenský pamiatkový úrad. K ochrane technických pamiatok na Slovensku prispievajú aj technické múzeá. Súpis zachovaných technických pamiatok v teréne sa uskutočnil v 70. rokoch 20. storočia a vytvorili sa tiež programy na ich záchranu. V ústrednom zozname pamiatkového fondu je v súčasnosti evidovaných 379 technických pamiatok najmä z oblasti baníctva a hutníctva. Väčšinou sú to ústia a portály štôlní, dedičných štôlní, šachty, ťažné veže, ale aj pamiatky rôznych druhov dopravy a ľudovej techniky, najmä vodné mlyny, ktoré predstavovali najrozšírenejšie a teda najpočetnejšie tradičné výrobné zariadenia na slovenskom vidieku. Niektoré technické pamiatky zahŕňujú viaceré pamiatkové objekty, ktorých je spolu 561. Myšlienka ich ochrany a súpisu sa uplatňovala už v medzivojnovom období, ale zlyhala na nedostatku finančných prostriedkov a odborníkov. Ako prvé začalo so súpisom technických diel v konkrétnych regiónoch Technické múzeum v Košiciach s pomocou odborných pamiatkových úradov. Do skupiny týchto pamiatok zahrnuli výrobné objekty v dedinskom prostredí (mlyny, stupy, valchy, pily), objekty manufaktúr a starších tovární, banské diela (štôlne, šachty, ťažné zariadenia, vodné nádrže, banské mlyny, hutí, úpravne a hámre na spracovanie kovov) a dopravné stavby (vozovne, železničné budovy, kamenné, železné i drevené mosty a horské úzko koľajové železnice). Väčšinu následne zapísali do štátneho zoznamu nehnuteľných pamiatok a v súčasnosti sa pri stavebných prácach

v blízkosti dodržiava ich ochrana. Mnohé technické stavby sú v zlom alebo kritickom stave, pretože prestali byť udržiavané pri strate ich pôvodnej funkcie. Jedinou motiváciou je kultúrny záujem o zachovanie dokladov o rozvoji techniky. Tak boli zrekonštruované opáľové bane v Dubníku, zachránená bola chátrajúca vysoká pec v Červeňanoch a na múzejné účely bol upravený hámor v Nižnom Medzeve. Zvláštna pozornosť sa venuje Solivaru v Prešove, ktorý bol vyhlásený za Národnú kultúrnu pamiatku. S cieľom zachrániť niektoré banské štólne a strojovú banskú techniku bolo zriadené Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici, ktoré zhromažďuje opustenú banskú techniku. (ROSENBAUM a kol. 1980 : 411)

Technické múzeum v Košiciach. Postavenie tohto múzea je na Slovensku špecifické. Zamerané je na ochranu a záchranu historických technických pamiatok. Je jediné svojho druhu na Slovensku. Do jeho pôsobnosti patrí aj zhromažďovanie, dokumentovanie a výskum v oblasti histórie pamiatok vedy, výroby a techniky na území Slovenska. Súpis nehnuteľných technických pamiatok bol ukončený v roku 1972. Evidovaných bolo 394 z rôznych odvetví, v súčasnosti ich počet presahuje 500. K spresneniu počtu technických pamiatok na Slovensku je potrebné zosúladiť zoznamy Technického múzea v Košiciach a Pamiatkového úradu Slovenskej republiky. Múzeum je jedným z garantov revitalizácie priemyselného dedičstva na Slovensku. Vykonáva projekty zamerané na rekonštrukciu a sprístupnenie významných objektov, ako napríklad Hámor Medzev, Solivar pri Prešove Karlova huta v obci Vlachovo v rožňavskom okrese a mnohé ďalšie.

Hámor Medzev. K prioritným projektom technického múzea v Košiciach, ktoré sú zamerané na rekonštrukciu pamiatok, patrí Hámor Medzev. Tento hámor sa začal rekonštruovať v roku 2008 s cieľom zachovať unikátne tradície v regióne. Výroba v medzevskom hámre mala v minulosti veľký význam nielen na území Slovenska, ale aj v celej Európe a trvala viac ako šesť storočí. V roku 1933 bolo v tejto oblasti v prevádzke 95 hámrov, v roku 1955 už iba 35 hámrov a v roku 1960 prebiehali už len príležitostné práce v štyroch až piatich hámroch. V 60. rokoch 20. storočia bola táto špeciálna maloželeziarska výroba nahradená priemyselnou. Medzevský hámor slúžil spočiatku ako školský hámor pre miestnych kováčov, neskôr ho od posledného majiteľa Jozefa Tischlera odkúpilo Slovenské technické múzeum v Košiciach. V súčasnosti je evidovaný ako chránená technická pamiatka a na jeho rekonštrukciu boli vyčlenené obmedzené finančné prostriedky z Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. Po dokončení rekonštrukcie je v pláne technickú pamiatku sprístupniť a vytvoriť v nej optimálne podmienky pre kultúrno-vzdelávacie využitie.

Solivar pri Prešove. Ďalším významným projektom Slovenského technického múzea v Košiciach je rekonštrukcia Solivaru pri Prešove, ktorá prebehla v rokoch 2009 – 2011. Objekt je vyhlásený za Národnú kultúrnu pamiatku. Sklad soli v máji 1986 vyhorel. Bol najvýznamnejšou súčasťou unikátneho komplexu technických objektov tejto Národnej kultúrnej pamiatky. Nachádza

sa tu aj huta, varňa, šachta Leopold, klopačka a kováčske dielne. Požiar zničil najdôležitejšie súčasti interiéru, najmä nenapodobiteľnú svorníkovú drevenú konštrukciu krovu – zachovali sa len zvislé konštrukcie bez výplne. Od vzniku požiaru objekt chátra, je v havarijnom stave a nenachádza sa tu žiadne technické vybavenie. Po rekonštrukcii tu má vzniknúť viacúčelový objekt s dvoma podlažiami a vysokou strechou. Obe úrovne prvého podlažia budú slúžiť pre expozície, v ktorých sa budú prezentovať najmä dobové postupy pri ťažbe a skladovaní soli, dubnický opál a solivarská paličková čipka, ale aj významné osobnosti, ktoré pôsobili v tomto regióne.

Karlova huta – Vlachovo. Táto vysokopecná huta sa nachádza pri sútoku rieky Slaná a potoka Dobšina v rožňavskom okrese. V roku 1843 ju postavil gróf Karol Andrássy, vďaka ktorému nesie v súčasnosti meno „Karlova huta“. V blízkosti je zlievareň na výrobu zariadení pre liehovarnícky priemysel. Surové železo sa spracovávalo v miestnych hámroch, prípadne sa na trhu ponúkalo nespracované. Zo spomínanej vysokopecnej huty sa zachovala vysoká pec vrátane prevádzkovej budovy. Rekonštrukcia vysokej pece bola zabezpečená Slovenským technickým múzeom v Košiciach v roku 1992. V rokoch 2009 až 2011 bola zaradená v rámci projektov múzea aj rekonštrukcia tejto jedinečnej pamiatky Gemera. Hlavným cieľom rekonštrukcie je začleniť Hutu Karol medzi kultúrno-priemyselné pamiatky rámci projektu Stredoeurópskej železnej cesty. Po rekonštrukcii má objekt disponovať priestormi pre muzeálne, dokumentačné a výstavné účely. (LOBODOVÁ 2010 : 69-73)

Technické pamiatky v okrese Komárno. Prírodné podmienky, poľnohospodárstvo a vodné toky ako typické znaky komárňanského okresu sú hlavnými indikátormi vzniku množstva technických pamiatok. Podunajská nížina, známa ako obilnica Slovenska, je charakteristická mierne zvlnenými pahorkatinami a úrodnými rovinami. Prevláda maďarsky hovoriace obyvateľstvo. Pocit exotickosti posilňuje existencia množstva pamiatok z obdobia Rímskej ríše a tureckej expanzie zo 16. a 17. storočia. Kvalita a služby cestovného ruchu napredujú najmä vďaka termálnym prameňom a kúpaliskám, ktoré sú pre tento región charakteristické. Zaujímavými sa stávajú aj architektonické, kultúrno-historické a technické pamiatky, predovšetkým vodné mlyny, vidiecke panské sídla, pevnosti a románske kostolíky. Nepredstaviteľné čaro ponúkajú lužné lesy a nížinná krajina s množstvom riečnych koryt a ramien, kaštieľskými parkmi a agátovými hájikmi. Podunajskú pahorkatinu a Podunajskú nížinu môžeme považovať aj za kráľovstvo šiestich riek: Váhu, Dunaja, Nitry, Hrona, Ipla a Žitavy. Dunajské ramená a tok Malého Dunaja sa nachádzajú v lužných lesoch a poskytujú jedinečnú scenériu s vodnými mlynmi. Dlhým ramenom rieky Dunaj sa vyčlenil najväčší vnútrokontinentálny európsky ostrov – Žitný ostrov. (LUDVÍK 2012 : 98)

Parná prečerpávací stanica medzi obcami Patince a Virt. Pri prehradenom ústí starej Žitavy do Dunaja pri obci Virt sa zachovala zaujímavá technická pamiatka – parná prečerpávací stanica z roku 1897. Je súčasťou sústavy prečerpávacích staníc, ktorých účelom bolo prečerpávanie

vnútorných a priesakových vôd za hrádzu. Neskôr sa dobudovala v rokoch 1884 – 1896 protipovodňová hrádza Dunaja, ktorej celková dĺžka dosahovala takmer 250 kilometrov. Napriek tomu v rokoch 1897 a 1899 pretrhli hrádzu „storočné“ povodne. Pri obci Čičov bola v roku 1896 postavená prvá prečerpávací stanica. O rok vznikli ďalšie tri parné prečerpávacie stanice v obciach Martovce, Patince a Lándor. Splňali svoj účel až do povodne v roku 1965 a niektoré zariadenia slúžili po technickej modernizácii až do polovice 70. rokov 20. storočia. Objekt parnej prečerpávacej stanice v Patinciach tvorí budova strojovne s tehlovým komínom. Strojovňa je prízemný objekt s nízkou sedlovou strechou. Bočné krídlo tvorí kotolňa, resp. skladovací priestor. Strojovňa má pôvodné technologické zariadenie. Čerpacia stanica pozostáva z dvoch čerpacích strojov, ktoré dodala anglická firma Nicholson. Vo veľmi dobrom stave je udržiavaná ako kultúrna pamiatka. Tehlový komín siaha až výšky 38 metrov. Technické vybavenie objektu – parné stroje a čerpadlá, boli prísne strážené a udržiavané do takej miery, že by boli aj dnes schopné prevádzky. V súčasnosti už hladinu rieky Dunaj udržiava neďaleká elektrická prečerpávací stanica. Parná prečerpávací stanica ukončila svoju činnosť v roku 1976 a nahradila ju stanica s dieselovými motormi. Prečerpávací stanica s elektrickým pohonom je v prevádzke od roku 1986. V súčasnosti patrí

Obrázok 1 Parná prečerpávací stanica medzi obcami Patince a Virt

Zdroj: Ďurakov (2017)

Povodiu Dunaja a vstup je umožnený len osobám so špeciálnym povolením od vedenia firmy. (NÉMETH 2016 : 31, 32 vlastný preklad)

Mosty komárňanského okresu. Poloha mesta Komárno a jeho okresu, ohraničená veľkými vodnými tokmi Dunaja, Nitry a Váhu, predurčila toto územie na vznik množstva mostov. V minulosti tu boli len provizórne mosty, ktoré slúžili predovšetkým na vojenské účely. Boli to spočiatku drevené lodo-
vé – plávajúce mosty. Most, ktorý spájala brehy Dunaja na území súčasného Maďarska a Slovenska plával na 79 člnoch. Na tomto moste bola jednoduchá, šesť metrov široká vozovka a dvojmetrový chodník pre peších. (PAULÍK 2012 : 126)

Alžbetin most. Tento most z rokov 1891 až 1892 sa nachádza na slovensko-maďarských hraniciach. Je to prvý oceľový most cez Dunaj v tejto oblasti. Nesie názov po manželke Františka Jozefa – rakúskeho cisára a uhorského kráľa. Približne v strede mosta prechádza hranica medzi Slovenskom a Maďarskom. V súčasnosti jeho kapacita nevyhovuje rastúcemu počtu vozidiel a preto sa realizuje projekt nového cestného premostenia v blízkosti železničného mosta cez Dunaj. Mal by výrazne odľahčiť dopravu na historickom Alžbetinom moste, pretože bude situovaný na okraji mesta. Z viacerých alternatív bol vybraný variant zaveseného mosta s atypickým pylónom. (SZÁ-MADÓ 2002 : 15-19 vlastný preklad)

Železničný most cez Dunaj. Tento most slúži prioritne pre železničnú dopravu. Postavený bol v roku 1910. Počas druhej svetovej vojny bol zničený a jeho konštrukcia ostala visieť na pilieroch. Po vojne bol kompletne zrekonštruovaný a v roku 1954 ním prešiel prvý nákladný vlak cez Dunaj. Slávnostné otvorenie železničného mosta („Mosta priateľstva“) sa uskutočnilo 1. januára 1955. Odvtedy bol viackrát rekonštruovaný, naposledy v roku 2012. S dĺžkou 510 metrov je najdlhším cezhraničným železničným mostom na území Slovenska.

Drevený most v Kolárove. Mestečko Kolárovo kedysi ležalo na dôležitej obchodnej ceste v blízkosti brodov cez Váh a Malý Dunaj. Brod chránil takzvaný Hrad mieru, ktorý dala postaviť kráľovná Mária z Anjou v obave pred tureckými nájazdmi v roku 1349. Dnes slúži drevený most, ktorého dĺžka dosahuje 86 m, výlučne pre chodcov cez Malý Dunaj. Miestni ochranári ho postavili v roku 1992 za rekordných deväť dní ako kópiu dnes už neexistujúceho mosta z 50. rokov minulého storočia na základe opisov ľudí, ktorí si ho ešte pamätali. Dĺžka zrekonštruovaného mosta dosahovala rozmery pôvodného mosta – necelých 62 m. V roku 1997 ho predĺžili o 24 metrov a tak sa stal najdlhším dreveným krytým mostom v Európe. Väčšia časť je z agátového dreva s predpokladanou životnosťou 150 rokov. Jednoduchá trámová konštrukcia leží na drevených stĺpoch na brehoch rieky i vo vode. Šírka mosta je 2,25 metra, po oboch stranách je drevené mrežové zábradlie. Most má sedlovú šindľovú striešku. (PAULÍK 2012 : 121, 128)

Lodný mlyn v Kolárove. Mesto Kolárovo je významné svojou polohou na sútoku Váhu a Malého Dunaja v južnej časti Podunajskej nížiny. Od stredoveku bola na Malom Dunaji rušná lodná doprava. Najväčším lákadlom pre

turistov je model plávajúceho dunajského mlyna. (Pôvodný mlyn je od roku 1965 v depozite Múzea slovenskej dediny v Martine). V súčasnosti nie je funkčný a v jeho interiéri je zriadené Múzeum vodného mlynárstva s autentickou expozíciou. Postavený bol v roku 1978 v komárňanských lodeniciach podľa návrhu architektky Jany Krivošovej. Na základe súčasných noriem je trup z ocele obložený drevom. Interiér a jeho vybavenie je autentické. Kotví v peknom prírodnom prostredí na stojatej vode v Mŕtvom ramene Malého Dunaja. V areáli vodného mlyna sa nachádza múzeum pod holým nebom, ktorého súčasťou sú okrem iného aj pec na pečenie chleba, staré poľnohospodárske stroje, vozy a rybárske náčinie. Súčasťou areálu je aj pohostinské

Obrázok 2 Lodný mlyn a drevený most v Kolárove

Zdroj: Ďurakov (2017)

zariadenie a výbehy s úžitkovými zvieratami. V blízkosti mlyna sa rozprestiera aj významná archeologická lokalita. Nachádza sa tu prenesený vidiecky dom z polovice 19. storočia s pôvodným vybavením a niekoľko technických exponátov. (MLYNKA 2007 : 18, 20)

Hvezdáreň v Hurbanove. Korene Astronomického, Geofyzikálneho a Meteorologického ústavu SAV siahajú do druhej polovice 19. storočia, do astronomického, meteorologického a neskôr aj geofyzikálneho observatória, ktoré v Hurbanove – Starej Ďale založil Mikuláš Konkoly – Thege koncom šesťdesiatych rokov. Thege vybudoval observatórium v rokoch 1867 – 1871 ako jedno z najmodernejších európskych súkromných observatórií. V roku 1899 ho Thege daroval štátu a bol jeho doživotným riaditeľom. Po výstavbe

budova disponovala deviatimi kopulami s prístrojmi a ďalekohľadmi. Okrem astronomických pozorovaní sa tu od roku 1872 uskutočňovali aj geofyzikálne a meteorologické pozorovania. Dôležitou činnosťou observatória od roku 1890 bolo aj pozorovanie zemského magnetizmu. Od roku 1962 nesie pomenovanie Slovenská ústredná hvezdáreň. Vďaka hurbanovskej hvezdáрни sa otvorilo v roku 1969 „Pomaturitné štúdium astronómie“. V roku 1972 bola hvezdáreň premenovaná na Slovenské ústredie amatérskej astronómie. O rok neskôr sa do tlače dostal prvý slovenský astronomický časopis Kozmos a v tom istom roku vznikol aj Slovenský zväz amatérskych astronómov. Práce v observatóriu prebiehajú nepretržite.. Hlavná budova je dvojpodlažná a pozostáva z veľkej a malej sklenej kupoly. (DRUGA 1998 : 27-42)

Medzi technické pamiatky v komárňanskom okrese zaraďujeme napríklad aj Komárňanské lodenice, Parnú prečerpávaciu stanicu v obci Kameničná, Ľanárske závody, Mlyn a Tehelňu v obci Tõň.

Vodojem v Komárne. Prevažná časť komárňanského obyvateľstva bola v 80. rokoch 19. storočia zásobovaná vodou priamo z Váhu a Dunaja a v rodinách bola filtrovaná pomocou riečneho piesku. Počiatky priprav celomestského vodovodu sa datujú do tohto obdobia. Až do konca storočia trval výber najvhodnejšej lokality pre studne. Systém vodojemu a rozvodných sietí bol uvedený do prevádzky v roku 1902. Šestnásťročné úsilie o výstavbu mestského vodovodu bolo završené. Studne boli zapustené do nepriepustného ílového podlažia. Prvá bola vyhlbená do hĺbky 16,5 metra a jej priemer bol takmer štyri metre. Pri objeme týchto studní a vtedajšieho počtu obyvateľov postačovala voda až pre tridsať tisíc obyvateľov. Okolie studní bolo z bezpečnostných dôvodov vyvýšené o dva metre nad povodňovú úroveň hladiny Dunaja. Čerpacia stanica bola vybudovaná v roku 1902 a po viacsobných rekonštrukciách a úpravách je stále prevádzkyschopná. Nachádzali sa v nej výkonné čerpadlá, ktoré odvádzali vodu cez výtlačné potrubia, ktoré prechádzali celým Alžbetiným ostrovom a viedli až do vodojemu. V meste bolo vybudovaných množstvo rozvodov a prípojok, ktoré umožňovali obyvateľom mesta prístup k pitnej vode. Výška nádrže vo vodojeme predstavuje 7,3 metra a jej priemer desať metrov. Nádrž disponuje vodou o objeme 500 metrov kubických. Vodojem je i v súčasnosti vo veľmi dobrom stave a je prevádzkyschopný, ale je odstavený kvôli zvýšeným tlakovým pomeroch. Následne v roku 1915 boli pôvodné plynové motory nahradené výkonnejšími dieselvými. Na území mesta pokračovala výstavba kanalizačných sietí a prípojok pre obyvateľov. Inžinieri sa snažili objaviť vhodný a kvalitný zdroj pitnej vody aj na južnej strane Dunaja, lebo mesto Komárom na maďarskej strane bolo v týchto časoch tiež zásobované pitnou vodou priamo zo slovenského Komárna. Ako dôsledok rastúceho počtu obyvateľstva a zvýšenej spotrebe pitnej vody sa v roku 1921 objavil nedostatok tejto vzácnej tekutiny. Návrh na dlhodobé riešenie nedostatku vody prišiel v roku 1942 z kancelárie inžinierskeho úradu vybudovaním desiatich studní na Alžbetinom ostrove, ktoré

mali zabezpečiť dostatok vody pre všetkých obyvateľov mesta. Tento systém fungoval bez problémov až do polovice 70. rokov. Po konečnom odstránení vojnových škôd sa mesto začalo rozrastať a vybudovali sa nové sídliská, čo si vyžadovalo rozšíriť vodovodnú sieť a vystať nové zberače vody. Dieselové motory nahradili elektrickými a vodné zdroje sa rozšírili o ďalších šesť studní. Tento vežový vodojem je postavený v romantistickom slohu a jeho vzhľad pripomína históriu mesta a jeho niekdajší význam mesta a to protitureckú pevnosť. Jeho výška dosahuje výšku 36,5 metra a kruhový pôdorys má priemer 11 metrov. Prístup do nádrže je zabezpečený vretenovým schodiskom,

Obrázok 3 Vodojem v Komárne (história a súčasnosť)

Zdroj: <http://ciernediery.sk/vodojem-v-komarne/>

ktoré je osvetľované štrbinovými lomenými oknami a končí na streche vodojemu. Nad vstupnou bránou do objektu sa zachovala mreža s geometrickým dekórom. Komárňanský vodojem bol v minulosti oddelený plotom, no v súčasnosti za zachoval len múrik bez kovania. (KOMVAK 2002 : 61-65)

Hodnotenie vybranej technickej pamiatky – Vodojem v Komárne.

Uvedená technická pamiatka bola vybraná na rekonštrukciu z dôvodu jej najväčšieho potenciálu pre regionálny rozvoj kultúry a turizmu. Pri rekonštrukcii a sprístupnení technickej pamiatky je potrebné zistiť všetky jej silné a slabé stránky, príležitosti, ktoré nám revitalizácia poskytne a ohrozenia, ktoré môžu vzniknúť pri realizácii projektu i po jej ukončení.

Medzi silné stránky daného objektu jednoznačne patrí jedinečnosť v komárňanskom okrese a na celom Slovensku. Na našom území existuje veľké množstvo vodojemov, no mnohé nie sú v zachovalom stave a sú výzorom jednoduché. Vodojem v Komárne je unikátnou stavbou, postavenou v romantistickom štýle. Mesto má výhodnú geografickú polohu na hraniciach s Maďarskou republikou a vzniká tu predpoklad k zvýšeniu atraktivity tejto pohraničnej oblasti. Objekt sa nachádza v bezprostrednej blízkosti centra mesta, preto návštevu tejto súčasti industriálneho dedičstva zvládne každý účastník cestovného ruchu počas prehliadky okolitých kultúrno-historických pamiatok. V meste je vybudovaná dostatočná infraštruktúra, ktorá záujemcom umožňuje pamiatku navštíviť pomocou motorizovaného dopravného prostriedku. Okolím komárňanského okresu vedie množstvo cyklotrás, ktoré môžu dopomôcť k zvýšeniu návštevnosti. Na Slovensku evidujeme rastúci záujem o kultúrno – historické pamiatky a o industriálne dedičstvo aktívnym obyvateľstvom našej krajiny.

K slabým stránkam Vodojemu v Komárne môžeme zaradiť nedostatočnú starostlivosť o kultúrne dedičstvo Slovenska. Tento objekt nie je vôbec propagovaný na miestnej ani regionálnej úrovni a množstvo obyvateľov nemá informácie o histórii stavby, jej fungovaní a jedinečnosti. Záujem o industriálne dedičstvo na Slovensku narastá, ale tieto pamiatky stále patria k nedoceneným. V blízkosti vodojemu je len jedno parkovisko s kapacitou päť parkovacích miest a preto je návšteva pre motoristov komplikovaná. Záujem zo strany bývalého i terajšieho majiteľa tejto pamiatky je malý. Rekonštrukcia prebehla len v exteriéri vodojemu a jeho blízkom okolí, ale vyžaduje si ju aj interiér na zvýšenie bezpečnosti návštevníkov a aj kvôli dlhodobej ochrane.

Medzi príležitosťami po realizácii projektu patrí jednoznačne spolupráca s ostatnými miestnymi kultúrnymi inštitúciami a vzájomná propagácia. Spolupráca bude prebiehať aj na medzinárodnej úrovni s partnerským maďarským mestom Komárom. Prevádzka takejto pamiatky si vyžaduje zodpovedných zamestnancov. Vzniknú nové pracovné príležitosti pre sprievodcov cestovného ruchu, správcu pamiatky a ďalších pracovníkov, ktorí sa budú priamo podieľať na jej fungovaní, čím sa zmenší nezamestnanosť. Mesto Komárno bude vďaka tejto rekonštrukcii zviditeľnené na regionálnej, národnej aj medzinárodnej úrovni, čo napomôže k rozvoju cestovného ruchu. Keďže vodojem v Komárne je prvá technická pamiatka, ktorá bude v meste sprístupnená, stúpne atraktivita mesta. Zvýši sa návštevnosť ostatných kultúrnych inštitúcií, kultúrohistorických pamiatok a zaujímavostí v Komárne a v okolí. Vzrastie návštevnosť ubytovacích a stravovacích zariadení. Sprístupnenie technickej pamiatky prispeje k zvýšeniu motivácie domáceho obyvateľstva k účasti na domacom cestovnom ruchu.

K ohrozeniam, ktoré sa môžu pri danom projekte vyskytnúť, zaraďujeme vplyv klimatických podmienok na stav technickej pamiatky, čo sa môže

odzrkadliť v návštevnosti. Môže dôjsť aj k nedoceneniu rekonštrukcie takéhoto typu kultúrneho dedičstva a k nízkej návštevnosti.

Vytvorenie vyhladky na cimburí Vodojemu. Strategickým cieľom rekonštrukcie je zvýšenie atraktivity pohraničnej oblasti pre domácich a zahraničných účastníkov cestovného ruchu obnovením a sprístupnením technickej pamiatky Vodojem v Komárne. Medzi špecifické ciele projektu patrí kompletná rekonštrukcia interiéru vrátane spevnenia zábradlia, opravy schodiska a vnútorných omietok. K špecifickým cieľom zaraďujeme vytvorenie vyhladky na najvyššom bode vodojemu (cimburie) a následné nainštalovanie veľkoplošných historických fotografií umiestnených na maliarskych stojanoch a ich rozmiestnenie na špirálovitom schodisku vodojemu. Rekonštrukcia umožní zvýšenie atraktivity regiónu, prehĺbi historické vedomie o meste a fungovaní pamiatky a tým zlepši kvalitu vzdelávania.

Cieľové skupiny. Medzi hlavné cieľové skupiny zaraďujeme účastníkov domáceho cestovného ruchu. Keďže pamiatka sa nachádza v pohraničnej oblasti Slovenska s Maďarskou republikou, možno počítať aj s rozvojom zahraničného cestovného ruchu. V neposlednom rade radíme k cieľovým skupinám aj odbornú verejnosť, učiteľov a žiakov základných, stredných ale aj vysokých škôl či univerzít. Domáci cestovný ruch predstavuje cestovanie a pobyt domáceho obyvateľstva vo vlastnej krajine. Cieľovou skupinou sú všetci obyvatelia územia Slovenskej republiky, ktorí sa aktívne zapájajú do domáceho cestovného ruchu, chápu význam udržiavania a ochrany kultúrnych pamiatok a chcú sa svojou aktívnou účasťou podieľať na zvyšovaní záujmu o technické pamiatky. Cieľovou skupinou sú aj obyvatelia iných štátov cestujúcich na územie Slovenska. Medzi najväčší predpoklad návštevnosti patria účastníci cestovného ruchu z Maďarska, ktorí majú záujem o spoznávanie cezhraničného regiónu. K cieľovej skupine zaraďujeme aj odborníkov z oblasti histórie, architektúry a vodohospodárstva, ktorí chápu zmysel obnovy takýchto kultúrnych pamiatok, význam ich zachovania pre budúce generácie a svojou návštevou chcú zvýšiť svoje vedomosti v danej oblasti, alebo získať inšpiráciu na prácu v odbore. Cieľovou skupinou sú aj všetci učitelia základných, stredných a vysokých škôl, ktorí majú záujem o organizovanie exkurzií do Vodojemu v Komárne a chcú tak prispieť k vzdelanosti a informovanosti svojich žiakov.

Význam projektu a jeho nadväznosť. Aktivity sa zameriavajú na revitalizovanie technickej pamiatky Vodojem v Komárne a ich účelom je jej sprístupnenie pre uvedené cieľové skupiny tak, aby bola dostupná pre každého a aby spĺňala najvyššie bezpečnostné štandardy. Cieľom aktivít je tiež zatraktívnenie Komárna pre návštevníkov a ich zotrvanie v meste čo najdlhšie. Súčasný stav technickej pamiatky nezodpovedá prístupovým štandardom, zamedzuje účastníkom cestovného ruchu jej navštívenie kvôli zlému stavu technickej pamiatky – predovšetkým interiéru (nestabilné schodisko a zábradlie, zanedbaná fasáda). Ak sa pre revitalizáciu technickej pamiatky

v Komárne neuskutočnia žiadne kroky, môže dôjsť k jej celkovej devastácii a znehodnoteniu, hoci predstavuje významný doklad industriálnej histórie na našom území. Výsledky rekonštrukcie prispedia k zatraktívneniu mesta pre účastníkov cestovného ruchu a budú nadväzovať na iné atraktivity v meste Komárno.

Aktivity projektu. Projekt sa prioritne zameriava na tri hlavné aktivity, ktoré sú súčasťami jeho cieľa. V rámci kompletnej rekonštrukcie interiéru sa projekt zaoberá spevnením zábradlia, opravou schodiska a vnútorným omietnutím technickej pamiatky. Zabezpečené bude celkové spevnenie konštrukcie zábradlia, jeho opracovanie, zbavenie nečistôt a natretie konzervačným prostriedkom odolným voči hrdzi. Na povrchu schodiska budú odborne opravené vzniknuté praskliny a škáry a následne uhladený povrch pomocou nivelizačnej látky. Na stenách interiéru bude vykonané hĺbkové čistenie, následne sa steny natrú penetračným náterom, ktorý odstráni prebytočné prашné usadeniny a na záver sa steny interiéru natrú špeciálnym silikátovým konzervačným náterom, určeným pre obnovu muriva kultúrno-historických pamiatok. Následne sa na najvyššom bode vodojemu zrealizuje celoplošná rekonštrukcia podlahových krytín vrátane ich vyrovnania pomocou nivelizačnej látky a aplikovaním podlahovej krytiny, odolnej voči poveternostným podmienkam. Tieto kroky budú slúžiť na dlhodobú ochranu technickej pamiatky a jej estetický vzhľad. Záverečnou fázou projektu je inštalácia zarámovaných fotografií na drevených maliarskych stojanoch v interiéri vodojemu, ktoré budú nadobudnuté darom od Podunajského múzea v Komárne. Účelom tejto aktivity je informovať účastníkov cestovného ruchu o histórii vodojemu, jeho využití a fungovaní.

Nadväzujúce aktivity po ukončení projektu. Predpokladom je, že realizovaný projekt vytvorí zaujímavú ponuku ako objekt cestovného ruchu v pohraničnej oblasti Slovenskej republiky. Cieľom projektu je podať záujemcom nové informácie o fungovaní kultúrnej pamiatky a poskytnúť ojedinelý výhľad na mesto Komárno a jeho okolie. Po úspešnej realizácii projektu bude nasledovať slávnostné otvorenie a oficiálne sprístupnenie pamiatky. Nastávajúci projektom môže byť revitalizácia oddychovej zóny v exteriéri vodojemu, prípadne na vytvorenie malého pohostinského zariadenia, či obchodu so suvenírmi priamo v zbernej nádrži. Počíta sa so vzájomnou spolupracou s ďalšími kultúrnymi inštitúciami (napríklad na propagácii).

Záver. Stanovenými strategickými aj parciálnymi cieľmi príspevku boli technické pamiatky na Slovensku. Po ich definovaní som sa zameriaval na technické stavby v komárňanskom okrese. Ich analýza bola vykonaná na základe terénneho výskumu. Záverom si dovoľím dodať, že pri definovaní technickej pamiatky sa prikláňam k L. Mlynkovi, ktorý výstižne zachytil podstatu technických pamiatok tvrdením: „*sú to nehmotné i hmotné dôkazy spoločnosti a jej historického vývoja, umenia, vedy, techniky a iných odvetví ľudskej práce a života*“.

Komárňanský okres a jeho centrum som si vybral kvôli špecifickým geografickým podmienkam, histórii a celkového významu pre Slovenskú republiku. Prínosné je začlenenie technických pamiatok do konceptu kultúrneho dedičstva, čo napomohlo k ucelenému obrazu o industriálnom dedičstve na Slovensku. Tejto problematike sa venovalo viac autorov a zákonov, ktoré chránia kultúrne dedičstvo pamiatok výroby, vedy a techniky. Kladom môže byť aj využitie technických pamiatok ako produktu cestovného ruchu. Snahou bolo zviditeľniť technické pamiatky na Slovensku a prispieť k ich zachovaniu pre budúce generácie.

Literatúra a pramene:

- DRUGA, L. Hvezdáreň Hurbanovo. Nitra : Nitrianske tlačiarne, 1998. 64 s. ISBN 85-85221-08-X
KOMVAK, Rt. Komárom város – Víznyűve és csatornázásának első 100 éve. Komárno : KOMVAK, 2002. 120 s. ISBN 963-204-161-5
LOBODOVÁ, D. Revitalizácia technických pamiatok. In: DESIGNUM² 2010. ISSN 1335-034x, 3. 5. 2010, č. 2, roč. 16, s. 69
LUDVÍK, P. – DAVID, P. ml. Slovensko krížom-krážom – Západné Slovensko. Bratislava : IKAR, 2012. 264 s. ISBN 978-80-551-3067-5
MLYNKA, L. – HABERLANDOVÁ, K. Kultúrne krásy Slovenska – Technické pamiatky. Bratislava : DAJAMA, 2007, 112 s. ISBN 978-80-89226-43-6
NÉMETH, I. A csallóköz árvízvédelméről. In: Szabad Újság. ISSN 1335-6631/2016, 10. 8. 2016, č. 32, s. 31, 32
PAULÍK, P. Mosty na území Slovenska – História a súčasnosť viac ako 250 najkrajších a najzaujímavejších mostov. Bratislava : ProPonti, 2012. 270 s. ISBN 978-80-8076-103-5
ROSENBAUM, K. a kol. Slovensko – Kultúra 2. časť. Bratislava : Obzor, 1980. 912 s.
SZÁMADÓ, E. 110 éves a komáromi Erzsébet híd. Komárom : Komáromi Nyomda, 2002. 32 s. ISBN 1588-9467

Kontakt:

Mgr. Viktor Ďurakov
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
viktor.durakov@ukf.sk

Interpretácia banskej kultúrnej krajiny v kontexte cestovného ruchu

Barbora Predanocycová

Kľúčové slová: štiavnicko-hodrušský rudný rajón; banská/montánná kultúrna krajina; kultúrne dedičstvo; interpretácia krajiny; cestovný ruch.

Key words: Štiavnica-Hodruša ore district; mining cultural landscape; cultural heritage; landscape interpretation; tourism.

Abstract: The paper deals with the mining cultural landscape as a part of the cultural heritage. It introduces the possibilities of interpreting and making available the elements of the cultural landscape and preserved forms of the mining relief in the cadastre of Banská Štiavnica and Hodruša-Hámre. The application part presents the current state and usefulness of the mining landscape in tourism.

Úvod. Územie banskoštiavnického regiónu bolo výrazne ovplyvnené banskou činnosťou od stredoveku po obdobie 20. storočia, ktorá umožnila vytvorenie jedinečného kultúrneho dedičstva. Výsledkom snahy miestnych aktérov o získanie medzinárodného uznania bolo zapísanie mesta Banská Štiavnica na Listinu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Začiatkom 90. rokov 20. storočia sa rozvoj mesta a prilahlých obcí začal orientovať na aktivity podporujúce kultúru a cestovný ruch. Mnohé stavby v centre mesta začali nadobúdať alternatívnu funkciu, ktorá priamo súvisí s rozvíjajúcim sa kultúrnym cestovným ruchom – vznikajú ubytovacie a stravovacie zariadenia, špecializované maloobchodné prevádzky. Zánik baníctva

sa odráža aj v okolitej krajine, ktorá už nie je určená na exploataciu prírodných zdrojov, ale stala sa predmetom ochrany a miestom pre rekreačné využitie návštevníkov. Krajina musí byť na túto novú funkciu adekvátne pripravená, čo sa prejavuje v jej sprístupnení pre návštevníkov a prezentovaní kľúčových hodnôt prírodného a kultúrneho charakteru.

Prírodné prostredie v kontexte spoločensko-ekonomických zmien. František Kele a Peter Mariot na základe vzťahov medzi krajinou, ľuďmi a životným prostredím, vymedzili šesť skupín krajinných typov podľa intenzity spoločenského využitia: 1. prírodná krajina bez hospodárskeho využitia (polárna, vysokohorská a púštna krajina); 2. prírodná krajina s potenciálnymi možnosťami využívania (krajina dažďových pralesov a tajgy); 3. extenzívne využívaná prírodná krajina (krajina tundry a alpínskych lúk); 4. extenzívne využívaná prechodná krajina (krajina listnatých lesov a saván); 5. vidiecka kultúrna krajina (poľnohospodárska a rekreačná krajina); 6. mestská kultúrna krajina.¹

Rekreačná krajina je z pohľadu autorov Kele a Mariot vnímaná ako významný funkčný typ vidieckej kultúrnej krajiny, v ktorom človek využíva prírodné zdroje. Základnými prvkami, ktoré určujú atraktivnosť krajiny a formujú potenciál krajiny pre rekreačné účely, sú výšková členitosť, denné teploty, výskyt a trvanie snehovej pokrývky, výskyt väčších vodných plôch, minerálnych prameňov a lesov. Charakter zásahov, ktorými človek pretvára prírodnú krajinu na rekreačnú, sa zameriava na budovanie siete zariadení, slúžiacich na zvýšenie rekreačných aktivít. Vo väčšine typov rekreačných krajín sa prelínajú záujmy cestovného ruchu, poľnohospodárstva, priemyselnej výroby a dopravy, čím môže dôjsť ku vzniku negatívnych vplyvov na prírodné prvky. Kritické situácie vznikajú vtedy, ak tieto vplyvy narúšajú atraktivnosť krajiny z hľadiska cestovného ruchu a tým odbúravajú základy, na ktorých vzniká rekreačná krajina. Rekreačná krajina patrí k najmladším výsledkom interakcii prírodných a socioekonomických prvkov krajinného systému a v budúcnosti sa očakáva zvýšený dopyt po jej vzniku.²

Budúcnosť skúmaných lokalít v súvislosti s vplyvom cestovného ruchu načrtli vo svojich publikáciách viacerí autori. Peter Zorvan vidí budúcnosť okresu Banská Štiavnica (2001) v rozvoji priemyselnej výroby, poľnohospodárstva, ale aj v rozvoji cestovného ruchu, turistiky a agroturistiky.³ Autor monografie obce Hodruša – Hámre, Vít Priesol v roku 2005 naznačil, že terén je vhodný na turistiku a lyžovanie, a to vďaka vhodnému sklonu okolitých svahov.⁴

Štiavnické vrchy boli vyhlásené za chránenú krajinnú oblasť pre svoje prírodné hodnoty a status najväčšieho vulkanického pohoria. Vrchy ležia na rozhraní dvoch klimatických typov a majú osobitý charakter striedania

¹ KELE, F. – MARIOT, P. *Krajina, ľudia, životné prostredie*. s. 20.

² KELE – MARIOT, ref. 1, s. 50 a n.

³ ZORVAN, P. *Okres Banská Štiavnica – informačný sprievodca*. s. 7.

⁴ PRIESOL, Najstaršie dejiny obce Hodruša-Hámre., s. 9.

lesov s pasienkami, lúkami a sídlami. Milan Kapusta poukazuje na množstvo historických a technických pamiatok, ktoré sú následkom rozvinutej banskej činnosti a pôsobia ako najvýraznejší krajinotvorný činiteľ. Podnet na vyhlásenie chráneného územia pochádzal od pamiatkarov, pretože krajinný ráz predstavuje „kultúrnu – banícku krajinu“ s mnohými technickými pamiatkami, ktoré sú súčasne krajinnými dominantami a bez nich si dnešný ráz krajiny nevieme predstaviť (v pamiatkarskej legislatíve chýba zodpovedajúca kategória ochrany). K technickým pamiatkam patria vodné nádrže – tajchy, ústia štôlní, niektoré haldy a pingové polia. Autor predpokladá (1988), že rekreačný význam územia bude vzrastať a bude nutné pristúpiť k usmerňovaniu návštevníkov v súlade s kritériami ochrany prírody v CHKO prostredníctvom výstavby siete turistických chodníkov.⁵

Milan Lehotský sa zaoberal krajinnými štruktúrami v Štiavnických vrchoch a navrhuje rozčleniť územie na 4 typy súčasnej krajiny: priemyselnotechnizovaná krajina mestského typu, poľnohospodárska krajina, lesná neosídlená až sporadicky osídlená krajina a rekreačná krajina. Rekreačná krajina začala vznikať najmä v 80. rokoch 20. storočia a bola výlučne viazaná na systém vodných nádrží vrátane blízkeho okolia. V rekreačných centrách/chatových osadách nadobudol cestovný ruch viazanú (podnikové a súkromné chaty, pionierske tábory) a voľnú podobu (campingy, stanové tábory).⁶

Na začiatku 90. rokov 20. storočia sa potenciál krajiny pre rekreáciu nadmerne využíval iba v oblasti vodných nádrží a Sitna. Alternatívou k preťaženým lokalitám podľa Lehotského malo byť budovanie rekreačných a športových zariadení v obciach (napr. zmena funkcie a budovanie rekreačných zariadení v obci Uhliská, Kopanice, Hodruša, Banský Studenec, Baďan, Beluj), čím sa dospeje k intenzívnejšiemu využívaniu iných prírodných a antropogénnych rarít Štiavnických vrchov. Autor upozorňuje na nedostatočné využívanie mestskej pamiatkovej rezervácie Banská Štiavnica, kde boli až do začiatku 80. rokov viaceré historické objekty v dezolátnom stave. Potenciál pre využitie v cestovnom ruchu vidí aj v jedinečnom systéme zberných jarkov (možnosť vytvorenia náučnej turistickej trasy pozdĺž celého systému). Územie disponuje vhodnými podmienkami na zimnú rekreáciu a autor načrtáva možnosti výstavby lyžiarskych zariadení v Hodrušskej a Richňavskej doline a zriadenia bežeckej značkovanej trate.⁷

Banská krajina, jej využitie a prezentácia. Súčasný stav krajiny je výsledkom dlhodobých interakcií človeka a prírody, na základe ktorých sa vytvorili hodnoty, predurčujúce pozitívny vývoj a prosperitu regiónu. Banská Štiavnica a jej okolie disponuje bohatým prírodným a kultúrno-historickým

⁵ KAPUSTA, M. *Technické pamiatky ako jeden z ústredných motívov vyhlásenia Štiavnických vrchov za chránenú krajinnú oblasť*. s. 69-76.

⁶ LEHOTSKÝ, M. *Funkčné štruktúry krajiny (Štiavnické vrchy)*. 34, 42.

⁷ LEHOTSKÝ, ref. 6, s. 75, 88. Pozri aj MICHALÍK, B. - PILÁRIKOVÁ, A. Organizácia domáceho turizmu na Slovensku. s. 19-23.

dedičstvom. Banská krajina je v skúmanej lokalite v súčasnosti takmer neznáma a jej potenciál je z turistického hľadiska značne podceňovaný. Komplikovaný horský terén determinoval rozloženie technických, správnych a občianskych objektov do plošne rozsiahleho územia. Vytvorenie obrazu o histórii a význame baníctva pre formovanie miestnej kultúry je možné vytýčením a prepojením hlavných atraktivít. Okrem kultúrno-historických pamiatok sa v krajine nachádzajú viaceré pozostatky po banskej činnosti a banské reliéfne formy (pingy, haldy, prepadliská, povrchové jamy, upravené a neupravené vstupy do baní), ktoré dotvárajú celkovú krajinnú scenériu a je potrebné ich prezentovať návštevníckej verejnosti. Vzájomným pospájaním prioritných objektov záujmu tak môže vzniknúť turistický náučný chodník, ktorý je zároveň najvhodnejším a najpoužívanejším spôsobom interpretácie kultúrneho dedičstva v skúmanej kultúrnej krajine. Banská krajina, ktorej súčasťou je aj mesto, je pre návštevníkov sprístupňovaná prostredníctvom turistických a cyklistických trás, náučných chodníkov a banskoštiavnickým geoparkom.

Jedným z prvých projektov zameraných na sprístupnenie zaujímavosti banskej krajiny bol projekt *Geopark*. Ambíciou bolo vybudovanie spolupráce s partnermi v cestovnom ruchu, obcami, múzeami, galériami, podnikateľmi a investormi a podnietiť záujem širokej verejnosti. Výstupmi bolo otvorenie Informačného centra, stálej expozície Geoparku v budove Berggericht na Námestí sv. Trojice, Regionálna učebnica environmentálnej výchovy pre I. ročník ZŠ, Náučný geologický chodník Paradajz s 19 zastávkami a expozícia Geológia Slovenska v skanzene SBM. Plánovanými aktivitami bolo značenie chodníkov, trás, areálov, kde sa návštevníci môžu orientovať prostredníctvom dvojazyčných sprievodcov a turistických máp.⁸ V projekte sa tematicky spracovávali technické pamiatky, tajchy a vytýčilo sa niekoľko trás v regióne. Trasy spájali pamiatky v rámci banskej kultúrnej krajiny (prechádzajú aj obcami Štiavnické Bane a Hodruša-Hámre) a sú doplnené interpretačnými panelmi. Geopark predstavuje sieť náučných trás, ktoré sú zakomponované do autentického prostredia a zvyrazňujú región ako geoturistickú lokalitu. Problematickým aspektom bola údržba a jej financovanie, ktorá sa riešila cez Združenie turizmu Banská Štiavnica, z dôvodu väčších dosahov na grantové schémy.⁹

Geologickú stavbu a vývoj Štiavnických vrchov prezentuje *turisticko-náučný chodník Paradajz*. Začiatok chodníka sa nachádza v sedle Červená studňa a má charakter expozície umiestnenej v prírode. Návštevníci si môžu na trase dlhej 4 km prehliadnuť malé pyramídy, vytvorené z rôznych druhov hornín, informácie o geológii sú dostupné na informačných paneloch a miesta s panoramatickým výhľadom dopĺňajú panely s mapami. Počas terénneho výskumu sme trasu absolvovali a konštatujeme, že aj napriek vysokému potenciálu

⁸ LÍŠKOVÁ, Z. Prvý geopark na Slovensku. In. Životné prostredie. s. 284.

⁹ SOMBATHYOVÁ, M. Slovenské banské múzeum. *Diskusia odborných činnostiach múzea a aktuálnej situácii*. [osobná komunikácia]. 2016 [cit. 2016-06-09].

pôsobí nekultivovane až zanedbane a v predchádzajúcom období na inventári prírodnej expozície nebola vykonávaná údržba. Chodník je v súčasnosti nekompletný, chýbajú náučné panely, alebo sú značne poškodené až nečitateľné. Spomedzi analyzovaných náučných chodníkov patrí svojim spracovaním a trasou medzi najatraktívnejšie, ale je evidentné, že bol vytvorený pred niekoľkými rokmi a odvtedy zostal bez akýchkoľvek zásahov. Textové časti sú rozsiahle, jazyk textov je pre pochopenie mierne komplikovaný, pozitívne hodnotíme pridanie ilustračných schém či grafík, ktoré návštevníkovi umožnia ľahšie pochopenie prezentovanej témy. Predstavená situácia spôsobuje, že cieľená návštevnosť chodníka je minimálna a turisti skôr využívajú ostatné chodníky, prípadne okružnú kombináciu viacerých dostupných trás.

Turisticko-náučnou trasou, ktorá prezentuje vplyv banskej činnosti na krajinu, je *chodník Milana Kapustu (Náučný chodník po žile Terézia)*. Návštevník sa počas nenáročnej 2 hodinovej prechádzky krajinou zoznámi s najstaršími prejavmi baníckej činnosti a uvidí miesta východov rudných žíl na povrch. Najatraktívnejšou časťou je možnosť návštevy najvyššie položeného Ottergrundského tajchu a prilahlého majera, kde sa turistický chodník prekrýva s trasami severného a južného zberného jarku. Pri pokračovaní trasy chodník prechádza prírodným prostredím na rozhraní medzi roztrateným baníckym osídlením a voľnou prírodou. Počas tohto úseku sa návštevník oboznámi s históriou mesta a životom baníkov, v závere sa vracia k začiatočnému bodu Červená studňa. Mierne problematickým aspektom chodníka, ktorý sa zároveň týka prírodnej oblasti v okolí vrchov Paradajz a Tanád, je hustá sieť značených a neznačených chodníkov. Počas absolvovania trasy je potrebné venovať pozornosť značeniu a v záujme bezpečnosti návštevníkov neopúšťať vyznačené trasy.

Náučný chodník Glanzenberg prezentuje archeologickú lokalitu Staré mesto, kde sa v minulosti nachádzal hrad s pôvodným baníckym osídlením. Prvé otvorenie sa realizovalo pred viac ako 25 rokmi, po dlhšom období úpadku sa do pozornosti odbornej verejnosti dostáva v roku 2000. Hlavnou konzervovanou pamiatkou je hradná kaplnka, pozornosť návštevníkov upúta aj hutnícka pec. Projekt obnovy chodníka podporili SBM, OZ Kruh, Banskoštiavnicko-hodrušský banícky spolok, mesto Banská Štiavnica, Mestské lesy, Ministerstvo kultúry a Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny – na murárskych prácach, konzervovaní murív a terénnych úpravách sa podieľalo 8 uchádzačov o zamestnanie z regiónu.¹⁰ Náučný chodník má charakter kombinovanej trasy, ktorá sprístupňuje kultúrne dedičstvo (výsledky archeologického výskumu, rekonštrukcie základov stavieb) v prírodnom teréne. Glanzenberg začína v sedle Červená studňa a končí v centre – na námestí Sv. Trojice. Viditeľné je aplikovanie súčasných trendov pri sprístupňovaní a prezentácii krajiny. Inovatívny prístup vidieť pri koncipovaní náučných panelov – veľkosť sú menšie,

¹⁰ V B. Štiavnici otvorili náučný chodník o tajomstvách Glanzenbergu. Dostupné na internete: <<http://www.teraz.sk/regiony/v-b-stiavnici-otvorili-naucny-chodn/131381-clanok.html>>

obsahujú primerané množstvo textu v slovenskom a anglickom jazyku, kde je väčší predpoklad, že návštevník si poznatky zapamätá, texty vhodne dopĺňajú ilustrácie, fotografie a mapy – na každom paneli je zobrazená mapa celej trasy s vyznačenou aktuálnou polohou. Otváranie chodníku bolo podporené marketingovou kampanou a aktualizované informácie o Glanzenbergu sú dostupné aj na oficiálnom profile na sociálnej sieti Facebook.

Náučné chodníky v katastri Banskej Štiavnice prechádzajú prevažne cez východnú časť mesta. Markantnou výhodou je ich poloha, umiestnenie v krajine a vzájomná blízkosť. Kladne hodnotíme aj spoločné východiskové miesto, Červená studňa, kde návštevníci získajú prehľad o všetkých dostupných trasách, a tak si sami zvolia najvhodnejšiu alternatívu. Informačné panely disponujú údajmi o náučných chodníkoch a obsahujú podrobné mapy okolia (možnosti turistických chodníkov, horských cyklotrás, náučných chodníkov a bežkárskeho trasy).

Pri zohľadnení záujmového územia Hodruša-Hámre, Richard Kaňa vyslovuje myšlienku vytvorenia dvoch náučných chodníkov. Náučný chodník intravilánom by viedol od bane Vŕchovských, popri priekope k šachte Lill k Wachthausu, pokračoval ku klopačke, ďalej popri cintorínoch na Šišhaus, štôľňu Mikuláš, popri kostoloch na Námestie kalvárie a späť k bani Vŕchovských. Plánovaná trasa druhého náučného chodníka¹¹ by mala viesť extravilánom obce od bane Vŕchovských k šachte Lill, bočným horským údolím na štôľňu Jozef, štôľňu Florián, Rumplovskú popri Brennerštôľníanskom tajchu do centra a späť.¹²

Projekt náučného chodníka intravilánom obce bol realizovaný v spolupráci s Nadáciou Ekopolis a nesie názov *Cestujeme v čase – Banská Hodruša*. Trasa chodníka je do veľkej miery totožná s vyššie predstaveným návrhom R. Kaňa. Na trase náučného chodníka bolo označených 16 zastávok, ktoré predstavujú najatraktívnejšie lokality historického jadra Banskej Hodruše. Náučný chodník je jedinečným príkladom využitia moderných technológií pri interpretácii prírodného a kultúrneho dedičstva. Je koncipovaný ako internetový chodník, pri jeho prechádzaní môžu návštevníci využívať tablety/smartphony s aplikáciou, ktorá číta QR kódy. Pri každom bode chodníka sú na drevených koloch umiestnené QR kódy a poradové číslo zastávky. Návštevník nasníma QR kód a pri pripojení na internet sa mu zobrazí popis pamiatky s kreslenými vizuálnymi rekonštrukciami pôvodného stavu. Súčasťou realizácie náučného chodníka bolo zostavenie a publikovanie sprievodnej brožúry s textami.

Trasy *Bajkom k tajchom* sa nachádzajú v pohorí Štiavnické vrchy. Cieľom projektu je budovanie a udržiavanie siete cyklotrás pre horských cyklistov, a tým

¹¹ Vyznačenie a prepojenie významných pozostatkov po banskej ťažbe v extraviláne sa nere realizovalo prostredníctvom náučného chodníka, ale za alternatívu sprístupnenia prírodného a kultúrneho dedičstva mimo historického jadra možno považovať projekt *Bajkom k Tajchom* – cyklotrasy, prechádzajúce Štiavnickými vrhmi vrátane katastra obce Hodruša – Hámre, ktorému sa bližšie venujeme nižšie.

¹² KAŇA, R. Úvaha o možnostiach využitia vybraných banských technických pamiatok v Hodruši-Hámroch v oblasti turistického ruchu. In. *Spravodaj banského výskumu Prievádza*. s. 141.

podporovať rozvoj cestovného ruchu. Trate sú navrhnuté v súlade s ochranou životného prostredia, využívajú existujúcu sieť lesných ciest, zväznic a chodníkov, z ktorých niektoré prechádzajú po trasách pozdĺž bývalých náhonných a zberných banských jarkov. Projekt realizuje Obecný úrad Hodruša-Hámre prostredníctvom cyklistického oddielu MT BIKER a dobrovoľníkov. Financovanie projektu je viaczdrojové, podieľajú sa na ňom Obecný úrad Hodruša-Hámre a grantové financovanie nadácie Ekopolis.¹³ V letnej sezóne je možnosť vyvieť sa s bicyklom na hornú stanicu lanovky strediska Salamandra resort s napojením na cyklotrasy. Medzi najvýznamnejšie a ľahko zjazdené trasy patrí Horný hodrušský a Dolný hodrušský jarok. Cyklistom sú dostupné Informácie o bodoch záujmu (Points of Interests), ktoré dokumentujú históriu baníctva a vplyv na krajinu (tlačené aj digitálne mapové podklady). Vytvorená sieť cyklotrás týmto spôsobom adekvátne sprístupňuje a zároveň informuje o banskej histórii regiónu a kultúrnej krajine. Sieť horských cyklotrás je obohatená o adrenalínové prvky: projekt Helligon – zábavná plynulá cyklotrasa; Pump Track s asfaltovým povrchom, kde je možné jazdiť bez pedálovania, rýchlosť získavať zmenou ťažiska alebo zatláčaním do zvlneného povrchu dráhy. Rozsiahla sieť cyklotrás spolu s projektmi, ktoré skvalitňujú a rozširujú ponuku pre cyklistických návštevníkov, sú vhodným impulzom pre ďalší rozvoj regiónu ako jedinečnej destinácie, kde sa prelína športové vyžitie so spoznávaním banského kultúrneho dedičstva.

Majoritná časť banského dedičstva lokalizovaného v prírode je *sprístupnené len z exteriéru*. V našom prípade za takéto objekty považujeme napr. citlivo rekonštruované vstupné portály štôľní, ktoré plnia estetickú funkciu, dotvárajú prostredie a zvýrazňujú genius loci miesta. Viaceré vstupné portály sú súčasťou náučných trás alebo cyklotrás a sú zaradené k turistickým bodom záujmu (Dolný prekop k šachte Lill, štôľňu Birnbaum, vstup do štôľní Ignác – Hodruša-Hámre). Trasy cyklotrás *Bajkom k tajchom* v hodrušskej oblasti prechádzajú okolo štôľne Mikuláš, Dolná Schopfer štôľňa v Jalšovej doline a Dedičná štôľňa Moder v Kohútovskej doline na Kopaniaciach.

Identifikovanými *prvkami banského antropogénneho reliéfu* sú aj povrchové prejavy ťažby. Počas terénneho výskumu sme určili niekoľko typov, ktoré sú dodnes ľahko pozorovateľné v prostredí. Sú nimi pingy (prepadliská, jamy) vyskytujúce sa napríklad v lokalite Horná Roveň alebo v časti Banská Hodruša. Priestorovo rozsiahle sú povrchové dobývky, napríklad na vrchu Banište (miestna časť Kopanice), kde majú podobu povrchových zárezov a pokračujú prieskumnými štôľňami. Kvôli svojej veľkosti a členitosti nie sú zabezpečené a zároveň sú vďaka ľahkej dostupnosti zaradené medzi cyklistické body záujmu. Príkladom zabezpečených/ohraničených častí povrchu zaraďujeme oplotený areál bývalej šachty Weiden a Terézia (súčasť vysunutej expozície SBM). Krajinný reliéf sa menil aj pod vplyvom vyťaženej hlušiny, ktorá sa na povrchu ukladala vo forme hlušínových odvalov, tzv. *hald*. V minulosti

¹³ *Bajkom k tajchom*. Dostupné na internete: <http://bajkomktajchom.sk/o_projekte>

Obrázok 1 Zrekonštruovaný portál štólne Zlatý stôl – Hodruša Hámre

Zdroj: Predanocyová (2016)

haldy vytvárali rovinaté úseky, na ktorých sa stavali obydlia alebo iné objekty (napr. kostol sv. Mikuláša v Banskej Hodruši). Počas terénneho výskumu sme získali informácie o možnej výstavbe parkoviska pre potreby lyžiarskeho strediska Salamandra Resort na halde zo šachty Roveň neďaleko rekreačného areálu.

Prieskumom lokalít sme zistili výskyt úplne zaniknutých, narušených, zanedbaných a *nevyužívaných prvkov banskej kultúrnej krajiny*. Príkladom sú časti vodohospodárskeho systému: tajchy, ktoré sú dnes povrchovými zníženinami a sú zarastené vegetáciou (Brennerský tajch, Ciblíkovská lúka, tajch nad Žigmund šachtou), bývalé banské jarky, ktoré boli narušené a dnes sú nefunkčné alebo v teréne sú čiastočne pozorovateľné iba ako pravidelné línie prechádzajúce krajinou. V regióne sa často vyskytujú nerekonštruované, čiastočne zachované vstupné portály štôlní, ktoré aj napriek nepriaznivému stavu zvyrazňujú genius loci.

Tajchy v 20. a 21. storočí so zameraním na ich využitie a aktuálny stav. Prvé správy o rekreačnom využití banských vodných nádrží pochádzajú z 18. storočia. Existujú záznamy aj o kúpaní poslucháčov Baníckej a lesníckej akadémie v mestských vodných nádržiach, ktoré boli v tom čase určené na privádzanie pitnej vody do mesta. Prvými verejnosti sprístupnenými tajchami na kúpanie boli Veľká Vindšachta a Klinger, kde boli v 2. polovici 19. storočia zriadené priestrané kúpacie plte – „bazény“ a prezliekarne. V 1. polovici 20. storočia sa

vyhľadávaným tajchom stáva Počúvadlo.¹⁴ Tajchy boli v minulosti využívané *aj na chov rýb*. Najvhodnejším na tento účel bolo Počúvadlo, kde v roku 1798 nasadili kaprov a neskôr aj šťuky. Pokusy s chovom rýb boli aj v jazerách Veľká Richňavská, Veľká Vindšachtská a Kolpašská nádrž, ale chov rýb s úmyslom vytvoriť z neho významné hospodárske odvetvie sa neujal. Situácia s chovom rýb sa zlepšila po roku 1931, kedy Rybársky spolok v Banskej Štiavnici zarybnil Počúvadlo a vhodné druhy rýb nasadzoval aj do iných jazier.¹⁵

Najvýznamnejším tajchom v oblasti z hľadiska využitia pre rekreačné účely je *Počúvadlo*. V okolí tajchu je situovaných viacero zariadení, poskytujúcich ubytovacie a stravovacie služby. V letnej sezóne môžu návštevníci využiť trávnaté rekreačné plochy, ktoré sa nachádzajú takmer po celom obvode tajchu, ako aj ponuku vodných športov, napríklad vodné bicykle, windsurfing, člnkovanie a menšie atrakcie pre deti. Rekreačný potenciál Počúvadla zvyrazňuje aj jeho poloha pod vrchom Sitno s rozhľadňou a zrúcaninou hradu. Celoročne sa v turistickej lokalite uskutočňujú rôzne kultúrne, gastronomické či športové podujatia, na ktorých sa organizačne podieľajú aj súkromní poskytovatelia služieb v okolí.

Červená studňa je v súčasnosti po rekonštrukcii, naplnená vodou, ale nemá pravidelný prívod vody. Vodná plocha nie je vhodná na kúpanie, jej okolie potrebuje revitalizáciu a doplnenie drobnej turistickej infraštruktúry (rovnomené sedlo je východiskom pre viaceré náučné chodníky, turistické a cykloturistické/bežecké trasy).

Poloha tajchu *Klinger* nad mestom a ľahká dostupnosť ho predurčila na rekreačné využitie. Počas letných mesiacov sa tajch využíva na kúpanie, nachádza sa tu bufet s ľahkým občerstvením a medzi obyvateľmi Banskej Štiavnice patrí spolu s tajchom Veľká Vodárenská k najnavštevovanejším.

Potenciál pre rekreačné využitie majú *Vodárenské tajchy* nad Banskou Štiavnicou. Veľká Vodárenská nádrž je vhodná na kúpanie a z historického jadra mesta je ľahko peši dostupná, čo pravidelne využívajú obyvatelia mesta. Blízkosť historického centra s kompletnou vybavenosťou pre obyvateľov a turistov limituje možnosti poskytovania gastronomických a iných služieb v tesnej blízkosti tajchu, v letných mesiacoch tu nie je umiestnená žiadna prevádzka poskytujúca občerstvenie či iné služby. Malá Vodárenská nádrž má relatívne malú hĺbku a veľkosť, v súčasnosti sa v nej vyskytujú viaceré vodné rastliny a nie je vhodná na kúpanie.

Medzi najnižšie položené tajchy patrí *Beliansky tajch*, ktorý je zároveň aj najteplejším umelým jazerom v regióne. Miestni obyvatelia ho využívajú na kúpanie, rekreáciu pri vode a čiastočne aj rybárčenie. Tajch je po rekonštrukcii, jeho okolie je upravené a esteticky príťažlivé, ale bez nadväzujúcich služieb.

Najvyššie položený tajch *Ottergrund* sa na kúpanie využíva minimálne, prevažuje krajinotvorná a estetická funkcia. Vodná plocha sa nachádza

¹⁴ LICHNER a kol., *Banskoštiavnické tajchy*, s. 104 a n.

¹⁵ LICHNER a kol., ref. 14, s. 106-109.

na trase náučného chodníka, ktorý je ľahko dostupný zo sedla Červená studňa. Okolie tajchu je udržiavané, kultivované a z telesa hrádze je panoramatický výhľad na Banskú Štiavnicu.

Malý a Veľký Komorovský tajch sa nachádzajú v miestnej časti Štefultov, teda mimo územia s hlavným turistickým záujmom. Tajchy nie sú vhodné na kúpanie, sú bez upraveného vstupu do vody, pri oboch chýba objekt mnícha. Malý tajch je porastený vodným rastlinstvom, je bez aktívneho využitia, plocha veľkého tajchu umožňuje po zamrznutí hladiny korčuľovanie pre obyvateľov Štefultova.

Dolný Michalštolniarsky tajch je v nevyhovujúcom stave, okolie je porastené náletovými drevinami a kvalita vody je nevhodná. V tesnej blízkosti tajchu sa nachádza neprimerane situovaný objekt (sklad veľkoobchodu s pivom, alkoholickými a nealkoholickými nápojmi) a zvyšky odpadu po stavebnej činnosti. Tajch je v súčasnosti nevyužiteľný pre rekreačné účely, neplní estetickú ani krajinotvornú funkciu. Vodná plocha sa nachádza v pešej dostupnosti od historického centra, v blízkosti modrej turistickej značky a cykloturistickej trasy. Po revitalizácii má potenciál zaradiť sa medzi turisticky zaujímavé lokality.

Dolnohodrušský tajch bol posledný v banskoštiavnickom rudnom rajóne, ktorý slúžil svojmu pôvodnému účelu až do roku 2012. Využívala ho Slovenská banská, s.r.o. ako zdroj vody pri spracovaní rúd vo flotačnej úpravni banského závodu v Hodruši. Technický stav hrádze a výpustného systému vyžadoval rekonštrukciu, ktorá sa uskutočnila v rokoch 2013 – 2015. V súčasnosti je technický objekt významným regionálnym miestom turistického ruchu, v jeho blízkosti sa nachádzajú ubytovacie kapacity a je vhodný na rekreačné kúpanie.¹⁶

Horný hodrušský tajch je súčasťou športovo-rekreačného areálu Salamandra Resort a využíva sa na zasnežovanie lyžiarskeho strediska. V roku 2008 bol rekonštruovaný výpustný systém tajchu a návodnej hrádze.¹⁷ Blízky hlušinový odval bol premenený na parkovisko pre návštevníkov areálu. Brehy tajchu sú v súčasnosti upravené a esteticky dotvárajú areál hotela Salamandra a športovo-rekreačného strediska.

Moderštolniarsky (Kopanický) tajch začal chátrať po zániku miestneho ťažiarstva. V roku 1935 došlo k čiastočnému poškodeniu hrádze, ale aj napriek tomu sa využíval na rekreačné účely a chov rýb. Svoju pôvodnú podobu tajch získal po rekonštrukcii hrádze a výpustného systému v rokoch 1996 – 1997. Tajch nemá pravidelný prítok vody, jeho voda je zakalená a využíva sa na chov rýb.¹⁸ Tajch je citlivo zasadený do okolitej krajiny Kopaníc, ktorá je v súčasnosti využívaná prevažne na rekreačné účely či chalupárenie, čím sa znásobuje jeho aktuálna rekreačná funkcia.

¹⁶ KAŇA, R. a kol. *Odkazy minulosti: banské technické a kultúrne pamiatky lokality UNESCO Hodruša – Háme*, s. 159

¹⁷ KAŇA a kol., ref. 16, s. 154.

¹⁸ KAŇA a kol., ref. 16, s. 162.

Priebežne dochádza k rekonštrukcii tajchov, ktorú zabezpečuje Slovenský vodohospodársky podnik. Doplnujúce aktivity týkajúce sa osádzania informačných tabúl a drobného turistického mobiliáru sú v kompetencii občianskych združení (napr. OZ Kruh v Banskej Štiavnici) a OOCR Región Banská Štiavnica. Rekonštrukcie zohľadnili turistické potreby a na každej vodnej stavbe sa vytvárajú upravené vstupy do vody (časť pre mamičky s deťmi na Kolpachoch, schody do vody). K posledným rekonštruovaným tajchom zaraďujeme Richňavské tajchy, Dolné Hodrušské, Červenú studňu, Bakomi, Ottergrund, Komorovské tajchy a Vodárenské tajchy, pripravuje sa rekonštrukcia Počúvadla.¹⁹

Vybrané tajchy, ktoré majú potenciál pre rekreačné využitie, sú predmetom pravidelného skúmania kvality vody Regionálnym úradom verejného zdravotníctva (pre skúmanú oblasť je to pracovisko Žiar nad Hronom). Každoročne je vydávaný zoznam vôd určených na kúpanie²⁰ pre kúpaciu sezónu, pričom Slovenská republika má za vody, určené na kúpanie, vyhlásených 33 lokalít. V okrese Banská Štiavnica a Žarnovica má tento štatút 5 tajchov. V roku 2016 mali jazera Počúvadlo, Veľké Kolpašské (kataster obce Banský Studenec) a Vindšachtské jazero (katastrálne územie Štiavnické bane) vhodnú kvalitu vody na kúpanie. Všetky vodné plochy sú bez prevádzkovateľa, v prípade Počúvadlianskeho jazera sa obec a prevádzkovatelia okolitých stravovacích a ubytovacích zariadení starajú o pláže, zariadenia pre osobnú hygienu a likvidáciu odpadu. Medzi ďalšie záujmové prírodné kúpacie oblasti, ktoré nepatria k VUK a raz sezónne je v nich monitorovaná kvalita vody, patria Belianske jazero, tajch Kopanice a Klinger.²¹

Do súčasnosti sa v kultúrnej krajine zachovali fragmenty po tajchoch, ktoré sú pozorovateľné ako priehlbiny. Vybrané pozostatky po umelých vodných nádržiach sú súčasťou turistických sprievodcov alebo cyklistických POI. Zaraďujeme sem Brennerský tajch (nad Banskou Hodrušou v doline Grintál) alebo bývalý tajch Ciblíkovská lúka (Tajch v Hölle alebo Skautský tábor, nachádza sa neďaleko Horného hodrušského tajchu, za budovou strediska Salamandra).

Niekoľko nezávislých zdrojov z radov verejných predstaviteľov ako aj návštevníkov potvrdilo, že v primárnej ponuke destinácie stúpa význam a záujem o prírodné zdroje. Jedinečnou konkurenčnou výhodou regiónu je výskyt tajchov, ktoré determinujú využitie umelých vodných plôch na letnú rekreáciu pri vode. Citlivé zasadenie technických pamiatok do krajiny, rekonštrukcie, ktoré

¹⁹ GODOVÁ, H. Mestský úrad Banská Štiavnica – referát cestovného ruchu. *Diskusia o úlohách mesta v rozvoji cestovného ruchu*. [osobná komunikácia]. 2016 [cit. 2016-06-10].

²⁰ Voda určená na kúpanie je akákoľvek povrchová voda, ktorá je vyhlásená v zmysle vodného zákona všeobecne záväznou vyhláškou OÚŽP, a ktorú využíva veľký počet kúpajúcich sa, nebol pre ňu vydaný trvalý zákaz kúpania alebo trvalé odporúčanie nekúpať sa. VUK sú prírodné vodné plochy s dlhodobou vyhovujúcou kvalitou vody na kúpanie a historicky vysokou návštevnosťou.

²¹ *Pripravenosť prírodných vodných plôch a umelých kúpalísk na kúpaciu sezónu 2016 (stav ku dňu 15.06.2016)* [online]. 2016. [cit. 2017-02-13]. Dostupné na internete: <http://www.uvzsr.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=2888:pripravenos-prirodných-vodných-plôch-a-umelých-kupalísk-na-kupaciu-sezonu-2016-stav-ku-du-15062016&catid=170:pripravenos-na-kupaciu-sezonu>

prihliadali aj na turistické potreby, čistotu vôd a okolitého prostredia, sú dôvodmi pre enormný nárast návštevnosti. Aktivity súvisiace so sprístupňovaním a propagovaním prírody (značenie cyklotrás, renovácia chodníkov) sú záležitosťou posledného desaťročia, čo je zároveň dôkazom zvyšujúceho sa záujmu o spoznávanie banského dedičstva v prírode. Dôvodom sú celospoločenské trendy zasahujúce sektor cestovného ruchu, ktoré sa orientujú najmä na udržateľnosť, využívanie prírodného prostredia v súlade s jeho ochranou a vyšším záujmom ľudí o trávenie voľného času v kvalitnom prírodnom prostredí.

Príspevok vznikol v rámci projektu UGA Banská kultúrna krajina v kontextoch kultúrneho dedičstva a cestovného ruchu (I/12/2017)

Literatúra a pramene:

Bajkom k tajchom. [online]. s.a. [cit. 2016-12-22.]. Dostupné na http://bajkomktajchom.sk/o_projekte.

GODOVÁ, H. Mestský úrad Banská Štiavnica – referát cestovného ruchu. Diskusia o úlohách mesta v rozvoji cestovného ruchu. [osobná komunikácia]. 2016 [cit. 2016-06-10].

KAPUSTA, M.: Technické pamiatky ako jeden z ústredných motívov vyhlásenia Štiavnických vrchov za chránenú krajinnú oblasť. In: Ochrana banských technických pamiatok na Slovensku : študijné zvesti. Bratislava : Alfa. 1988. s. 69-76.

KELE, F. – MARIOT, P. Krajina, ľudia, životné prostredie. Bratislava : Veda. 1983. 70 s.

LEHOTSKÝ, M.: Funkčné štruktúry krajiny (Štiavnické vrchy). Bratislava: Veda. 1991. 152 s.

LICHNER, M. a kol. Banskoštiavnické Tajchy. Banská Bystrica : Štúdio HARMONY, s.r.o., 2005. 127 s. ISBN 80-89151-08-6.

LÍŠKOVÁ, Z.: Prvý geopark na Slovensku. In: Životné prostredie. 2003. roč. 37, č. 6, s. 284. ISSN 0044-4863.

MICHÁLIK, B. - PILÁRIKOVÁ, A.: Organizácia domáceho turizmu na Slovensku. In: Kontexty kultúry a turizmu. ISSN 1337-7760, 2010, roč. 3, č. 1, s. 19-23.

PRIESOL, V.: Najstaršie dejiny obce Hodruša-Hámre. 2.vyd. Žiar nad Hronom : Aprint, 2005. 182 s. ISBN 80-968914-5-6.

Pripravenosť prírodných vodných plôch a umelých kúpalísk na kúpaciu sezónu 2016 (stav ku dňu 15.06.2016). [online]. 2016. [cit. 2017-02-13]. Dostupné na internete: <http://www.uvzs.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=2888:pripravenos-prirodných-vodných-plôch-a-umelých-kúpalísk-na-kúpaciu-sezonu-2016-stav-ku-du-15062016&catid=170:pripravenos-na-kúpaciu-sezonu>.

SOMBATHYOVÁ, M. Slovenské banské múzeum. Diskusia o odborných činnostiach múzea a aktuálnej situácii. [osobná komunikácia]. 2016 [cit. 2016-06-09].

V B. Štiavnici otvorili náučný chodník o tajomstvách Glanzenbergu. [online]. 2015. [cit. 2017-02-18]. Dostupné na internete: <<http://www.teraz.sk/regiony/v-b-stiavnici-otvorili-naucny-chodnik/131381-clanok.html>>.

ZORVAN, P. a kol.: Okres Banská Štiavnica: informačný sprievodca. Banská Štiavnica : Okresný úrad. 2001. 82 s. ISBN: 8096865501.

Koncept daru a obdarovania a jeho význam v tradičnej kultúre

Silvia Letavajová

Kľúčové slová: dar, tradičná kultúra, ľudová slovesnosť, prírodné národy, reciprocita, výmena

Key words: gift, traditional culture, folklore tradition, natural nations, reciprocity, exchange

Abstract: Gift is one of the most universal socio-cultural phenomena that are part of spiritual, material and social culture. Gift and donation has a great importance for all natural and archaic cultures but also for contemporary modern societies. The main objective of the contribution is to draw attention to the concept of gift and its importance in traditional culture. In the introductory part we will deal with the scientific interest in the issue of gift. Further, we will focus on the circumstances of this phenomenon, the initial form, the functioning and the genesis of the gift in natural and archaic cultures. Its origins will be pursued primarily in relation to three elements, namely: economic exchange of products, respect for property and the victims. We will explain the basic principle of the gift, its functions and its exchange, which is voluntary and reciprocity. In particular we classify gift from the point of view of its forms, meaning, actors and opportunities in which it is exchanged. In the last part we focus on the importance and perception of gift and gifting in a particular local community – the village of Kanianka.

Kontakt:

Mgr. Barbora Predanociová, PhD.
KMKTaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: barbora.predanociovova@ukf.sk

Úvod. Dar patrí k najuniverzálnejším sociokultúrnym fenoménom, ktoré sa dynamicky rozvíjajú v čase a priestore a sú súčasťou duchovnej, sociálnej a materiálnej zložky všetkých prírodných, archaických i súčasných moderných kultúr.

Hlavným cieľom predkladaného príspevku je upriamiť pozornosť na koncept daru a jeho význam v tradičnej kultúre. V úvodnej časti sa budeme venovať vedeckému záujmu o problematiku daru. Nasledovne sa zameriame na okolnosti vzniku tohto fenoménu, jeho prvotné formy a genézu, ako i význam v tradičných spoločenstvách. Jeho počiatky budeme sledovať predovšetkým vo vzťahu k trom prvkom: ekonomickej výmene produktov, vzťahu k majetku, k obetiam a obetovaniu. Vysvetlíme tiež základné princípy fungovania daru a jeho výmeny, ktorými sú najmä dobrovoľnosť, reciprocita a povinnosť opätovať dar v rovnakej hodnote. Osobitne sa budeme venovať klasifikácii daru z hľadiska jeho foriem, významu, aktérov a príležitostí, v rámci ktorých k výmene dochádza. V poslednej časti sa zameriame na význam a vnímanie daru a obdarovania v konkrétnom lokálnom spoločenstve. Tu využijeme naše zistenia z terénnych výskumov uskutočnených v hornonitrianskej obci Kaniaňka v 2. polovici 90. rokov 20. storočia.

Vedecký záujem o problematiku daru. Výskum daru patrí do spektra záujmu mnohých vedeckých disciplín. Takmer vo všetkých klasických etnologických prácach sa stretávame so zmienkami o dare. Dar v nich pôvodne vystupoval skôr ako súčasť širšej problematiky, nie ako samostatná téma. Takýto charakter majú napríklad monografie, ktoré sa venujú otázke slovanskej kultúry: „Život starých Slovanov“ L. Niederleho (1911), „Slowianske obrzedy rodzine“ J. Bystroňa (1916) alebo K. Moszyńskiego „Kultura ludowa Slowian“ (1939).

Teoretické otázky výmeny darov rozpracovali až funkcionalisti, ktorí ho považovali za integrálny výsledok vnútornej symetrie všetkých spoločenských transakcií, bez ktorých by žiadna prvotná spoločnosť neexistovala. Výmenu darov sledovali v súvislosti s religijnými ceremóniami, materiálными aj mytologickými väzbami. V tejto súvislosti sú významné predovšetkým diela B. Malinowského (1920, 1922), v ktorých analyzuje výmenný systém kula v západnom Pacifiku. K prelomu vo vede dochádza v roku 1924, kedy vyšla práca francúzskeho sociológa a etnológa Marcela Maussa (synovca a žiaka zakladateľa francúzskej sociológie E. Durkheima) „Essai sur le don, forme et raison de l'échange dans la société archaïques“ (Esej o dare, podobe a dôvodoch jeho výmeny v archaických spoločnostiach).¹ Inštitúcia daru v týchto spoločenstvách zohráva dôležitú úlohu, pretože je súčasne výrazom religiozity, práva, morálky a ekonomiky. Dar získal označenie „totálneho sociálneho faktu“ v centre sociálneho poriadku. (Mauss 1999: 150-151) Táto publikácia, ktorá je najrozsiahlejším pojednaním o dare u prírodných a archaických spoločenstiev, vyvolala obrovský ohlas v širokých vedeckých kruhoch – etnografických,

¹ V českom preklade vyšla práca v roku 1999.

historických, sociologických i lingvistických, získala reputáciu jednej z najlepších sociálno-filozofických prác 20. storočia. Maussova historická rekonštrukcia daru bola silno ovplyvnená romantizmom, ktorý je viditeľný najmä v jeho sociálno-reformátorskom zameraní práce. Kniha okamžite stimulovala k hlbším analýzám problému daru a darovania a odvtedy vzniklo k téme daru množstvo odborných prác. Otázke daru a jeho výmeny, ekonomickej, rituálnemu a symbolickému významu sa venovali napríklad F. Perroux (1963), P. Drucker (1967), K. E. Boulding (1978), H. Befe (1986) alebo C. Camerer (1988). V rozsiahlej monografii francúzski autori J. T. Godbout a A. Caillé „L'esprit du don“ (1992), (Duch daru) rozpracovávajú napríklad vzťah daru a medziludských vzťahov, daru a darovania medzi cudzincami, alebo daru a jeho väzieb na trh. Etnologický prístup k skúmaniu daru bol výrazne prepracovaný aj poľskými, českými a slovenskými vedcami. Analytickejší prístup k problematike daru objavujeme v práci J. Komorovského „Tradičná svadba u Slovanov“ (1976), v ktorej autor venuje analýze tohto fenoménu celú kapitolu. Potrebné je spomenúť aj monotematické vydanie krakovského časopisu „Prace etnograficzne“ (1988, roč. 25), alebo vydanie kolektívnej monografie v rámci edície Studie Slováckeho múzea v Uherskom Hradišti pod názvom „Dary a odbarování“. Teoretické aspekty problematiky daru rozpracovávajú napríklad K. Jakubíková (2007), L. Tarcalová (2007), M. Jovanovic (1988) M. Svirac (1988), A. Zambrzycka-Kunachowicz (1983) a S. Letavajová (1997). Dary v rodinných a výročných obyčajoch si v štúdiách všímajú V. Feglová (2007) aj R. Godula (1985), dar v ľudovej slovesnosti spracovávajú R. Habartová (2007) a J. Pechová (2007).

Genéza daru súvisí so životom v archaických kultúrach. Jeho počiatky môžeme hľadať v ekonomickej podmienkach týchto spoločenstiev a ich vzťahu k majetku a obetiam. Ekonomické relácie medzi jednotlivcami aj skupinami sa u prírodných národov rozvíjali na základe výmeny. Výmena nadbytočných produktov za chýbajúce zaistovala materiálne zabezpečenie a jeho vyváženosť. Kontakty sa realizovali kvôli výmene darov, ktorú môžeme v dnešnom slova zmysle vnímať ako ekonomickú transakciu. Ak napríklad kmeň navštívil cudzinec, bol privítaný hostinou a darmi, ktoré musel opätovať darmi rovnakej hodnoty. Podobne aj obchod, ktorý bol cieľavedome rozvíjaný obchodníkmi a cestovateľmi, mal formu obradnej výmeny darov. Výmenný obchod pretrvávala popri peňažnom hospodárení u niektorých národov dodnes.

Genézu daru je možné priamo odvodiť od vzťahu jednotlivcov k majetku. Prírodný človek nepovažoval veci za svoje vlastníctvo, všetko patrilo prírode a bohovi. Veril, že ak chce využívať predmety vo svojom okolí, musí ich odkúpiť od majiteľov, zaplatiť za ich duše poplatok, ktorý zruší doterajšie vlastníctvo. Kým sa odvážil odpíliť „jeho“ strom, obrobiť „jeho“ pôdu, musel zaplatiť. Kmeňovú pospolitosť udržiavala vysoko rozvinutá morálka, založená na princípoch štedrosti a solidárnosti. Ľudia verili, že „boh daruje šťastie pre tých, ktorí sú štedrý, zruinuje lakomcov“. (Mauss 1968: 169). Napríklad

u kmeňa Daba v severnom Kamerune bola skúposť muža zosmiešňovaná a dôvodom, aby ho manželka opustila. Majetok nemal zmysel sám v sebe, bol iba prostriedkom. (Vorbrich 1988) V etnologických prácach často nachádzame zmienky o nečistote majetku. U Tsimshianov a Tlingitov poznajú výraz „zabiť majetok“. (Mauss 1968: 201)

Základnými zásadami obdarovania sú dobrovoľnosť a vzájomnosť, čiže reciprocita, ktoré sú regulátormi činnosti vo všetkých sférach života ľudí. Vzájomnosť je len strešným pojmom pre tri čiastočné pravidlá – dávanie, prijímanie a odplácanie. Dávanie bolo nerozlučne späté s prijímaním daru. Prepojenosť slova „dať“ a slova „prijat“ potvrdzuje aj lingvistika podobnosťou týchto výrazov. V indoeurópskych slovách boli vyjadrené tým istým slovom a ich podobnosť sa zachovala vo výrazoch „požičať“ a „požičať si“. Podobne aj škandinávsky výraz „fa“ je synonymom oboch slov: dať aj prijať. Obidva významy nadobúdalo aj slovo „do“, a vysvetľovalo sa len podľa gramatickej konštrukcie a kontextu, v akom sa použilo. (Gurevič 1978: 171) Archaické národy uskutočňovali výmenou darov obchod, ale neuvedomovali si ho. Pojmy predaja a kúpy, ktoré sú dnes presne odlišené, tiež splývali do jedného slova. Jav bol zaznamenaný u domorodých kmeňov Toaripi a Namac z Novej Guiney. (Mauss 1968: 193) Nerozlišovali ideu predaja a kúpy napriek tomu, že ich uskutočňovali. Podobné koncepty nachádzame aj u starých Slovanov, kde sú pojmy kúpa a predaj obsiahnuté v jedinom slove „meniť“ alebo v slove „kúpiť“, „kupja“ a „kupec“. Všetky tieto pojmy spočiatku zahrňovali obe transakcie. (Janko 1912: 117)

Dar v prvotných predstavách znamenal neobyčajnú vec, bol živou bytosťou s vlastnou dušou. Maori, Tahitania alebo Tongania nazývali vlastníctvo, presnejšie všetko to, čo mohlo byť vymieňané, výrazom „tonga“. Mohli nimi byť talizmany, poklady, idoly a niekedy aj tradície, kulty a magické rituály. Všetky mali svojho ducha „hau“. Znamenalo to, že ak darujeme nejakú vec a obdarovaný vám ju opätuje, alebo vám vráti niečo iné, vráti vám vlastne „hau“ vášho „tonga“. Maori verili, že dar je potrebné vrátiť, nemožno ho chrániť pre seba, lebo by vám to prinieslo zlo, chorobu, smrť. Tieto národy majú silno rozvinuté systémy morálky a práva. Podľa nich odmietnuť dať, prijať, nedbať na pozvanie, sú ekvivalentom vyhlásenia vojny. Dary slúžia ľuďom aj bohom k zabezpečeniu mieru. (Mauss 1968: 158, 183) V obdarovaní existuje určitý druh rivality a boja, v ktorom vyhráva ten, ktorý dá viac. Zreteľné je to napríklad v systémoch „potlach“ a „kula“. Základom „kuly“ je výmena darov „vaygu‘a“, ktorá obsahuje zložky „mwali“ (náramky) a „soulava“ (náhrdelníky). Podľa B. Malinowského (1920: 97) sú „vaygu‘a“ oživované cirkulačnými pohybmi – „mwali“ sa pravidelne presúvajú zo západu na východ a „soulava“ z východu na západ. Takisto aj organizovať „potlach“, ktorý predstavuje obradnú výmenu darov, je vecou prestíže. U severoamerických Indiánov stratí prestíž, znamená stratiť dušu. Kwakiutlovci nazývajú náčelníka, ktorý odmietol darovať „potlach“, „zhnitá tvár“. Podľa M. Maussa sa dodnes zachovala

jedna z foriem prvotného obdarovania, ktorá je podobná „potlachu“ – stávka. Stávka si ponechala jeho základné atribúty, ako je rivalita, boj o česť a slávu. Podobnosti nachádzame aj v samotnej cirkulácii majetku, ku ktorej v stávke dochádza. V predstavách prírodného človeka mala daná alebo predaná vec svoju dušu, ktorá nasledovala svojho starého majiteľa. Tento zväzok bolo treba pri predaji rozdeliť klopaním na predanú vec alebo šľahaním biča. (Mauss 1968: 152-250)

Stredoveký vzťah k majetku opisuje A. Gurevič. (1978: 187) Majetok bolo možné nadobudnúť ukoristením alebo prácou. Pri žiadnom z týchto spôsobov však nebolo vlastníctvo cieľom, iba garanciou existencie každého jednotlivca. Korisť nebola len zdrojom k nasýteniu družiny, stmeľovala kolektív a posilňovala vodcovu autoritu. Bohatstvo sa menilo na dôkaz hrdinského činu a udatnosti, vystavovalo sa na obdiv, nebolo predmetom hromadenia, ani sa nepúšťalo do obehu ako platidlo. Dobyvatelia si korisť síce vážili, ale ukrývali ju do močarísk a do mora. Napríklad starí Germáni verili, že sa do pokladov, ktoré človek mal ukryť šťastie a úspech. Zbaviť sa ich znamenalo zahynúť, stratiť svoje najdôležitejšie vlastnosti a bojový dar. Nazhromaždené mince sa preto snažili ukryť a nepočítali s tým, že tento poklad niekedy vykopú. Pokiaľ poklad ležal nedotknutý v zemi, uschovával pre svojho majiteľa šťastie. Majetok sa pochovával, alebo utrúcal na hostinách, ktoré boli závodmi v štedrosti.

Miera reciprocitu bola v archaických spoločnostiach do veľkej miery podmienená rozdielnosťou v statusoch, ktoré darca a obdarovaný v spoločenstve zastávali. V zásade platilo, že od rovnako postavených aktérov obdarovania sa vyžadovalo presnejšie dodržiavanie reciprocitu ako medzi jednotlivcami s odlišným sociálnym statusom – napríklad od bohatého sa očakávalo, že dá viac ako chudobný. Rovnocennosť daru odrážala rovnocenné postavenie jednotlivcov. (Jakubíková 2007: 12)

Ďalšou z podob daru je obeta. Obeta znamená uzatvorenie posvätné dohody s nadprirodzenou bytosťou, bohom, mŕtvym predkom, totemovým zvieraťom alebo inou personifikovanou bytosťou prostredníctvom daru. Obeta je manifestáciou vzťahu spoločenstva s touto bytosťou. Etymológia slova „obeť“ sa odvodzuje od slova „obviešiti“, čo znamená „sľúbiť“. Pochádza tiež zo slova „žartva“, zo slovanského „girtve“, ktoré znamená „žrať“. Tento výklad poukazuje na súvis s pojedaním obety. (Janko 1912: 229) Ako význam slova naznačuje, hlavnou úlohou obetovania bolo nadviazať kontakt, vyjadriť vďaku, prosbu alebo chválu. Obety sú súčasťou všetkých foriem prvotných aj súčasných náboženstiev. Spolu s pretrvávajúcimi prvotnými predstavami sa dodnes zachovalo obetovanie mŕtvym, démonom, animistickým bytosťami, ktoré existujú paralelne popri vyšších polyteistických a monoteistických božstvách. Obety mali rôzne podoby, ale v zásade to boli veci, ktoré človek potreboval, považoval ich za vzácne, alebo nejakým spôsobom výnimočné. Prvotné obety mali formu potravy. Ako hovorí E. B. Tylor (1897: 420), „barbarské obety nie sú iba formálne pocty, sú z väčšej časti potravou, sú stravované božstvom.“

Obetovanie malo svoje presné pravidlá a porušenie obetného rituálu znamenalo narušenie vzťahu s bohom a jeho hnev. Obetovanie vyjadruje snahu o nadviazanie vzťahu s touto bytosťou a vždy malo charakter „dám“ aby si „dal“. Podobne ako u ostatných foriem daru to bol vzťah na základe výmeny. Na jednej strane stojí človek, jeho prosba, vďaka, túžba po pokání, snaha o naklonenie si bytosti, na strane druhej bytosť a jej moc. Dar obety umožňuje ich kontakt.

Klasifikácia daru. V tradíciách prírodných, archaických i moderných kultúr nachádzame dar vo viacerých podobách. V nasledovnej časti sa preto pokúsime utriediť a klasifikovať jeho formy, pričom budeme vychádzať z typológie K. Krupkovej (1998) a K. Jakubíkovej (2007: 12-13). V systematike foriem je dar možné klasifikovať z hľadiska viacerých kritérií:

1. kritérium materiálnosti

- a) materiálne dary (nehnutelnosti, plodiny, jedlá)
- b) peňažné (priama platba, šek, akcie)
- c) činnostné (práca, starostlivosť, pomoc)
- d) duchovné (blahoželanie, vinš, pieseň, hudba, modlitba)
- e) zážitkové (svadobná cesta, zájazd)

2. kritérium účastníkov – dar môže byť prijímaný alebo dávany:

- a) človekom (jednotlivcom aj skupinou) alebo inštitúciou
- b) nadprirodzenou bytosťou (bohom, mŕtvym predkom, démonom)

3. kritérium vzťahu účastníkov k aktu, vzťah môže byť:

- a) rovnocenný – účastníci majú rovnaké spoločenské postavenie
- b) nerovnocenný – napr. obdarovanie chudobného bohatým

4. kritérium opakovanosti

- a) dary opakované – pravidelne pri výročných príležitostiach (napr. vianočné dary) a nepravidelne (napríklad ľúbostné dary)
- b) jednorazové dary – dary pri úmrtí, dary vo forme výpomoci pri živej pohrome

5. kritérium zväzku s obradom

- a) neobradový dar – dar pri návšteve chorého
- b) obradový dar – obety, koledy

6. kritérium religiozity

- a) dary religiózne – dar krstných rodičov pri birmovke
- b) nereligiózne – narodeninový dar

7. kritérium vyprosovania

- a) dary vyprosované – almužna
- b) dary nevyprosované – pohostenie, ľúbostné dary

8. kritérium príležitosti

- a) dary, ktoré sa viažu na život skupiny, týkajú sa jednotlivcov, rodiny alebo celého spoločenstva
- b) dary pri fyzickej práci – vinobranie, dožinky, zabíjačka, začatie poľných prác
- c) dary pri živelných pohromách – výpomoc
- d) dary pri zdravotných aktivitách – darovanie krvi, návšteva chorého

9) kritérium funkcie daru, dar môže mať funkciu: spoločenskú, sociálnu, integračnú, výchovnú, ekonomickú, pamiatkovú, magickú, religióznu, právnu, znakovú, estetickú, prestížnu.

Dar a obdarovanie na príklade obce Kaniaňka. V tejto časti sa budeme venovať vnímaniu daru a obdarovania, názorom na prijímanie, opätovanie daru, formám daru, samotným aktom obdarovania a jeho aktérom i zmenám príležitostí k obdarovaniu. Z výpovedí respondentov² vyplýva, že dar považujú stále za významný prvok, ktorý ovplyvňuje ich vzťahy s inými ľuďmi, niekedy sa dokonca stáva kritériom trvácnosti a hĺbky vzťahov. „Ak mi napríklad priateľ vyjadruje lásku a nikdy by mi nedal dar, zdalo by sa mi, že tam niečo chýba. Ak mi dáva iba dary a nepovie, že ma má rád, zas tam niečo chýba.“ (Ž, 1975) Dary mali byť podľa respondentov vždy prijímané najmä z úcty voči darcovi, ktorý by sa mohol uraziť, „nepriať by jednoducho nebolo dobré, nepatrí sa to“. Iné je to s nákladnými a drahými darmi, ktoré obdarovaný nie je schopný opätovať. „Veľké dary zaväzujú, malé dary potešia.“ (m, 1949) Väčšina respondentov sa zhoduje v tom, že dar je potrebné vrátiť kvôli pocitu zadĺženosti voči darcovi alebo pre potešenie z darovania. Dôležitú úlohu zohráva v tejto súvislosti aj strach pred verejnou mienkou a ohováraním. Verejná mienka ovplyvňuje aj názory na hodnotu opätovaného daru – „treba vrátiť dar v takej istej hodnote. V dnešnej dobe sa veľa ľudí na to pozerá.“ (Ž, 1974). Informátori sa preto snažili aspoň približne vyrovnať hodnotu prijatého daru, no uvádzajú, že obmedzením sú ich vlastné finančné možnosti. Pri opätovaní nepocitovali povinnosť hodnotu daru prevýšiť, význam pre nich mala aj jeho neodmerateľná, symbolická hodnota. Dary boli respondentmi väčšinou opätované pri rovnakých príležitostiach, ako boli prijímané. Na základe formy môžeme dary, s ktorými sa respondenti najčastejšie stretávali, rozdeliť do nasledovných kategórií:

- a) dary praktické
- b) dary symbolické – „neúžitkové“
- c) dary komfortné
- d) dary peňažné.

² Výskum bol realizovaný formou hĺbkových rozhovorov s 32 respondentmi rôznych vekových kategórií, narodených v 20. až 70. rokoch 20. storočia. Spomienky najstarších siahajú do obdobia 30. rokov 20. storočia

Praktické dary charakterizuje ich utilitárna, úžitková hodnota. Symbolickými sú naopak dary, ktorých úžitková hodnota nie je dominantná, alebo úplne absentuje. Príkladom sú rôzne upomienkové predmety (z cesty, púte, jarmoku, kúpeľov zo zájazdu), dary symbolizujúce vzťah k obdarovanému (kvety, papierové srdce), ozdobné dary (bižutéria, obraz) a dary, ktoré sa viažu k využívaniu voľného času a záujmom (kniha, magnetofónová kazeta). Na pomedzí oboch typov darov stoja komfortné dary, ktoré môžu mať úžitkovú aj symbolickú hodnotu, ale vyznačujú sa vysokou kvalitou, značkou, luxusnosťou a im zodpovedajúcou finančnou hodnotou (napr. zlatá retiazka). Všetky skupiny respondentov dávali jednoznačne prednosť darom praktickým a peňažným, čo komentovali napríklad nasledovne: „Čo spravíš s takým darom, keď ho položíš na vitrínu a budeš z neho utierať prach?“ K najčastejšie uvádzaným praktickým darom pri všetkých príležitostiach patrili najmä odev, kozmetika a alkohol. Najfrekvencovanejším „neúžitkovým“ darom sa stali kvety a knihy. Z výpovedí je zrejmé, že kvety by mali byť dávane všetkým, bez rozdielu veku, pohlavia a príležitosti, avšak obdarovávané nimi boli hlavne ženy a ženy ich aj najčastejšie dávali. Špeciálnym symbolickým darom, ktorý je v skúmanej lokalite veľmi obľúbený, bolo zahratie pesničky spolu s vinšom v miestnom rádiu. Obdarovanie touto formou prebiehalo vždy v určitých vlnách, cykloch v rámci skupiny (rodiny, príbuzných, okruhu priateľov), kde došlo k obdarovaniu a vráteniu rovnakého daru medzi všetkými členmi skupiny. Ak bol takto obdarovaný každý člen, jeho „módnosť“ zanikla, alebo sa znovu objavila po určitom období.

Podľa formy zaobstarania daru je možné rozlišovať:

1. dar kupovaný
2. dar vlastnoručne vyrábaný.

Zo spomienok najstaršej generácie, ktoré sa viazali na detstvo a mladosť respondentov (od 30. rokov 20. storočia) je zrejmé, že najčastejším darom bol dar zhotovovaný doma. Vtedajšie rodiny si vyrábali dary i väčšinu vecí, potrebných k životu. Finančné prostriedky využívali len na nákup najpotrebnejších vecí, ktoré nedokázali sami zhotoviť. V ich výpovediach sa najčastejšie objavovali zmienky o nasledovných vlastnoručne vyrábaných daroch: hračky pre deti, drevené alebo textilné predmety do domácnosti, potraviny a alkohol. Dary sa kupovali iba zriedka. „Keď nám kúpili na Vianoce pletenku alebo koláč, to bola veľká vzácnosť.“ (Ž, 1923) Mladšie generácie preferovali nákup darov najmä kvôli nedostatku času na výrobu a možnosť výberu.

Dar bol respondentmi vnímaný ako viditeľný prejav citov, vzťahov a k jeho odovzdávaniu dochádzalo predovšetkým pri príležitostiach, ktoré sú pre darcu a obdarovaného niečím výnimočné a zvláštne. Vážnosť a určitú „tajomnosť“, ktorá bola pri týchto príležitostiach dodržiavaná, umocňovala určitú „posvätnosť“ darovania. Hodnota vzťahov sa prejavovala aj v samotnom priebehu obdarovania. Väčšinou ho sprevádzal telesný kontakt aktérov – podanie rúk, potľapkanie po pleci, bozk, objatie. Odovzdaniu darov

predchádzalo tiež slovné vyjadrenie vzťahov – vinšovanie alebo gratulácie. Vinš dar sprevádzal, alebo dar nahrádzal a sám sa stával darom. Respondenti z radov najstaršej generácie si pamätali viacero dlhších, rýmovaných vinšov, ktoré kedysi bežne používali. Ako príklad uvádzam nasledovné:

„Na tej vašej streche sedí holub sivý,
dnes je tvojho mena,
nech ťa Pán Boh živí.“ (Ž, 1919)

„Všetko dobré k tvojmu sviatku.
Vždy na ráno kávu sladkú
a na večer vína džbánok
s dobrým mužom sladký spánok.“ (m, 1949)

„Rozkvitla ruža do kvetu krásneho,
moc zdravia a šťastia ti prajem v deň mena tvojho.
Nech ťa Pán Boh živí ešte dlhé roky.
Aby bol tvoj život šťastný a blažený,
to ti prajem ja (meno darcu).“ (Ž, 1924)

Mladšia generácia sa uspokojila s jednoduchou a krátkou gratuláciou, niektorí dokonca považovali tieto slovné prejavy za „smiešne alebo trápne ceremónie“ a vyhýbali sa im.

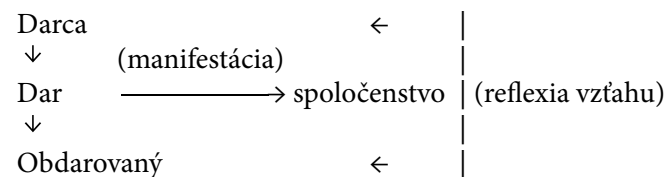
Forma obdarovania bola závislá od príležitosti, pri akej sa uskutočňovala. Na rozdiel od príležitostí k obdarovaniu, ktoré uvádzala najstaršia generácia, smerom k súčasnosti sa ich počet zvyšoval. K tradičným slávnostiam ako narodenie, ale najmä sobáš, pribudlo obdarovanie pri príležitosti narodenín, menín, rôznych osobných výročí, školských alebo inštitucionálnych slávností (napr. MDD, MDŽ, deň dôchodcov, deň baníkov, sv. Valentín). Zmenilo sa aj spektrum účastníkov obdarovania. Lokálne spoločenstvo už nevystupovalo ako jednotný celok, v ktorom sa všetci stávajú darcami alebo obdarovanými. Kontakty medzi osobami sa oslabili, zúžili na okruh najbližšej rodiny alebo príbuzných. Na druhej strane sa rozšírili o mnohé mimolokálne kontakty, ktoré vznikli na základe priateľských, pracovných alebo študentských vzťahov.

Zvláštnou novovznikajúcou kategóriou daru sa stalo obdarovanie samého seba. Tento typ obdarovania je zrejme reakciou na potrebu ozvláštnenia všedných dní, umocnenia pocitu slávnosti ale i nedostatčných alebo chýbajúcich vzťahov jednotlivca s okolím. V tomto prípade bolo chýbajúce potvrdenie vzťahu s blízkymi prostredníctvom darov nahradené obdarovaním samého seba. Takéto obdarovanie nie je výnimočnou záležitosťou: „Keď mám na niečo chuť, tak si to darujem.“ (Nie dám.) „Keď mám meniny, idem si sama sadnúť do cukrárne, aby som vedela, že mám meniny.“ Táto forma obdarovania je záležitosťou predovšetkým mladšej generácie. Starší respondenti sa

k nej vyjadrili nasledovne: „A čo by som si mala dávať?“ ... „Nikdy by ma to ani nenapadlo.“ ... „Radšej druhému ako sebe.“

Zistenia z výskumu poukazujú na skutočnosť, že obdarovanie bolo predovšetkým záležitosťou žien. Ženy dary zabezpečovali a darovali ich obdarovanému za celú rodinu. Dary boli respondentmi (bez ohľadu na vek) považované za „ženskú záležitosť“, pretože „ženy sa v tom vyznajú“.

Záver. Dar je významným sociálnym fenoménom, ktorý za určitých podmienok uvádza do pohybu spoločnosť a jej inštitúcie. Pohyb darovaných predmetov medzi jednotlivcami v rámci skupiny, no i medzi skupinami podporuje spolupatričnosť, súdržnosť a trvácnosť vzťahov, sprostredkováva vzťahy medzi „ja“ a „ostatní“/„cudzi“, zabezpečuje komunikáciu. Dar nie je len prejavom jednotlivca, ale záležitosťou spoločnosti. Tento vzťah je možné vyjadriť nasledovne:

Dar aj naďalej funguje ako norma s presne stanovenými pravidlami, je spoločensky kontrolovaná (povinnosť vrátiť dar v rovnakej hodnote, povinnosť prezentovať materiálnu a symbolickú hodnotu daru pred celým spoločenstvom) a sankcionovaná. Smerom k súčasnosti sa zvyšuje počet príležitostí k obdarovaniu; význam lokálneho spoločenstva sa síce oslabuje, avšak okruh aktérov obdarovania sa rozširuje na priateľov, spolužiakov, kolegov; pomerne novou kategóriou je dar samému sebe.

Literatúra a pramene:

- BEFU, H.: *Gift-Giving in a modernizing Japan*. In: Lebra, T., S. – Lebra, W., P. (eds) *Japanese Culture and Behavior*. Honolulu: University of Honolulu Press, 1986, p. 158-170.
- BIBLIA. *Starý a nový zákon*. Bratislava: Spolok svätého Vojtecha, 1991.
- BOULDING, K., E.: *Réciprocité et échange: l'individu et la famille dans la société*. In: Michel, A.: *Les femmes dans la société marchande*. Paris: Press universitaires de France, 1978, p. 21-37.
- BYSTRON, J. S.: *Slowianske obrzedy rodzinne*. Kraków: Adamemnia Umiejetności, 1916.
- CAMERER, C.: *Gift as Economic Signals and Social Symbols*. *American Journal of Sociology*. Vol. 94, supplement, 1988, p. 180-212.
- Dary a obdarování. *Studie Slovákkeho muzea*. Roč. 12, Uherské Hradiště: Slovákke muzeum v Uherském Hradišti, 2007.
- DRUCKER, P.: *The potlatch*. In: Dalton, G. (ed.) *Tribal and Peasant Economies*. New York: The Natural History Press, 1967, p. 482-493.
- FEGLOVÁ, V.: *Je dar mŕtvym, darom?* In: *Dary a obdarování*. *Studie Slovákkeho muzea*, č. 12, Uherské Hradiště: Slovákke muzeum, 2007, s. 93-97.
- GODBOUT, J. T. – CAILLÉ, A.: *L'esprit du don*. Paris: Éditions La Découverte, 1992.

- GODULA, R.: *Obrzędowe godzenie służby*. *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Etnograficzne*, z. 25, Kraków, 1988.
- GUREVIČ, A., J.: *Kategorie stredovekej kultúry*. Praha: Mladá fronta, 1978.
- HABARTOVÁ, R.: *Výtvarnost na kraslicích jako prostředek k umocnění významu daru*. In: *Dary a obdarování*. *Studie Slovákkeho muzea*, č. 12, Uherské Hradiště: Slovákke muzeum, 2007, s. 195-218.
- KOMOROVSKÝ, J.: *Tradiční svadba u Slovanov*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1976.
- JAKUBÍKOVÁ, K.: *Systém a funkcia darov*. In: *Dary a obdarování*. *Studie Slovákkeho muzea*, č. 12, Uherské Hradiště: Slovákke muzeum, 2007, s. 11-15.
- JANKO, J.: *O pravku slovanském*. Praha: Ottovo nakladatelství, 1912.
- JOVANOVIC, M.: *Dar jako symbol współżycia społecznego w przeszłości i dziś*. *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Etnograficzne*, z. 25, Kraków, 1988.
- KRUPKOVÁ, J.: *Z problémů klasifikaci darů w české kulturze lidové*. *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Etnograficzne*, z. 25, Kraków 1988.
- LETAVAJOVÁ, S.: *Dar ako kultúrny fenomén*. Diplomová práca, FF UK Bratislava, Bratislava, 1997.
- MALINOWSKI, B.: *Argonauts of the Western Pacific*. London: Routledge and Kegan Paul LTD, 1922.
- MALINOWSKI, B.: *The kula: the Circulating Exchange of Valuables in the Archipelagoes of Eastern New Guinea*. *Man*. Vol. 20, No. 51, 1920, pp. 97-105.
- MAUSS, M.: *Esej o daru, podobě a důvodech směny archaických společností*. Praha, 1999.
- MAUSS, M.: *Essai sur le don*. Paris, 1968.
- MOSZYŃSKI, K.: *Kultura ludowa Słowian*. Cz. 2, Krakow: PAU, 1936.
- NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanov*. Oddiel kultúrny. Díl I, Praha: Bursika & Kohouta, Knihkupců České university a České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. 1911.
- PECHOVÁ, J.: *Dar a obdarování v lidové písni a slovesnosti*. In: *Dary a obdarování*. *Studie Slovákkeho muzea*, č. 12, Uherské Hradiště: Slovákke muzeum, 2007, s. 177-194.
- PERROUX, F.: *Économie et société. Contrainte, échange, don*. Paris: Presses universitaires de France, 1963.
- Prace etnograficzne*. Roč. 28, Krakow: Uniwersitet Jagiellonski, 1988.
- SVIRAC, M.: *Podplomyk, pieczywo chlebowe i jego funkcja jako daru*. *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Etnograficzne*, z. 25, Kraków, 1988.
- TARCALOVÁ, L.: *Dar jako životní fenomén*. In: *Dary a obdarování*. *Studie Slovákkeho muzea*, č. 12, Uherské hradiště: Slovákke muzeum, 2007, s. 19-25.
- TYLOR, E., B.: *Úvod do štúdia človeka a civilizácie*. Praha: Jan Laichter, 1897.
- VORBRICH, R.: *Gospodarcza i społeczna rola daru w życiu rodziny i społeczności lokalnej Daba z Kamerunu*. *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Etnograficzne*, z. 25, Kraków, 1988.
- ZAMBRZYCKA-KUNACHOWICZ, A.: *O możliwościach analizy wymiany darów*. *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Etnograficzne*, z. 18, Kraków, 1983, s. 7-13.
- ZÁTURECKÝ, A., P.: *Slovenské přísloví, porekadlá a úsloví*. Bratislava: Tatran, 1975.

Kontakt:

Mgr. Silvia Letavajová, PhD.
KMKaT FF UKF v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
E-mail: sletavajova@ukf.sk

Recenzia

MERHAUT, M.: Sociokulturní aspekty managementu služeb. Praha 2017.

PhDr. Marek Merhaut, Ph.D., MBA pôsobí na Vysokej škole hotelovej v Prahe a v rámci svojej výskumnej a publikačnej činnosti sa zameriava na oblasť interkultúrnych vzťahov, komunikáciu, etiku a sociokultúrnu problematiku manažmentu v hotelových a gastronomických službách. Skutočnosť, že vyše 35 rokov pôsobí v odbore hotelierstva a gastronómie sa odzrkadľuje vo všetkých jeho dielach, ktoré predstavujú hodnotný prínos po stránke vedeckej i praktickej.

Nová monografia s názvom „Sociokulturní aspekty managementu služeb“ predstavuje vysoko aktuálnu a precízne spracovanú problematiku. Aj keď problematika služieb cestovného

ruchu je spracovaná mnohými autormi, či už z hľadiska teoretických východísk alebo praktických poznatkov a skúseností, musím konštatovať, že autorom skúmaný aspekt sociokultúrnych disparít je v mnohých dielach málo rozobraný. Na trhu sa síce nachádzajú podobne zamerané publikácie, no absentuje komplexný pohľad na vplyv organizačnej kultúry, kultúrneho prostredia, spoločnosti, komunikácie, zamestnanosti a fluktuácie zamestnancov, rasovej neznášanlivosti, diskriminácie, kultúrnych rozdielov a veku, psychických, či psychologických postojov v sektore vybraných služieb. Z tohto dôvodu treba konštatovať, že monografia predstavuje hodnotné dielo a uspokojuje aktuálny spoločenský dopyt po aplikácii sociokultúrnych poznatkov a zručností v oblastiach spoločenskej praxe a pri riešení rôznych sociokultúrnych nerovností v riadení služieb, so špecifickým zameraním na sektor hotelierstva a gastronómie.

Monografia je rozsahovo spracovaná na 131 stranách, pričom jednotlivé tematické okruhy sú rozdelené do 11 kapitol. Úvodné kapitoly (až po kapitolu 4) objasňujú stav danej problematiky z rôznych pohľadov, akými sú „trh“, jeho

význam a postavenie v spoločnosti, „sociologické jednanie“ z hľadiska racionálneho i iracionálneho jednania v službách a ľudskom rozhodovaní a „kultúrne vplyvy“ v oblasti rozhodovania zákazníkov. Práve táto časť poukazuje na dôležitosť manažmentu uprednostniť zameranie sa na sledovanie rôznych sociokultúrnych systémov pred generickou kultúrou. Merhaut sa tu snaží prehľadne priblížiť postoje rôznych autorov k problematike sociálno-kultúrnych vplyvov v službách a poukázať na neprehliadnuteľný sociálny aspekt ľudského jednania v manažmente služieb – „firemnú kultúru“. Postoje a názory jednotlivých autorov sú dopĺňané autorovými odbornými a vedeckými postojmi získanými empirickým výskumom.

Osobitné postavenie má kapitola 4, v ktorej sa Marhaut venuje otázke zameranej na „gender“. Bohužiaľ antidiskriminačný zákon a postavenie rovnosti mužov a žien je v súčasnosti stále len formálnou záležitosťou. Napriek mnohým snahám a implementačným smerniciam EÚ do národných práv je táto otázka v oblasti spoločnosti a zamestnanosti čisto subjektívnym pojmom. Autor tu deskriptným spôsobom objasňuje genézu spoločenského postavenia ženy od pravekého matriarchátu až po rolu ženy v súčasnej spoločnosti.

Z hľadiska rovnosti pohlaví v sektore služieb cestovného ruchu ide ruka v ruke i ďalší sociokultúrny aspekt – „vzdelávanie zamestnancov“. Predovšetkým trh služieb je charakteristický neustálymi zmenami v rôznych profesijných situáciách, čo si vyžaduje vzdelanostný rast v dôsledku uplatnenia sa na trhu tohto segmentu. Monografia detailným spôsobom popisuje i tento aspekt, pričom autor nezabúda spomenúť i rôzne moderné metódy vzdelávania, akými sú napríklad workshop, brainstorming, koučing, mentoring, counselling, cross training, Open Space Technology a i.

Nezamestnanosť či fluktuácia zamestnancov je jedným z popredných sociálnych problémov v službách cestovného ruchu. Napriek obojstrannej participácii a mnohým ďalším faktorom, podieľajúcim sa na tomto probléme, autor vystihuje podstatu tohto faktu v kapitole 6.

Z hľadiska aktuálnosti a celosvetovej diskutovanosti sa javí zaujímavá kapitola 7, v ktorej Merhaut otvára otázku diskriminácie. Ako stanovuje spomínaný antidiskriminačný zákon, človek nemôže byť diskriminovaný z aspektu rasy, etnického pôvodu, národnosti, pohlavia, sexuálnej orientácie, veku, zdravotného postihnutia, náboženského vyznania, viery, či svetového názoru. Práve tieto dôvody diskriminačných faktov, javiace sa ako sociokultúrny problém etiky a etikety v službách cestovného ruchu, sú východiskom autorovho skúmania. Možno konštatovať, že práve túto kapitolu považujem za najpodnetnejšiu.

Merhaut sa v monografii venuje i témam sociálneho marketingu či postojom spoločnosti k starším ľuďom a ich začleneniu v pracovnom procese. Práve táto veková skupina predstavuje najproblematickejšiu generáciu v procese zamestnanosti. Autor nezabúda na sociokultúrne aspekty zdravia

s dôrazom na „burnout syndrom“, čiže syndróm vyhorenia, stres a frustráciu v zamestnaní.

Merhautova monografia spĺňa všetky predpoklady kladené na takéto dielo. Autor excelentným spôsobom obohacuje sociológiu manažmentu o odborné, metodické a realizačné prístupy k základným každodenným oblastiam, s ktorými sa v praxi stretáva.

Katarína Kompasová

Recenzia

KARLÍČEK, M.: Marketingová komunikace (Jak komunikovat na našem trhu – 2., aktualizované a doplněné vydání). Praha 2016.

Komunikácia v marketingovej filozofii predstavuje jeden z najdôležitejších faktorov úspešnosti podniku. Nejde len o oboznamovanie sa s tovarom či službou a presvedčanie potenciálnych zákazníkov vyzdvihnutím ich kvality, prospešnosti a vlastností, ale dôležité je načúvať a reagovať na potreby a požiadavky zákazníka a naplňovať tak podnikové marketingové ciele. Práve tejto problematike sa venuje aj publikácia: KARLÍČEK, M. a kol.: *Marketingová komunikace. Jak komunikovat na našem trhu* (2016).

Publikácia poskytuje prehľad kľúčových nástrojov, ako dosiahnuť marketingové ciele podniku prostredníctvom komunikácie a byť

úspešný. Veľkým plusom, ktorý pridáva na odbornosti knihy, je aplikovanie teórie do praxe. Publikáciu využijú nielen začiatočníci, ale aj skúsení marketéri, ktorí sa snažia poraziť konkurenciu práve prostredníctvom marketingovej komunikácie.

Prvá kapitola pojednáva o dôležitosti plánovania komunikačných kampaní a opisuje ich podrobné rozpracovanie. Ústrednou kapitolou je však 2. stať s názvom *Princípy marketingové komunikace*, ktorá sa snaží čitateľovi vysvetliť celkový proces efektívnej marketingovej komunikácie – od zaujatia potenciálneho zákazníka, cez pochopenie, presvedčenie až po zmenu postoja a správania spotrebiteľa. Tiež varuje pred možnými chybami, s ktorými sa marketéri často stretávajú a ktoré následne vedú k plytvaniu finančných prostriedkov.

Ďalšie kapitoly sa venujú vo veľkej miere významu reklamy na zvýšenie povedomia o spoločnosti, kde sa veľký dôraz pri prezentovaní produktu kladie na výber správneho média, pre každý subjekt individuálne. Autori sa sústredili aj na problematiku direct marketingu a podpory predaja, neobišli public relations, event marketing a sponzoring, osobný predaj a online komunikáciu.

Pozitívne hodnotím prehľadnosť textu zvýraznením dôležitých častí, ako aj pútavú obálku samotnej knihy. Oceňujem odborné vyjadrovanie autorov a prehľadné rozčlenenie obsahu publikácie na logické kapitoly. Do textu sú tiež vsadené vhodné obrázky z praxe, tabuľky a vysvetľujúce grafy, ktoré napomáhajú lepšie pochopiť text. Prínosom publikácie je aj fakt, že autori nečerpali informácie len z vlastných zdrojov, ale vo veľkej miere spolupracovali s odborníkmi z praxe v oblasti marketingovej komunikácie.

Roman Zima

Správa

Správa z medzinárodnej vedeckej konferencie v Znojme

Garantom a hlavným organizátorom medzinárodnej vedeckej konferencie *V pohybu. Migrace, mobilita a transport pohledem etnologie*, ktorá sa konala v Louckom kláštore v Znojme v dňoch 19. – 21. septembra 2017, bola Česká národopisná společnost spolu s Etnologickým ústavom AV ČR

a Juhomoravským múzeom v Znojme.

Hlavným cieľom konferencie bola vedecká diskusia k aktuálnej téme mobility, pohybu osôb alebo vecí, prekračovania geografických, politických, kultúrnych či symbolických hraníc, ich príčin, dôsledkov a vplyvov na všetky oblasti tradičnej i modernej kultúry. Čiastkovými okruhmi príspevkov bola nútená alebo dobrovoľná migrácia osôb v priestore, reflexia migračných procesov v individuálnej a kolektívnej pamäti, prekračovanie fyzických a symbolických hraníc, horizontálna a vertikálna sociálna mobilita a jej interpretácia, difúzia a migrácia folklórnych žánrov aj prekračovanie symbolických hraníc v rámci obyčajových tradícií, ale i transport a difúzia materiálnych prvkov kultúry (surovín, tovarov).

Na základe zaslaných abstraktov boli na konferenciu vybrané len niektoré príspevky, ktoré organizátori zaradili do nasledovných obsahových blokov:

1. Migrácia motívov a toponym: Komparatívne perspektívy.
2. Transport a profesie „na ceste“ optikou historickej etnológie.
3. Kultúrne a sociálne kontexty verejnej dopravy a turizmu.
4. Migrácia po roku 1945: medzi individuálnou a kolektívnou pamäťou.
5. Pohraničie a jeho obyvatelia – svedkovia migrácií a mobilit.
6. Novodobé medzinárodné migrácie: etnologické perspektívy.

V Znojme sa zišli odborníci z vedeckých ústavov, univerzitných pracovísk aj z regionálnych múzeí v Česku, na Slovensku, v Poľsku a Rakúsku. Konferencii predchádzalo valné zhromaždenie Českej národopisnej spoločnosti. Prednesené príspevky poukázali na tematickú, teoretickú a metodologickú rôznorodosť a širokospektrálnosť pri skúmaní najrôznejších kontextov problematiky migrácie. Silvia Letavajová z Katedry manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre prezentovala zistenia z výskumov zmiešaných manželstiev Sloveniek s cudzincami, ku ktorým dochádza v súvislosti s novodobými migračnými prúdmi. Autorka sa pokúsila opísať kultúrno-historické okolnosti, ktoré determinujú vznik takýchto manželstiev a doplnila ich dostupnými štatistickými údajmi. V empirickej časti sa zamerala na vybrané typy manželstiev Sloveniek s moslimskými partnermi. Pozornosť zamerala najmä na komunikačné stratégie a spôsob uchovávaní kultúrnej identity v bi-kultúrnom rodinnom prostredí. Zaujímavosťou z radov odbornej aj laickej verejnosti budú mať príležitosť bližšie sa zoznámiť so všetkými prezentovanými príspevkami v Národopisnom vestníku v roku 2018, kde budú publikované po recenznom konaní.

Po skončení konferencie, mali jej účastníci možnosť navštíviť expozíciu Juhomoravského múzea v Znojme, oboznámiť sa so znojenským podzemím, radničnou alebo Vlkovou vežou, kostolom sv. Mikuláša a spolu so sprievodcom prejsť historické centrum mesta.

Silvia Letavajová

Správa

Katedra manažmentu kultúry a turizmu ako účastník diskusného fóra s riaditeľkou Centra svetového dedičstva UNESCO – Dr. Mechtild Rössler

V mene Slovenskej komisie pre UNESCO, Pamiatkového úradu Slovenskej republiky a Štátnej ochrany prírody Slovenskej republiky bola Katedra manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre (v zastúpení PhDr. Kataríny Kompasovej, PhD. a PhDr. Romana Zimu, PhD.) pozvaná na diskusné fórum „Dedičstvo pre silnejšiu spoločnosť – Výhody pre každého“, s riaditeľkou Centra svetového dedičstva UNESCO – Dr. Mechtild Rössler. Išlo o historicky prvú návštevu riaditeľa spomínaného centra na Slovensku a konala sa 19. septembra 2017 v priestoroch Masarykovho dvora vo Víglaš-Pstruši. Stretnutie bolo organizované pod záštitou Ministerstva životného prostredia Slovenskej republiky a Slovenskej komisie pre UNESCO v rámci Medzinárodného roka udržateľného turizmu UNESCO.

Slovensko je zmluvnou stranou Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva od roku 1993 a do zoznamu UNESCO sú za Slovensko doteraz zapísané rôzne kultúrne pamiatky a prírodné rezervácie. Ide o Banskú Štiavicu a technické pamiatky okolia, Levoču, Spišský hrad a pamiatky okolia, rezerváciu ľudovej architektúry Vlkolínec, historické jadro mesta Bardejov, drevené chrámy v slovenskej časti Karpatského oblúka, staré bukové lesy a bukové pralesy Karpát a iných regiónov Európy a jaskyne Slovenského a Aggteleckého krasu. Súčasťou svetovej siete biosférických rezervácií UNESCO sú aj štyri lokality Slovenska – Slovenský kras, Poľana, Východné Karpaty a Tatry.

Spomínané fórum bolo pokračovaním dialógu o spolupráci pri implementácii programu „Svetové dedičstvo – udržateľný turizmus (WH-ST)“, ktorý Slovensko začalo s Centrom svetového dedičstva UNESCO a členské krajiny UNESCO ho schválili v roku 2012. Zámerom programu je podpora

sociálneho a ekonomického rozvoja regiónov prostredníctvom valorizácie značky UNESCO ako i využitie manuálov a pomôcok pre manažment rôznych druhov kultúrnych a prírodných pamiatok. V rámci Slovenska bol tento projekt spustený medzinárodnou konferenciou o udržateľnom cestovnom ruchu, ktorá sa konala 5. mája 2017 v Bardejove pod názvom „Výhody presahujúce zápis: Využitie značky UNESCO pre rozvoj udržateľného cestovného ruchu v regiónoch strednej Európy“.

Nami navštívené stretnutie predstavovalo jedinečnú príležitosť diskutovať s riaditeľkou Centra svetového dedičstva UNESCO na aktuálne otázky týkajúce sa smerovania svetového dedičstva. Diskusia bola smerovaná do troch tematických okruhov:

1. Udržateľný rozvoj a Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva.
2. Ochrana svetového dedičstva a úloha komunit.
3. Význam dialógu a spolupráce manažérov a všetkých účastníkov procesov.

Prídanou hodnotou podujatia bolo predstavenie zámerov a očakávaní jednotlivých zúčastnených vo vzťahu k programu Svetové dedičstvo – udržateľný cestovný ruch. Ako pozitívny príklad úspešnosti týchto krokov a bezprostrednú príležitosť pre intenzifikáciu cestovného ruchu na Slovensku bolo poukázanie na príklad Banskej Štiavnice a okolia. Práve toto mesto spolu s technickými pamiatkami v okolí sa zaradilo na tzv. *Mapu trás svetového dedičstva v krajinách Európskej únie* (World Heritage Journeys in the EU). UNESCO v spolupráci s Európskou komisiou pripravuje daný projekt s plným finančným krytím zo strany Európskej únie a od januára 2019 by mali byť trasy pripravené na prílev solventných turistov z Ameriky a Ázie. Európske historické trasy budú ponúkané s využitím moderných technologických prostriedkov komunikácie a mobilných aplikácií. Zaradenie Banskej Štiavnice bolo predstavené ako príklad pre ostatné lokality, ako sa možno zviditeľniť a stať sa ešte významnejšou európskou turistickou destináciou.

Zaujímavosťou fóra bola spoločná prehliadka Biosférickej rezervácie Poľana spojená so stretnutím so stakeholdermi a ukážkou tradičného hospodárenia v Hriňovských lazoch a v múzeu v Detve. Stretnutie bolo spestrené prezentáciou kultúrnych a kulinárskych tradícií regiónu.

Katarína Kompasová

Správa

Oslavy svetového dňa cestovného ruchu v Nitre

Mesto Nitra a Katedra manažmentu kultúry a turizmu Filozofickej fakulty UKF v Nitre zorganizovali už dvanásť raz úspešné podujatie Svetový deň cestovného ruchu, ktorého oslavy sa každoročne viažu k 27. septembru.

V dňoch 23. až 24. septembra bol návštevníkom sprístupnený areál bývalých kasární na Martinskom vrchu, kde sa realizovali zážitkové prehliadky so sprievodcom. Prehliadka Archeoparku Nitra bola spojená s ukázkami pečenia v dobovej peci, lukostreľbou či vypaľovaním keramiky. Keďže Martinský vrch je tiež významnou vojenskou pamiatkou, pripravená bola aj prehliadka historického výstroja, výzbroje a vojnovnej techniky. Zaujímavosťou si mohli vychutnať ukážky zo života vojakov v dobových táboroch, historických bojov z II. svetovej vojny a dynamické ukážky z výcviku československej armády. Zároveň bol sprístupnený depozit Archeologického ústavu SAV. Milovníci histórie absolvovali prehliadky ruín areálu Zoborského kláštora. Súčasťou sprievodného programu bolo počas víkendu sprístupnenie 1. etapy zážitkovej expozície aj bezplatná jazda konškým povozom.

V sobotu 23. septembra sa v Katedrále sv. Emeráma uskutočnil koncert Moravských madrigalistov.

V pondelok až streda boli pre záujemcov pripravené prechádzky dejinami umenia, technickými pamiatkami a prehliadka „Nitrianska secesia“.

V utorok 27. septembra bol na univerzitnej pôde UKF v Nitre organizovaný cyklus prednášok z oblasti cestovného ruchu, hotelierstva, gastronómie, či prezentácie cestovateľov. Sériu prednášok odštartovali zástupcovia Katedry manažmentu kultúry a turizmu FF UKF v Nitre – doc. PhDr. Boris Michalík, PhD. a prof. PhDr. Jaroslav Čukan, CSc., ktorí porozprávali o kultúrnom dedičstve Slovákov v chorvátskej Slavónii. So zážitkami z cestovania po Škandinávii sa podelil Michal Gaj, sprievodca BUBO Travel Agency. Aktuálne trendy v tvorbe konceptu kaviarní priblížil Peter Pavlis, barista a zakladateľ

Obrázok 1 Cestovateľka a bloggerka Anna Tásler

Zdroj: Levčíková (2017)

Obrázok 2 Sprievodca CK BUBO, Michal Gaj

Zdroj: Levčíková (2017)

Obrázok 3 Prednáška baristu Petra Pavlisa

Zdroj: Levčíková (2017)

Obrázok 4 Svetový deň cestovného ruchu 2017

Zdroj: Levčíková (2017)

CaffeInn. S cestovateľskými zážitkami po Sibíri sa podelil pár Zuzana a Martin. Po nich nasledovala známa cestovateľka a blogerka Anna Tásler, ktorá porozprávala o svojich cestách po Japonsku. Prednáškový cyklus završil Ladislav Raček, zakladateľ projektu Slow Food Tatry.

V OC Centro Nitra zároveň prebiehala výstava „Reč nitrianskych pamiatok“ o Martinskom vrchu a Zoborskom kláštore.

Patrik Cibulka, Ľubica Levčíková, Klaudia Osuská

Obrázok 5 Skvelá moderátorka SDCR 2017, Vladimíra Górná

Zdroj: Levčíková (2017)